

LUKÁCS LÁSZLÓ

A FÜGGETLEN MAGYAR
JEZSUITA RENDTARTOMÁNY KÉRDÉSE
ÉS AZ OSZTRÁK ABSZOLUTIZMUS
(1649–1773)

SZEGED

1989

LUKÁCS LÁSZLÓ

A FÜGGETLEN MAGYAR JEZSUITA
RENDTARTOMÁNY KÉRDÉSE ÉS
AZ OSZTRÁK ABSZOLITIZMUS (1649 – 1773)

**ADATTÁR XVI–XVIII. SZÁZADI
SZELLEMI MOZGALMAINK TÖRTÉNETÉHEZ**

25

Szerkeszti

KESERŰ BALINT

**Printed in Italy – Photocomposition by Institutum Historicum S.I.
Printed by Tipografia Ugo Detti – Via G. Savonarola 1 – Roma**

· LUKÁCS LÁSZLÓ

A FÜGGETLEN MAGYAR
JEZSUITA RENDTARTOMÁNY KÉRDÉSE
ÉS AZ OSZTRÁK ABSZOLUTIZMUS
(1649–1773)

SZEGED

1989

Készült
a római Istituto Storico della Compagnia di Gesù és
a szegedi I. sz. Magyar Irodalomtörténeti Tanszék
együttműködése keretében

Lektorálta
Fülep Katalin

Technikai szerkesztő
Stefania Stamigni

ISBN 963 481 796 3

HU ISSN 0230-8495

TARTALOM

| | |
|--|----|
| Az osztrák jezsuita rendtartomány első száz éve | 7 |
| A provincia szétválasztásának kérdése | 8 |
| A tartománygyűlések aktáinak tanúsága | 10 |
| A magyar P. Trinckel írása a provincia szétválasztásáról | 14 |
| Küzdelem a nacionalizmus túlkapásai ellen | 17 |
| Néhány osztrák rendtag jelentése a magyar provincia létesítése ellen (1678). | 21 |
| Thyrus Gonzalez generális és a magyar provincia kérdése. | 23 |
| A simplex és mixta divisio híveinek vetélkedése a siker érdekében. | 25 |
| Sennyey László levele a divisoról | 26 |
| Voglmayer provinciális ellenzéki írása (1695) | 27 |
| A magyar jezsuiták újabb beadványa (1700). | 29 |
| Mi volt Lipót császár álláspontja? | 30 |
| Kapi Gábor magyar jezsuita levele (1700). | 32 |
| A magyar jezsuita provincia kérdése és a Rákóczi-féle szabadságharc (1704-1712) | 33 |
| A számonkérés a történekleért (1708-1712). | 35 |
| Utolsó kísérletek (1712-1773) | 37 |

DOKUMENTUMOK

| | |
|--|----|
| 1. Ex actis congregationis provinciae Austriae S.I. (1649) | 41 |
| 2. Ex actis congregationis provinciae (1658) | 42 |
| 3. Ex actis congregationis provinciae (1658) | 44 |
| 4. P. Goswinus Nickel praep. gen. – P. Martino Palkovics S.I. (1659) | 45 |
| 5. Ex actis congregationis provinciae (1660) | 46 |
| 6. Opinio patrum Ungariae de divisione provinciae (1660). | 46 |
| 7. Ex actis congregationis provinciae (1665) | 57 |
| 8. Ex actis congregationis provinciae (1669) | 58 |
| 9. Ex actis congregationis provinciae (1671) | 58 |
| 10. Ex actis congregationis provinciae (1675) | 59 |
| 11. P. Aboedt praep. prov. ep. comm. ad socios Hungariae et Croatiae de locutionis cautela circa Principes (1672) | 60 |
| 12. P. I. P. Oliva praep. gen. – P. N. Avancini praep. prov. de Patris Balassa examine ad gradus (1675) | 61 |
| 13. P. I. P. Oliva praep. gen. – P. N. Avancino praep. prov. de casu Patris Balassa (1676) | 62 |
| 14. Nonnullorum patrum austriacorum consultatio de divisione provin- ciae non agenda (1678) | 62 |
| 15. Ex actis congregationis provinciae (1678) | 64 |
| 16. Ex actis congregationis provinciae (1681) | 65 |
| 17. Ex actis congregationis provinciae (1682) | 65 |
| 18. Ex actis congregationis provinciae (1685) | 66 |

| | |
|--|-----|
| 19. P. Thyrsus Gonzalez praep. gen. – P. A. Aboedt praep. prov.: Quid de provincia dividenda sentiat? (1688) | 66 |
| 20. Ex actis congregationis provinciae (1693) | 67 |
| 21. P. Ladislaus Sennyey S.I. – P. Th. Gonzalez praep. gen.: De divisione provinciae (1693) | 68 |
| 22. P. Fr. Voglmayer praep. prov. – P. Th. Gonzalez praep. gen. (1695) | 69 |
| 23. P. L. Sennyey S.I. – P. Th. Gonzalez praep. gen.: De provinciae divisione (1698) | 83 |
| 24. Contraria opinio nonnullorum de divisione provinciae (1700) | 77 |
| 25. P. A. Mechtl praep. prov.: De modo dividendae provinciae (1700) | 83 |
| 26. De penuria magistrorum scholarum inferiorum in Hungaria et Croatia (1700) | 84 |
| 27. Informatio patrum hungarorum de divisione provinciae (1700) | 87 |
| 28. P. G. Kapi S.I. – P. Th. Gonzalez praep. gen.: De divisione provinciae non procrastinanda (1700) | 97 |
| 29. P. Fr. Wolff S.I. – P. Th. Gonzalez praep. gen.: Quid Imperator de divisione provinciae sentiat? (1700) | 102 |
| 30. P. A. Mechtl praep. prov. – P. Th. Gonzalez praep. gen.: Imperialium opinio de divisione (1701) | 104 |
| 31. P. Th. Gonzalez praep. gen. – P. Fr. Voglmayer praep. prov.: De opinione nonnullorum sociorum austriacorum: omnes omnino hungaros rebelles esse (1704). | 105 |
| 32. P. M. Tamburini praep. gen. – P. E. Bischoff S.I.: Exterrefactus ob nuntium: Patrem Cseles missum a Rákóczi ut cum imperialibus de divisione tractet (1706). | 105 |
| 33. P. M. A. Tamburini praep. gen. – P. B. Miller S.I. (1708) | 106 |
| 34. Informatio, interrogatorium et postulatum de divisione (1712) | 107 |
| 35. Ex actis congregationis provinciae (1746) | 111 |
| 36. P. L. Ricci praep. gen. – P. I. Kampmiller S.I.: De «periculo» dividendae provinciae avertendo (1762). | 113 |
| Abstract | 114 |
| Mutatók. | 115 |
| Az osztrák provincia 1655-ben készített térképe | |

* * *

Lukács László eddigi munkásságáról

| | |
|---|-----|
| A szegedi egyetem rektorának köszöntője | 129 |
| Életrajz és bibliográfia | 130 |

A trienti zsinaton megjelölt program megvalósításában nem kis szerep jutott a Loyolai Szent Ignác által alapított és az Egyház által 1540-ben jóváhagyott Jézustársaságának. Az új, dinamikus szellemű szerzetesrend figyelme nem egyetlen, meghatározott apostoli munkára irányult, hanem az Egyház egészére. Feladatvállalásában azonban két területnek előnyt adott: a külföldi misszióknak – ahol új népeket remélt megnyerni Isten országának –, illetve Észak- és Közép-Európa rekatolizálásának.

Az osztrák jezsuita rendtartomány első száz éve

A rendalapító és első társai hamar felfigyeltek arra, hogy az utóbbi munkaterületen igen fontos szerep jut Bécsnek, a német-római császár székvárosának, nemcsak politikai súlya, hanem kedvező földrajzi fekvése miatt is. Onnan ugyanis tágas kapu nyílt az északi protestáns területek, keletre az orthodoxok, délkeletre pedig a mohamedán Konstantinápoly felé. Érthető, hogy örömmel fogadták Ferdinánd császár kérését, s 1551-ben Északon az elsők között nyitották meg a bécsi kollégiumot², amely magyar szempontból is jelentős központtá vált. A magyar nemesifjak mind nagyobb számban tanultak ott, közülük néhányan beléptek a jezsuita rendbe.

1556-ban a császár óhajára megnyitották a prágai kollégiumot is. Néhány év múlva Oláh Miklós esztergomi érsek a trienti zsinat szellemében megfogalmazott nagy reformtervének megvalósítására szintén a jezsuiták segítségét kérte. Így jött létre 1561-ben Nagyszombatban az első magyar jezsuita rendház, amely azonban részben a történelmi körülmények, részben az elegendő számú képzett magyar rendtag hiányában már 1567-ben megszűnt³.

A bécsi, prágai és a nagyszombati kollégiumok 1562-ig a német provinciához tartoztak. Ekkor a rendfőnök e három rendházból felállította az új,

¹ Amikor négy évtizeddel ezelőtt megkezdtem a magyar jezsuiták írásos emlékeinek kutatását, gyűjtését a Rend római központi levéltárában (Archivum Romanum Societatis Iesu = ARSI), rövidesen szembetaláltam magam egy izgató és – amint később kiderült – számunkra magyarokra eléggé fájó kérdéssel: hogyan történhetett meg, hogy, bár 1650 után az osztrák jezsuita rendtartományban – amelyhez a magyarok is tartoztak – megvoltak a sürgető okok, és a szükséges feltételek is, hogy a túl nagyra nőtt provinciát kettéválasszák, és egy önálló, független magyar rendtartományt létesítsenek, ennek ellenére 1773-ig, a Társaság feloszlásáig erre nem került sor. A hosszú évek során szorgalmasan gyűjtött idevonatkozó anyagot, jelen tanulmányomban teszem közzé.

Hálás köszönetemet fejezem ki szegedi barátaimnak, hogy az Egyetem Irodalomtörténeti tanszékének keretében indított «Adattár» című sorozatukban helyet adtak írásom közlésére. – Ugyancsak nagy hálával tartozom Dr. Fülep Katalinnak, akitől igen értékes segítséget kaptam.

² A bécsi jezsuita kollégium kezdetéről lásd B. DUHR S.I., *Die Geschichte der Jesuiten in den Ländern deutscher Zunge I* (Freiburg 1907) 45-53.

³ Lásd PÉTERI János, *Az első jezsuiták Magyarországon (1561 – 1567)* Róma 1963.

független, de kicsi osztrák provinciát, amely a rendtagok számának lassú, de állandó növekedésével újabb rendházakat nyitott⁴.

A provincia szétválasztásának kérdése

Bizonyos jelek arra utalnak, hogy már 1600 körül felmerült a provincia szétosztásának gondolata: a cseh-morva házakból akartak új rendtartományt alakítani⁵, de akkor még nem került sor a terv megvalósítására. 1600-tól 1620-ig azonban szinte megkétszereződött az osztrák provincia tagjainak száma, ezért a következő tartománygyűlésen résztvevő rendtagok hivatalosan kérték a generalistól a provincia szétválasztását. Így jött létre 1622-ben a független cseh provincia⁶, amelynek felállítását – bár az induláskor csak 250 rendtaggal rendelkezett – a generalis azért engedélyezte, mert azt remélte, hogy rövidesen megerősödik. Ez hamarosan be is következett.

Bár az 1622-es szétválasztással 400-ra csökkent az osztrák provincia tagjainak létszáma, 1640-ben már 784 volt, azaz újra csaknem megkétszereződött. Újabb 10 év múlva elérte az 1000-t, 1710-ben 1226, 1773-ban, a rend feloszlásának évében 1845 volt⁷.

Bennünket magyarokat ezen a ponton az érdekel, hogy a 17. század derekán volt-e annyi rendtag, hogy a rendfőnök az önálló magyar provincia felállítását engedélyezze. Ami a rendházakat illeti, 1640-ben a történelmi Magyarországön öt kollégium (Nagyszombat, Pozsony, Győr, Homonna és Zágráb), és öt kisebb rendház (residentia: Komárom, Turóc, Gyöngyös, Sopron és Varasd) volt. A komáromi és soproni residenciából rövidesen kollégium lett. A rendházak szempontjából tehát igenlő válasz adható. De volt-e az osztrák provinciában elegendő magyar rendtag? Ha nem volt, akkor két osztrák provinciát fel lehetett volna állítani, de magyart nem.

A fent ismertetett adatok világosan mutatják, hogy az osztrák provincia 1640 után mindinkább természetellenes képződménnyé, «mammut» provinciává vált. Európa más országaiban ilyen nagy taglétszámmal legalább két vagy három rendtartományt alakítottak volna, hiszen egy-egy provincia rendtagjainak száma átlag 400-800 fő körül mozgott. Rajta kívül nem volt még egy európai provincia, amelyben a tagok létszáma elérte volna az ezret. Mivel pedig 1650 körül az osztrák rendtartomány tagjainak száma ezt elérte, megállapíthatjuk, hogy már 1650 körül megvoltak a feltételei – a rendtagok

⁴ 1579-ben 6 rendházban 176 rendtag élt, 1600-ban a 14 rendházban 365 rendtagot találunk.

⁵ Lásd ARSI *Austr. I.*, p. 869 871-72 888 894-95.

⁶ Lásd A. KROESS S.I., *Geschichte der böhmischen Provinz der Gesellschaft Jesu I-II* (Wien 1910 1938).

⁷ Ezeket és a többi, tanulmányunkban a rendtagokról nyújtott életrajzi, valamint statisztikai adatainkat az osztrák jezsuita provincia személyi katalógusaiból vettük (melyeket 1640-ig közzétettünk: I. Mon. Hist. S.I. *Catalogi personarum et officiorum provinciae Austriae S.I. I* (1551-1600) II (1601-1640); a többi kéziratban található a Rend római központi levéltárában (I. ezekről a kimutatást: MHSI *Catalogi personarum* ... I 24*-28*). De szép számmal őriznek jezsuita személyi katalógusokat Pannonhalmán is (I. SZABÓ Flóris, *A pannonhalmi Főapátsági Könyvtár kézirat-katalógusa* Budapest 1981) 177 (118 - H - 12) 186 (118 - J - 9).

számát illetően – az anyaprovincia kettéosztásának. Eredeti kérdésünk azonban ez volt: volt-e elegendő magyar rendtag?

A cseh provinciában, röviddel a megalakulása után, 1625-ben készült személyi katalógus szerint, 285 rendtag volt. Ebből 192 cseh-morva-sziléziai képezte a törzset, 93 pedig különböző nemzetiségű volt. Még részletesebben: cseh volt 68, morva 37, sziléziai pedig 86. A «segédcsoportban» találunk 66 németet, 10 osztrákot, 6 lengyelt, 3 szlovákot, 2 magyart, a többiek (horvát, szlovén, spanyol, svéd és holland) egy-egy rendtaggal voltak képviselve. Összegezve tehát: a 285 rendtagot számláló új cseh provinciának 67,4 százalékat képezték a cseh-morva-sziléziai törzstagok, és 32,6 százalékat az egyéb nemzetiségekhez tartozók.

Lássuk most, mi volt a helyzet az osztrák provinciában? 1651-ben az ott élő 1000 rendtagból a Magyarországon születettek száma mindössze 165 (16,5 százalék), 1700-ban 1258-ból 360 (28,6 százalék), végül 1773-ban 1845 rendtagból 906 (49 százalék) volt. Ebből egyrészt megállapíthatjuk a magyarországi elem meglepő és örömdetes erős térhódítását; másrészt azonban nemleges választ kell adnunk arra a kérdésre: volt-e már 1650 körül elegendő magyar rendtag egy külön magyar provincia felállításához? 1651-ben Magyarországon 6 kollégiumban, 7 kisebb rendházban (residentia) és két missziós állomáson 203 rendtag működött. Ugyanakkor az osztrák provinciában 165 azoknak a száma, akik Magyarország területén születtek (87 magyar, 42 szlovák, 36 horvát, 2 német). Ha tehát mind a 165 rendtagot a magyar rendházakba helyezték volna, akkor is csak a 81 százalékat tették volna ki a Magyarországon működő 203 rendtagnak. Ha ehhez még hozzávesszük, hogy a 165 rendtagból csak 84, a fele volt felszentelt pap (azaz képzett, a különböző apostoli munkákra már alkalmas rendtag; egymarmada (59) pedig még tanulmányait végző rendtag, vagy novicius, arra a következtetésre kell jutnunk, hogy 1651 körül még nem volt annyi képzett, felszentelt, tehát munkaképes rendtag, hogy egy független magyar provincia felállítására lehetett volna komolyan gondolni, de megvoltak a feltételei egy, az anyaprovinciától függő vice-provincia létesítésének.

Felmerül tehát a kérdés: hogyan volt lehetséges a cseh provincia felállítása 1622-ben, a külső egyházi és világi hatóságok beleszólása nélkül, pusztán a Rend határozata alapján; illetve: miért nem jött létre az önálló magyar rendtartomány, annak ellenére, hogy már röviddel 1650 után erre legalább olyanok voltak a feltételek, mint a cseh provincia esetében? Két válasz lehetséges: vagy nem volt meg a magyar jezsuitákban az igény a magyar provincia létrehozására, s ezért nem is kérték ezt a generalistól; vagy kérték, de nem kapták meg.

Az előbbi véleményt vallja Kosáry Domokos történész, aki 1980-ban megjelent könyvében: *Művelődés a XVIII. századi Magyarországon* ismételtén ír a jezsuitákról. Egyik helyen például ilyen módon: «Mult századi történetírásunk a jezsuitákat mint a Habsburg hatalmi önkény végrehajtóit tartotta számon, akik a nemességgel, vagyis a nemzettel szembenálltak». Majd

így folytatja: «Legújabb irodalomtörténeti kutatásunk, a részleteket jobban megnézve, felismerte, hogy így aligha áll. Sőt, most már arra jutott, hogy a jezsuiták éppen a nemesi rendiség, annak Habsburg párti változatával fonódtak össze». Kosáry ezt az újabb beállítást nem fogadja el, és meggyőződésének igazolására merészen rákérdez az irodalomtörténészekre: «Ha a jezsuitáknak a magyar rendiség volt a szívügyük, miért *ragaszkodtak* a Habsburg monarchia egészét átfogó, közös rendtartományhoz, a bécsi központhoz, ahelyett hogy, más szerzetes rendhez hasonlóan, külön magyar rendtartományt szervezzenek» (i. m. 73-74). Súlyos és ugyanakkor teljesen légbőlkapott, tehát igazságtalan állítás, mert – amint látni fogjuk – a tanulmányunkban közölt igen gazdag kéziratok forrás-anyag ellenmondást nem tűrő módon éppen az ellenkezőjét bizonyítja⁸.

A magyar jezsuiták a tartomány-gyűléseken (congregationes provinciae) keresztül több mint 100 éven át ismételten és sűrűn kérték a generalistól a magyar provincia felállítását, de kérésük minden alkalommal eredménytelen maradt. Miért? Erre keresünk választ.

A tartománygyűlések aktáinak tanúsága

A Renden belül provinciák szétválasztásának és újak felállításának joga a rendfőnököt illeti⁹. Ha felmerül egy provincia szétválasztásának szükségessége, megtárgyalják a három évenként összehívott tartománygyűlésen. Amennyiben a többség úgy dönt, hogy ezt kérjék a generalistól, kérésüket (postulatum) írásban terjesztik elő. A generalis, miután alaposan tanulmányozza az előterjesztést és tanácsosaival mérlegeli a szétválasztás mellett felhozott érveket, ha ezek meggyőzik annak szükségességéről, elrendeli az új provincia felállítását.

Ezeknek a rendszerint három évenként tartott tartomány-gyűléseknek a hivatalos iratai szinte hiány nélkül fennmaradtak. Segítségükkel megállapítható, mikor, milyen érvek alapján, milyen írásos formában kérték az osztrák provincia congregációi a szétválasztást, és milyen választ kaptak a generalistól.

Az első, tárgyunkat érintő adatot az 1649-ben tartott tartománygyűlés aktáiban találjuk, az utolsót pedig száz év múlva, 1746-ban. Közben szinte mindegyiken – összesen 12-ön – szóba került a szétválasztás ügye. Csak néhányról és ezekről is csak összefoglalóan szólunk.

Az 1649-es tartománygyűlés a Rómába küldött kéréséhez egy hosszabb írást mellékel, melyben felsorakoztatta a kérés megalapozottsága mellett szóló következő főbb érveket¹⁰: a rendházak száma 40, ezeknek fele Ma-

⁸ Lásd i. m. 73-74.

⁹ Így döntött már 1558-ban, az első congregatio generalis. Lásd *Institutum S.I.* II 182 decr. 108.

¹⁰ Lásd Doc. 1. – A provinciának ez a kérése nem a leghatározottabb időben érkezett Rómába. Ugyanis nem egy helyen erős mozgalom volt a provincia szétválasztására. 1649-ben a congregatio generalisnak foglalkoznia kellett ezzel a kérdéssel és rendeletet hozott azok ellen, akik a Renden kívülről segítségével új provinciák felállítására érdekeltek vagy ellene korteskedtek. Az ilyeneket felforgatóknak (perturbatores) kell bélyegezni és meg kell őket büntetni. Lásd *Institutum S.I.* II 361 n. 58.

gyarországon van, a rendtagok száma meghaladja az ezret. A házak között a távolság igen nagy: Passautól Ungvárig vagy Gyulafehérvárig, Triesttől Szakolcáig terjed. Az utak sok helyütt veszélyesek és az év bizonyos részében alig járhatók. Pedig a provinciális egyik legfontosabb teendője a házak évi hivatalos látogatása, a házfőnökekkel folytatott megbeszélés a felmerült anyagi, személyi, lelkipásztori és iskolai problémákról, továbbá lehetőséget kell adnia a ház minden tagjának, hogy bizalmasan beszélhessenek vele egyéni gondjaikról. Tekintettel az említett okokra, egyetlen személy még akkor sem tudna ennek eleget tenni, ha az egész évet kizárólagosan ezekre a kötelező látogatásokra szentelné. S nemcsak ez a provinciális teendője. Sűrűn kell levelet váltania a generalissal, a rendházak főnökeivel, a rendtagokkal, az egyházi és világi hatóságokkal, személyekkel. Ennek az áldatlan helyzetnek az az eredménye, hogy a folytonos kimerítő utazás miatt a provinciális egészsége időnap előtt összeroppan, s mégis van rendház, ahová évek múltával sem jut el. Vagy ha eljut is, túlságosan rövid ideig maradhat, s így nincs ideje arra, hogy a rendtagokkal beszéljen. Mindennek a rendi fegyelem terén mutatkoznak meg a káros következményei.

Ezért a tartománygyűlés tagjai azt kérik a generálistól, hogy a magyarországi rendházakból vice provinciát alakítson, ha pedig a Rend ott megerősödik, rendelje el a független magyar provincia felállítását.

A generalisnak e kérésre adott válasza feltűnően elutasító volt: «A helyzet még nem látszik elég érettnnek»¹¹.

A következő tartománygyűléseken újra meg újra megtárgyalták a provincia szétválasztásának kérdését. Megismételték a fentebb ismertetett érveket és újakat csatoltak hozzájuk. Hangsúlyozták, hogy a kérés teljesítésének elodázásával a nehézségek nemhogy csökkennének, ellenkezőleg állandóan szaporodnak. Így az 1655-ben tartott gyűlésen – akárcsak 1649-ben – egyhangúan megismételték indítványukat¹². Sőt, hogy a rendházak közötti távolságokat jobban szemléltessék, térképet is készítettetek egy osztrák hivatásos kartográfussal és mellékeltek hivatalos kérésükhöz¹³. Szerintük 1622-ben a független cseh provincia felállításakor közel sem merült fel annyi és oly súlyos érv, mint most a magyar rendtartomány létesítésének esetében. A nagyszombati kollégiumban megindult a filozófia és a teológia oktatása, így

¹¹ A generalis válasza nem tetszett a congregatio tagjainak. Ez tudomására jutott neki. 1651 március 15-i levelében megmagyarázta a provinciálisnak, miért használta a kifogásolt kifejezést: «Miror displicuisse in responsis nostris ad postulatum provinciae de vice-provinciali in Ungaria constituendo, voces illae: Nondum videtur res plene maturuisse. Explicabo igitur distinctius, cur merito haec vox «nondum maturuisse» posita sit, nec ex responsis tolli aut expungi debere. Ad instituendum vice-provinciam (cuiusmodi binae sunt in Societate: chilensis et chilensis) opus est domus probationis. Deinde nihil hactenus scriptum est de dependentia aut independentia vice-provincialis a provinciali. Ad haec, vice-provincialis cum suis aut excludendus a congregatione provinciali, aut admittendus foret; aut peculiarem congregationem habeant; nec de his quidquam. Ob quas rationes, aliasque nondum nobis videbatur bene maturuisse; et idem spero videbitur patribus, si a Rev.a V.ra haec exponantur». ARSI Austr. 6, f. 96r.

¹² Lásd Doc. 2.

¹³ A térkép eredetijét az Arch. Rom. S.I. őrzi. Jelzete: Austr. 229, f. 314. Fényképes másolatát lásd a tanulmány végén.

a fiatal rendtagoknak nem kell külföldön végezniök felsőbb tanulmányaikat. A külön magyar noviciátusra is megvan már az alapítvány. Erre a megisméltelt kérésre feltűnően biztató felelet jött az új, német származású Goswin Nickel generalistól. Elismeri a szétválasztás szükségességét, ezért napirenden tartja a kérést és várja az alkalmas időpontot, hogy teljesíthesse¹⁴.

Erre a reményteljes ígéretre hivatkozott és kérte újra az 1658-as congregatio provincialis, hogy a magyar részekre nevezzen ki a generalis teljes kormányzási joggal rendelkező viceprovincialist. Megemlítették, hogy a generalisnak ilyen intézkedése nem lenne új az osztrák provincia történetében, mert a 16. század utolsó és a 17. század első évtizedében már volt egy az osztrák anyaprovinciától függő viceprovincia Erdélyben P. Carrillo és P. Argenta vezetése alatt¹⁵. A már ismert érvek mellett találkozunk ebben az írásban egy újjal is: a magyar egyházi és világi főurak panaszkodnak, hogy a katolikus Egyház megújítása érdekében tett erőfeszítéseikhez nem kapják meg az osztrák jezsuita provinciától a szükséges és remélt támogatást¹⁶.

Ugyanebben az évben P. Trinckel pozsonyi származású magyar jezsuita¹⁷, nagyszombati házfőnök – nem sokkal előbb az osztrák provincia felelős vezetője – szintén írt a generalisnak. Fájalta többek között, hogy az adott helyzetben a provincialis a magyar rendházakat alig tudja három évenként meglátogatni. A generalis válaszában¹⁸ felidézte, hogy a múltban már felmerült e kérdés orvoslására a viceprovincia létesítése, de különböző nehézségek miatt nem sikerült megvalósítani. Kérte P. Trinckelt, hogy részletesen tájékoztassa a szétválasztás kérdésében.

¹⁴ Lásd a 3. Doc. bevezetésében.

¹⁵ Lásd a 3. Doc. 4. jegyzetét.

¹⁶ Jellemző, amit a generalis ír a provincialisnak 1658 április 6-án a győri kollégiumról: «Rectorem jaurinensem arguunt asperitatis, quae vix possit ferri. Miramur unicum in illo collegio esse sacerdotem hungarum; nec esse illum parem oneri et cogi saepe ter in die concionari hungarice». ARSI Austr. 7, p. 102. – Ugyanakkor a győri kollégium személyi katalógusában találjuk P. Kamel német rektor mellett a német Eisenreich ministert, aki a gondnoki teendők mellett német hitoktató is a templomban; azonkívül P. Andret és Hollert, akik német szónokok, végül P. Reicht, aki viszont német lelkipásztor. (I. Catal. Prov. Austr., Pannonhalma, Bibl. O.S.B., cod. 118 J 1). – Győr különben egyike a legkiáltóbb példának, hogyan igyekeztek az osztrákok elnémetesíteni. – P. Kamel rektorról azt is jelentették Rómába, hogy megveti a magyarokat, és hogy ezt nem is palástolja: Jaurini «rector dicitur palam prae se ferre contemptum nationis ungaricae, cum offensione nostrorum et externorum» ARSI Austr. 7, f. 181r. A győri kollégiumban uralkodó hangulat érzékeltetésére idézünk még egy részletet a generalis 1677 január 1-i leveléből a provincialishoz: «His addo querelas contra praefectum chori jaurinensis collegii ad me delatum. Indignum hungaris videtur quod patriae ipsorum lingua per natalitias ferias sacrificii tempore cantatum non fuerit, cum ordinarie tamen germanice canerentur; gliscere proinde factiones pessimo exemplo inter utramque gentem non sine offensione externorum. Commendo rem omnem R. ae V. ae, speroque certamina ista quamprimum tollenda, nec impune futurum musices praefecto, si contra, quod R. a V. a iussit (nam et hoc scribitur) turbis eiusmodi ansam praebuerit, aut rectoris sui imperio repugnarit» ARSI Austr. 8, p. 895.

¹⁷ Trinckel Zakariás S.I. (1602-1665) egyéb adatait l. MHSI Catal. Prov. Austr. II 775.

¹⁸ «De istarum partium, quae vix semel intra triennium visitari possunt a provinciali, cura aliqua alteri committenda, meminisse potest R. a V. a, fuisse etiam alias deliberatum, sed sine effectu propter difficultates quae occurrerant. Gratum habeo et cupio, ut ipsa per modum informationis [120r] plenius nos edoceat, qua ratione id fieri posse putet, cuius habenda est ratio» ARSI Austr. 7, f. 119v-20r.

P. Nickel generális 1659-ben válaszolt a congregatio provincialis írására is: nem feledkezett meg az 1655-ben tett ígéretéről, újból elismeri kérésük megalapozott voltát, és a nagyobb jó érdekében kész teljesíteni a kérést. Ezért utasítja a provincialist, hogy tanácsosaival és néhány más tekintélyesebb rendtaggal határozzák meg, milyen jogokkal és hatáskörrel ruházza fel az új magyar viceprovincialist, amíg a rendtartomány úgy megerősödik, hogy önálló lehessen¹⁹.

Mit tett Berthold provinciális? Mindenek előtt maga folytatott erről megbeszélést tanácsosaival, ugyanakkor néhány tekintélyesebb rendtagot is felszólított, hogy nyilatkozzanak a kérdésről. Annál is inkább, mert a generális 1659 júniusában újra írt neki, hogy várja a kért információt, addig nem dönt a provincia szétválasztásának ügyében. P. Berthold nemcsak kérdőívet terjesztett a magyar rendtagok elé, hanem egy hosszabb írást is, amelyben kifejtette véleményét. Eszerint a magyar viceprovinciális joghatósága és hatásköre hihetetlenül megnyirbált lett volna, s ezzel megoldatlanul hagyta volna a nehézségek jó részét²⁰.

A provinciális kérésére P. Palkovics²¹ válaszolt először, de írását a generalisnak is elküldte. Csak a generalis szeptember 13-i válaszát²² ismerjük, melyben nyugtázza a levelet, de megemlíti, hogy várja erről a kérdésről a provinciális jelentését is. Ennek ismeretében fog majd dönteni. Egyúttal védelmébe veszi Berthold provincialist, akiről P. Palkovics azt írta, hogy ellenzi a provincia szétválasztását és elfogult a magyarokkal szemben. A generalis figyelmezteti Palkovicsot, hogy a szétválás ellenzését ne tekintse föltétlenül a rossz szándék megnyilatkozásának, hiszen magas tisztségénél fogva a provinciális jobban meg tudja ítélni, hogy mi szolgálja a nagyobb jót, mint mások. Egyúttal biztosítja is arról, hogy ő ügysem a tekintély, hanem a felhozott érvek alapján fog dönteni. E válasz értelmi szerzője – feltehetően – már nem az agg P. Nickel, hanem az ügyek intézését tőle mindjobban átvevő P. Oliva volt.

P. Palkovics levelével szinte egyidőben érkezett Rómába P. Trinckelnek egy hosszú tájékoztatója a provincia szétválasztásának kérdésről (I. Doc. 6). P. Generális 1659 szeptember 20-i levelében nyugtázta és jelezte, ha megérkezik a provinciális jelentése, tanácsosaival foglalkozik az ügygel²³. A generális

¹⁹ Lásd Doc. 3.

²⁰ Ez utóbbi állításunk P. Trinckel kérdésünkről készített hosszú tanulmányának (I. Doc. 6) egy kitételén alapszik. A fol. 153v-n többek között ezt olvassuk: «ut facile in nupero *Interrogatorio* de potestate vice-provincialis Hungariae a provinciali exhibito potest deprehendi». – Az *Interrogatorium*-t megküldte a provinciális a generalisnak is, aki megjegyezte róla: «Ad *Interrogatorium* pro deliberatione de constituendo viceprovinciali Ungariae, nunc quidem nihil nobis occurrit addendum; allata autem vestra deliberatione, deliberabimus, et explicate decernemus quod nobis in Domino visum fuerit». ARSI Austr. 7, f. 154v.

²¹ Palkovics Márton S.I. (1607-1662) 1659-ben nagyszombati házfőnök volt; l. MHSI Cat. Prov. Austr. II 696-97.

²² Lásd Doc. 4.

²³ «Habeo iudicium R. ae V. ae de instituenda vice-provincia Hungariae. Qua de re nihil adhuc possum decernere, quia P. Provincialis et alii, quos per ipsum consultos volui, suam sententiam nondum declararunt. Ubi fecerint, studiose deliberabo cum patribus assistantibus, et statum quod putabo futurum ex maiore Dei obsequio et Societatis nostrae in ista provincia». ARSI Austr. 7, f. 164r.

október 4-i leveléből kiderül²⁴, hogy a provinciális írása is befutott. Nem kétséges, hogy P. Berthold hivatalosan a magyaroktól óhajtott megoldás ellen foglalt állást. Minthogy pedig a generális arra is felkérte: jelezze, kiket tart alkalmasnak az új magyar vice-provinciális tisztségre, ő válaszában a horvát Sicuten Mihály, gráci házfőnökök ajánlotta, jóllehet – jegyzi meg – a magyarok nem fogják kedvelni, de nekik senki sem fog tetszeni. Ők a legmegfelelőbbnek Palkovics Márton kassai házfőnököt tartják²⁵.

A generalis P. Berthold álláspontját fogadta el és ilyen értelemben tájékoztatta P. Palkovicst²⁶ és P. Trinckelt²⁷ is: nincs meggyőződve az általuk sürgetett szétválasztás szükségességéről, sok érv szól ellene. Kétkedik abban is, hogy az új, független magyar provincia felállításával megoldódnának a felhozott nehézségek.

A magyar P. Trinckel írása a provincia szétválasztásáról (1659 – 1661)

A generalis mindennek, csak biztatónak nem mondható válasza ellenére az 1660-as congregatio provincialison újra tárgyalták a kérdést és hivatalosan kérték a provincia szétválasztását²⁸. A congregatio-n résztvevő magyar rendtagok nem elégedtek meg ezzel a hivatalos postulatum-mal. Vele egyidőben eljuttatták Rómába P. Trinckel 1659-ben elkészült és már P. Nickelnek megküldött alapos tanulmányát²⁹ kérdésünkről. Hogy mennyire

²⁴ «Quinas accepi a R.a V.a: unas 24, alteras 30 augusti, tertias 4 septembris, binas alias 5 eiusdem datas. Et cum his postremis deliberationem de instituenda vice-provincia Hungariae; ac literas patrum consultorum provinciae, aliorumque de aptis ad vice-provincialatum gerendum. Quibus omnibus his unis respondebo: Negotium vice-provinciae expendam diligenter, et proxime perscribam, quod mihi visum fuerit temporari convenire et esse ex maiore Dei gloria». ARSI Austr. 7, f. 164v-165r. – P. Trinckel hosszú jelentését l. Doc. 6.

²⁵ «Apti ad gubernandum 1661 – Provincia Austriae – P. Ioannes Bertholdus: Ad provincialatum – Ad gubernandum Ungariam, si ponatur vice-provincialis. P. Michael Sicuten capax sufficienter, commode prudens et fortis; est modo rector graecensis cum mediocri satisfactione; non placebit forte ungaris, sed vix ullus placebit; non est fortis et sibi indulget. P. Martinus Palkovich est capax, prudens, fortis, sed vinum illi facile nocet; non est satis constans in rebus, sed variat facile. Ungaris tamen non videtur de facto ullus magis idoneus illo» ARSI Congr. 20 ff, f. 376r.

²⁶ «Deliberatio de vice-provincia nobis visa est adhuc esse immatura. Ceterum ad illam sive modo instituendam, sive in aliud tempus reiiciendam, nihil penitus facit electio R. ae V. ae in rectorem collegii cassoviensis». ARSI Austr. 7, f. 186r (1660 május 8). – Majd 1661 március 12-én újból: «Fuerunt nobis et erunt semper cordi res nostrae hungaricae, atque adeo illis studiose commendabimus quibuscumque in rebus poterimus. Quod vero attinet ad vice-provinciam instituendam, diligenter deliberabitur, habebuntque debitum pondus et provinciae istius id iam saepius postulantis, iudiciumque et causae, quae a R.a V.a proferuntur in literis datis 7 februarii». ARSI Austr. 7, f. 214r.

²⁷ «Ut provinciam dividerem, non potui adhuc adduci. Tam multa sunt hoc tempore, quae dissuadent divisionem. Et valde ambigo, an ea incommoda, quae a R.a V.a commemorantur, remedium acceptura omnia essent a divisione. Ceterum non abieci omnem de illa cogitationem et deliberationem» ARSI Austr. 7, f. 189v (1660 június 12). – P. Trinckel e legutóbbi levelében ilyesvalami kitétel is lehetett: volna még több orvosolni való, de ezekről inkább hallgat. A generalisnak ebben a legutóbbi válaszában ugyanis ez is olvasható: «Siquid R.a V.a novit quod remedium a me postulet, laudari non potest quod silentio premat. Certe, curare quod ignoro, non possum»; uo. Ez a néhány sokatmondó szó meggyőzően tanúsítja, hogy a magyar rendtagokban megingott az új generális iránti bizalom. Válaszaiból nem lehetett nem kiolvasni, hogy az osztrák rendtagoknak ad igazat. Így a magyarok megismételt kérései reménytelenek.

²⁸ Lásd Doc. 5.

²⁹ Lásd Doc. 6.

magukévá tették a rendkívül értékes írásban foglaltakat, kitűnik már a római példány címéből is: «*Opinio patrum Ungariae de divisione Ungariae ab austriaca provincia*». Ugyanezt bizonyítja az írás első lapján, római kéztől származó cím is: «*Rationes patrum Hungariae pro constituenda provincia separata ab austriaca*».

P. Trinckel tanulmányához egy ajánlást csatoltak a magyarok. Ebben tisztelettel kérik: ha az illetékes bizottság úgy döntene, hogy a congregatio generalison ne tárgyalják az osztrák provincia szétválasztásának kérdését – akkor az osztrák provincia delegátusa, P. Pizzoni legalább olvassa fel a nyilvánosság előtt, amire a Társaság alkotmánya feljogosítja a gyűlésen résztvevő tagokat. Végül az írásról azt is meg lehet állapítani, hogy P. Oliva is megkapta³⁰, akit ezen a congregatio generalison választottak meg a már nagyon gyengélkedő, idős P. Nickel helyett utódlási joggal vicarius generalisnak.

P. Trinckel ebben az igen jelentős írásában az eddigieknél bővebben fejtette ki a rendházak és rendtagok megnövekedett számából, valamint a nagy távolságból eredő gondokat, sőt újakat is említett. Így például, hogy a 44 rendház politikailag és közigazgatásilag erősen megosztott országokban, illetve tartományokban van. Ezek területe akkora, mint Portugália, Spanyolország, Franciaország és Itália. Mégis ez utóbbiakat nem egy, hanem több (19) provincialis kormányozza. Csak Olaszországban 5 provincialis van. Ezen kívül saját tartományfőnöki tapasztalatából tudja: külön gondot jelent, hogy az osztrák provincia területén élő népek – s a közülük származó rendtagok – erősen különböznek nyelvükben, múltjukban és műveltségükben. Ezért a felelős jezsuita előljárónak igen nehéz őket megismernie, atyailag, előítélet nélkül megértenie és irányítani, s fennáll az a veszély, hogy rendelkezéseiben súlyosan téved.

Szembenéz P. Trinckel a felhozható nehézségekkel is. Így például azzal, hogy a jezsuiták jogi helyzete Magyarországon az országgyűlés elismerése hiányában bizonytalan, bármikor kiutasíthatják őket. Szerinte ennek ellenére megvan a szükséges jogi biztonság, mert a rendházakat királyi, főúri tekintéllyel és alapítványokkal létesítették, jogszerűen birtokolnak, zavartalanul végezhetik lelkipásztori, iskolai oktató és nevelő munkájukat, éppúgy mint Európa többi országaiban. Megemlíti az angol példát, ahol a jezsuiták illegálisan, véres üldözéseknek kitéve, hősiesen helytállnak és példásan dolgoznak.

Hangoztatja, hogy az sem fedi a valóságot, hogy nincs még elegendő számú magyar rendtag, főleg akiket a rendházak élére lehetne állítani, valamint, hogy a magyar provincia nem tud elég német szónokot adni. E szempontból jobb a helyzet, mint 1622-ben, a cseh provincia születésekor. De ha még ez a megnövekedett létszám sem elegendő az új magyar rendtartomány létrehozásához, javasolja, hogy csatoljanak hozzá egy-két morvaországi rendházat

³⁰ «Ad R. P. Vicarium, ut cum opportunum erit tempus, videat». ARSI Congr. 20/ff. 152r a jobboldali felső lapszélen más kéztől.

(Olmütz, Brünn) a szlovák anyanyelvű lakosság lelkipásztori gondozására, vagy küldjenek Németországból szónokokat a felvidéki németek lelki segítésére³¹.

Minden erejével hadakozik az osztrák jezsuiták azon terve ellen is, hogy az új magyar rendtartomány az anya-provinciától függő (*dependens*) vice-provincia legyen. Kimutatja, hogy csak félmegoldás lenne, sőt bizonyos szempontból még bonyolultabbá tenné a kormányzást, mert a fontosabb ügyekben továbbra is az osztrák provincialis döntene. A helyi magyar előljáróknak pedig a jelentősebb kérdésekben nemcsak a magyar viceprovincialishoz, hanem az osztrákhoz is kellene fordulniok.

Végül ajánlja, ha a generalis semmiképpen sem akarna teljes jogú, független magyar viceprovincialist kinevezni, akkor csak a következőkben korlátozza jogkörét: Ne legyen joga külön congregatio provincialist összehívni; ne legyen teljesen független az anyagiak kezelésében; válják továbbá lehetővé, hogy a két provincia tagjait az egyikből a másikba lehessen áthelyezni. Ha a magyar viceprovinciális jogait ennél erősebben csonkítják meg, akkor nem lesz nyugalom és béke (*alias vix pax, quies et tranquillitas*).

P. Oliva vicarius generalisnak a congregatio provincialis 1661-i postulatúrára adott elutasító válasza³² ellenére, az osztrák congregatio provincialisokon továbbra is mindig tárgyalták a provincia szétválasztásának kérdését. 1665-ös kérdésben³³ a gyűlésen résztvevő rendtagok hangoztatták, hogy az idő kedvező a szétválasztás megvalósítására, mert a törökkel kötött vasvári béke (1664) után hosszabb békésebb szakaszra lehet számítani. A generalis nem volt ilyen derűlátó. Már korábban tudomására jutott, hogy Magyarországon nő az elégedetlenség, főleg az erélytelen törökellenes osztrák magatartás miatt. Így nem meglepő, hogy az 1665-ös postulatúrára azt válaszolta: meg kell várni, mi lesz a sorsa ennek az általuk hangoztatott békének, melyet mások nem tartanak olyan szilárdnak³⁴.

Az 1669-es gyűlés aktáiból kiderül, hogy míg az előbbieken egyhangúan kérték a generalistól a provincia szétválasztását, most hivatalosan nem vették fel a tárgyalandó kérdések közé. Csak akkor foglalkoztak vele, amikor a gyűlés végén a provincialis kérdésére: van-e még valami javaslat, egy rendtag kérte, hogy tárgyalják meg a szétválasztás ügyét³⁵.

A Wesselényi-féle összeesküvés tragikus eseményeinek hatása némiképpen észlelhető az 1671-es tartománygyűlés jegyzőkönyvében³⁶. Szerzőik szerint a provincia szétválasztásának évtizedek óta húzódó megoldását lényegesen megkönnyíti a megváltozott közéleti helyzet Magyarországon. «*Iam alia est Hungariae facies*» – írják a gyűlésen résztvevők. A generalist azonban nem sikerült erről meggyőzniük, újra békésebb időkre halasztotta a kérdés teljesítését³⁷.

³¹ Lásd erről a 6. Doc. 14. jegyzetét.

³² A generalis választát lásd az 5. Doc.-ban.

³³ Lásd Doc. 7.

³⁴ A generalis választát lásd ugyanott.

³⁵ Lásd Doc. 8.

³⁶ Lásd Doc. 9.

³⁷ A generalis választát lásd ugyanott.

A congregatio provincialis tagjait meglepte, hogy a generális nem osztotta véleményüket: Magyarország a Wesselényi-összeesküvés leverése után már megbékélt ország (*Hungaria pacata et tranquilla*). Ezért az 1675-ben tartott congregatio³⁸ nemcsak újra hangoztatták, hogy nyugalmasabb (*pacatiora*) idők köszöntöttek Magyarországra, de érvekkel is bizonyították: az elégedetlenség és a tiltakozás nem érinti egész Magyarországot. A Wesselényi-összeesküvés értelmi szerzőit megbüntették. A német zsoldosok számát felemelték a magyar végvárakban, s ők a jövőben szükség esetén csírájában elfojtanak minden újabb forradalmi kísérletet. – Kiemeltük a congregatio jegyzőkönyvéből ezeket a kitételeket, mert nem lehet nem észrevenni, hogy nem kis adag gúny húzódik meg e kijelentések mögött. P. Nádas, a congregatio titkára és a jegyzőkönyv szövegének fogalmazója, talán így akarta éreztetni a magyar jezsuiták nem kis csalódottságát és bizalmatlanságát P. Oliva generalis meg nem értése miatt.

Küzdelem a nacionalizmus túlkapásai ellen

1675-ben egy nem mindennapi eset történt az osztrák jezsuita provinciában, amelyről a rendi krónikák természetesen hallgatnak, de amely meggyőzően bizonyítja, milyen nehéz volt az osztrák-magyar rendtársak között az együttélés a túlzott nacionalista érzés miatt. Az előljáróknak azonban nem Balassa Pál esetében kellett először ezzel a problémával foglalkozniok, és nem is csak az osztrák provinciában. A túlzott nacionalizmus esetei végig kísérik a Társaság történetét kezdettől fogva³⁹. Nem meglepő tehát, ha a generális 1653 március 29-én P. Trinckel osztrák provincialisnak írt leveléből arról értesülünk, hogy a ljubljanai kollégiumban nemzetiségi viszályok vannak⁴⁰. 1656-ban a generalisnak tudomására hozták, hogy a rendtagok új beosztását nem a provinciális, hanem P. Jörgerer sociusa intézi, aki azonban a megtisztelőbb, fontosabb helyeket csak osztrákoknak juttatja⁴¹. Két év múlva a generális Berthold provincialisnak a lelkére köti, hogy a nacionalista szellemet irtsa ki, és tegyen meg mindent, hogy a magyaroknak ne legyen okuk panaszkodni⁴². November végén visszatér a kérdés sürgetésére és

³⁸ Lásd Doc. 10.

³⁹ A kérdés annyira aggasztotta például P. Nickel generalist, hogy 1656-ban hosszú körlevéllel fordult az egész Társasághoz. Lásd: *De nationali provincialique pernicioso spiritu in Societate vitando* (1656 november 16); in: *Epistolae patrum generalium ad patres et fratres S.I.* II (Röhlarii 1909) 102-27.

⁴⁰ «Labaco scribitur . . . regnare illic nationalitates quae solent esse tabes collegiorum et sacrosanctae concordiae . . . Videndum etiam erit, quo ex capite oriatur infrequentia auditorum in germanica concione». ARSI *Austr.* 6, f. 156v.

⁴¹ «Aliquorum est suspicio, vana quidem, ut mihi persuadeo, sed tamen noxia, quod personarum dispositio fere fiat a R. ae V. ae socio, isque multum ducatur privatis et nationalibus affectibus, solosque fere austriacos et styros conetur promovere ad munia honoraria» ARSI *Austr.* 7, f. 11v (1656 március 29).

⁴² «Nec minori cura spiritum nationalem penitus eliminat. Patrum hungarorum querelam, credo affirmanti R. ae V. ae, non videri iustam. Hortor tamen, ut quantum licebit, querelarum istiusmodi occasionem illis eripiat». ARSI *Austr.* 7, f. 109v (1658 május 25).

kívánja, hogy a provincialis hajtsa végre az útasítást: a német helyi előjárók atyailag bánjanak magyar alattvalóikkal⁴³.

1659-ben P. Keresztes vette magának a bátorságot és tudatta a generalissal, hogy az osztrák előjárók csak azért nem tesznek meg magyarokat előjáróknak és nem adnak nekik filozófiai és teológiai katedrát, mert magyarok. A generalis merésznek ítélte a gyanúsítást, de megígérte, hogy örködni fog⁴⁴. Ugyanannak az évnek a végén valaki igen erősen fogalmazta meg az egyenlőtlenség kérdését: három osztályba sorolta a rendtagokat, egyazon anyának, a Társaságnak a fiait: az elsőhöz az urak tartoznak és nekik adatott minden hatalom, a második a polgárok, a harmadik pedig a pórok (rustici) osztálya. Ezt a gyanúsítást is határozottan visszautasítja a generalis⁴⁵.

1666-ban Magyarországon titokban szerveződik a politikai ellenállás. 1669-ben a generalishoz eljutott a hír, hogy néhány magyar rendtagot azzal vádolnak, hogy szították a hangulatot Szelepcsényi érsek és az uralkodó ellen. A generalis ezért utasította a provincialist: szigorúan tiltsa meg, hogy a rendtagok beleártsák magukat a közügyekbe⁴⁶. 1670-ben meg kell ismételnie ezt a figyelmeztetést⁴⁷. Egy évre rá megparancsolta, hogy a rendtagok Magyarországon ne zúgolódjanak a királytól kivett adóterhek miatt⁴⁸.

⁴³ «Solicite curet R.a V.a ut commendatio sua facta superioribus localibus germanis de ungaris subditis suis paterne tractandis, fructum referat, habeatque plenam executionem». ARSI Austr. 7, f. 130r (1658 november 30). – A következő hónapban szükségesnek vélte, hogy megismételje a figyelmeztetést: «Hac occasione impense commendo R.ae V.ae ut videat ne nostri hungari possint merito queri de nostris germanis. Queruntur peracerbe affligi se ab illis. Spero querelas aut prorsus iniustas, aut multum certe exaggeratas esse. Tamen cavendum est ne quid subsit quod illorum animos non immerito sauciet; et germani qui superiores sunt illorum, curare debebunt ut sincera ac paterna caritate sibi illos obstringant». ARSI Austr. 7, f. 124 (1658 december 19).

⁴⁴ «Quod suspicatur excludi a gubernatione et a scholis altioribus patres hungaros ob eam causam quod hungari sunt, certe, ego qui statum provinciae et personarum habeo bene perspectum, cogor dicere, suspicionem videri temerariam, et quam nulla idonea ratione possit probabilem reddere. Nihilominus erit mihi curae ne huiusmodi suspicio possit ulli merito incidere». ARSI Austr. 7, f. 166 (1659 október 18).

⁴⁵ «Queritur nonnemo de magna inaequalitate quae inter nostros unius eiusdemque matris filios sit in ista provincia. Videri, ait, distributos in tres classes: unam dominorum, alteram civium, tertiam rusticorum. Ita unos pro arbitrio omnia agere ac dominari, alios mixtam vitam habere, reliquos contemni ac premi. Querelam accepi ut temere delatam; nihilominus describendam putavi R.ae V.ae ut provideat ne quae occasio huiusmodi querelae praebeatur». ARSI Austr. 7, f. 171r (1659 december 27).

⁴⁶ «Duo maxime sunt quae solitudinem mihi iniiciunt. Primum quod duo ex nostris patribus ferantur indigna sparsisse de Ill.mo Archiepiscopo Strigoniensi; alterum quod ob praepostera quorundam studia et zelum qui non est secundum scientiam, autores turbarum in Ungaria dicamur. Ad primum quod attinet, faciat R.a V.a ut Ill.mus Archiepiscopus intelligat, cupere nos omnibus modis Cel.ni Suae satisfactum, atque adeo poenas de illis severe repetendas, qui Christum Dominum tangere ausi sint, si tamen id revera sint ausi. – Quod ad alterum attinet, interdicat omnia R.a V.a tum caeteris nostris per Ungariam, tum maxime illis qui in aula Ragoziana degunt, idque meo etiam nomine, ne se vel religionis studio immisceant negotiis publicis, quando, praeter odium atque indignationem, nullum inde fructum videntur relaturi». ARSI Austr. 8, p. 496 (1669 május 18).

⁴⁷ «Ungariam ad quietem redire (id quod R.ae V.ae literae 24 iunii datae confirmant) boni omnes magnopere gratulantur. Quodque R.a V.a nostris veterit in illis de rebus scriberent, sererent sermones, bene ac prudenter factum. Vellem vero ut et ceteri per Hungariam superiores cum R.a V.a sua studia coniungerent ad [560] excludendum, quantum omnino fieri potest, nationalem illum spiritum, quo nihil perniciosius atque deterius». ARSI Austr. 8, p. 559-60 (1670 július 26).

⁴⁸ «Unum vero hic praecipue monendum occurrit: nempe, ne nostri in eo regno [Hungariae] querantur ob contributiones a Caesare impositas; multo vero minus sese opponant. Nulla enim ratione id expedit a nostris fieri, cum optimo Principi neque animus neque copia desit aliis modis compensandi quae ab ipsis conferuntur; at vero reipsa id praestat ac cumulate». ARSI Austr. 8, p. 621 (1671 augusztus 29).

Mindezek a figyelmeztetések nem bizonyultak elégségesnek. Akadtak rendtagok, akik nyíltan szóvátették a közvéleményt izgató kérdéseket. Ezért a provinciális 1672-ben kénytelen volt hosszabb körlevéllel fordulni a magyar és horvát rendtagokhoz⁴⁹, amelyben nagyon kérte, hogy vigyázzanak, mit mondanak és írnak. A generalis 1675-ben ugyanezt sürgette: gondosan örködjék a provinciális, nehogy a rendtagok olyat írjanak vagy mondjanak, amivel az uralkodó tekintélyét csökkentenék⁵⁰. 1678-ban helyesli a provinciális tervét, hogy eltávolítja Magyarországról mindazokat a rendtagokat, akik meggondolatlan nyilatkozatokat tesznek⁵¹. Egy évvel később megdicsérte a provinciális azért, hogy nem teljesítette két magyar mágnás kérését, akik két nacionalizmusukról ismert rendtagot kértek a maguk számára. Azt a magyar rendtagot pedig, akit a magyar kancellár kért, fel kellett volna jelenteni az uralkodó elleni lázító beszédéért⁵².

Hosszabban kell ismertetnünk Balassa Pál⁵³ esetét, akit hazafias érzése olyan szokatlan tette ragadott, amely szerzetesi hivatásának elvesztésébe került. Már gráci tanulmányi éveiben bántotta magyar önértetét osztrák rendtársainak magyar ellenes megnyilatkozásai. 1674-ben elpanaszolta ezt a P. Generalisnak, aki megígérte, hogy felhívja rá az illetékes előljárók figyelmét⁵⁴. P. Balassa ez év őszén Nagyszombatban vizsgázott a filozófia és teológia teljes anyagából, de nem kapta meg a szükséges osztályzatot. Ennek kö-

⁴⁹ «Traditae mihi sunt, quas R.a V.a 29 novembris et 6 decembris dedit . . . Probo etiam magnopere quod R.a V.a circularibus literis admonuerit nostros in Ungaria, ut libertatem illam adeo noxiam qua de publicis rebus loquuntur, comprimant [680] atque compescant. Quod si qui hac in parte excedant, etiam paenitentis mulctandi erunt. Impendant se totos animarum salutis; cetera vero divinae Providentiae commendent». *ARSI Austr.* 8, p. 679-80 (1672 dec. 31). – A provinciális körlevelét lásd Doc. 11. – Két év múlva meg kellett ismételnie a figyelmeztetést: «Fero autem indignissime tantam nostrorum in Ungaria loquendi licentiam qua neque summis capitibus parcent. Intentos igitur superiores esse opto ad hanc pestem eliminandam. Ac si quem deprehenderint eius culpa reum, statuendum profecto iustae severitatis exemplum». *ARSI Austr.* 8, p. 773 (1674 nov. 17)

⁵⁰ «Valde invigilandum est nostris in Ungaria, ne quid dicant scribantque quo Caesaris auctoritas laedi videatur. Dicuntur enim aliqui hac in parte plus nimium liberi». *ARSI Austr.* 8, p. 810 (1675 aug. 24).

⁵¹ «Non possum autem satis laudare consilium R.ae V.ae educendi ex Hungaria, qui vel religiosae disciplinae officere, vel nimio gentis suae studio laborare videntur; nec timeat exequi sapienter constituta; certum enim est, nullis quorumcunque intercessionibus cedere». *ARSI Austr.* 8, p. 973 (1678 oct. 1).

⁵² «Bene oblectatur R.a V.a magnatum duorum postulatis, singulos nec satis idoneos patres sibi addi cupientibus, sed illum quem Cancellarius Hungariae deposcit, non modo severe puniunt ob seditiosam concionem, verum etiam ad me delatum oportuit, cum adversus Caesarem ea effutiret, immemor legum nostrarum et iuris humani». *ARSI Austr.* 8, p. 1014 (1679 apr. 29).

⁵³ Balassa Pál S.I. (1644–1705) a Balassák régi nemesi családjából származott, 1661-ben lépett a jezsuita rendbe, ahonnan 1675-ben elbocsátották. Előbb esztergomi kanonok, majd boszniai választott püspök lett. Nagyszombatban halt meg. Lásd *Cat. Gen. Prov. Austr.* I 52; *SOMMERVOGEL* I 790; *Dict. d'Hist. Geogr. Eccl.* VI 312; SZINNYEY I 397-98.

⁵⁴ «Nihil magis mihi cordi est, quam ut nostri sancte servant quod toties praescriptum omnibus est de communi erga omnes nationes amore, deque reverentia erga principes christianos, utcumque inter se belligerantes. Augent vero hanc meam curam ac sollicitudinem, quae R.a V.a scripsit ineunte maio; maiori praeconi studio commendabo P. Provinciali ut omnibus hac in parte invigilet, neque in punitum abire patiatur, si quid forte peccatum fuerit. Valeat R.a V.a et solidis virtutibus sibi comparandi sedulo insiat». *ARSI Austr.* 8, p. 755 (1674 jún. 2).

vetkezményeként nem tehetett volna ünnepélyes, hanem csak egyszerű utolsó szerzetesi fogadalmat. A professzorok ítéletét igazságtalannak tartván, jelentette a generalisnak, aki írt a provincialisnak és megengedte, hogy P. Balassa kivételesen megismételhesse a fontos vizsgát⁵⁵. De ez az újabb kísérlete sem járt sikerrel. Ezért megint a generalishoz fordult és súlyos váddal illette a professzorokat. A generalis válaszelevelében csodálkozását fejezte ki, hogy egy professzort ellenszenve igazságtalan ítéletre ragadhatja⁵⁶. Írt a provincialisnak is⁵⁷ és utasította: vizsgálja ki, hogy tényleg valami nem fékezett szenvedély befolyásolta-e a vizsgáztató professzorokat. Főleg P. Ivult⁵⁸ vádolta P. Balassa, mert ő nemegyszer fenyegető kijelentéseket tett vele szemben. A generalis különben is különösnek tartotta az esetet, mert P. Balassa jó eredménnyel végezte el annak idején a filozófiai kurzust. Ezzel alkalmasnak ítélték a felsőbb tanulmányok folytatására, a teológiából addig szintén eredményesen vizsgázott.

P. Balassa az 1675/76. iskolaévben a nagyszombati kollégiumban a retorika professzora lett. Itt történt, hogy egy alkalommal hazafias téma kidolgozását adta feladatul növendékeinek. Ők a dolgozatukban pártfogásukba vették a felkelő hazafiakat és sértő nyilatkozatokat tettek nem csupán a német katonákról és tisztjeikről, de magáról az uralkodóról is. Balassát feljelentették a történetekért nemcsak a provincialisnak, hanem a generalisnak is. Ez utóbbinak még egy példányt is küldtek a vád alá helyezett dolgozatokból. Súlyosbította a helyzetet, hogy – állítólag – a helyi előljáró nem vette komolyan az esetet. A generalis elrendelte, hogy a provincialis szigorúan büntesse meg a tettet, nehogy a császári udvar hanyagsággal vádolhassa a Társaságot⁵⁹.

A generalis visszatért az esetre 1676 május 9-i levelében. Tudatta a provincialissal, hogy Balassát a történetek miatt elbocsátja a Társaságból. Ami pedig a vizsgákat illeti, véleménye szerint nem állapítható meg, hogy a professzorok részéről igazságtalanság történt volna; viszont P. Ivul mindenképpen alkalmat adott a gyanúsításra azzal, hogy sértő megjegyzéseket tett P. Balassáról. Elmarasztalja a rektort is, aki – úgy látszik – olyan dolgokat hozott P. Balassa tudomására, amiknek titokban kellett volna maradniuk⁶⁰.

⁵⁵ «Commendatur mihi P. Paulus Balassa non solum a generis nobilitate, sed aliis etiam dotibus. Quare cum nactus non sit examinatum pro gradu suffragia, offerendum ipsi censui secundum examen, si tamen et R. a V. a illum hoc beneficio dignum iudicaverit». ARSI Austr. 8, p. 780 (1674 dec. 29).

⁵⁶ «Legi literas R. ae V. ae 19 novembris datas, quibus omnem vitae suae statum exponit; ac demum narrat sinistram successum eius disputationis quae in theologica palestra ipsi suprema fuit. Egit quoque mecum hac de re P. Franciscus Pizzoni cum nuper nobis adesset istius provinciae procurator. Cum igitur R. ae V. ae solatio consultum cupiam, serio ac diligenter hac de re mecum cogitabo. Illud quidem aegre in animum inducere queo, fuisse aliquem e iudicibus qui se sinistra in R. am V. am affectione animi sic abripi passus sit, ut eandem in ferendo quoque calculo sequeretur. Utcunque autem istud se habeat, certe mihi haec res cordi erit. Interim R. a V. a sit animo ad quidvis parato». ARSI Austr. 8, p. 824 (1675 dec. 21).

⁵⁷ Lásd Doc. 12.

⁵⁸ Ivul Gábor S.I. (1620-1678) karánsebesi román rendtag; l. MHSI Cat. Prov. Austr. II 627.

⁵⁹ Lásd Doc. 13.

⁶⁰ «Iam quod attinet ad P. Paulum Balassa, eum omnino dimittendum iudico. De iniuria quam sibi factam [849] ab iis queritur, qui de ipsius doctrina iudicium tulerunt, non liquet. Dedit tamen P. Ivul ansam aliquam huic suspicioni minacibus verbis ac contumeliosis, quae auditus est adversus P. Paulum proferre. Rector quoque tyrnaviensis culpa non vacat, qui nimio quodam in P. Paulum studio prodidisse videtur quae secreta esse oportuit». ARSI Austr. 8, p. 848-49.

P. Oliva a Balassa esetet nagyon a szívére vette. Attól tartott, hogy az ilyen és hasonló esetekből komoly bajok származhatnak. Ezért újból felszólította a provincialist, hogy a házfőnökökön keresztül tiltsa meg a rendtagoknak, hogy olyasmit írjanak vagy nyilatkozzanak, ami az uralkodót vagy kormányá embereit sértené⁶¹.

Néhány osztrák rendtag beadványa a magyar provincia létesítése ellen (1678)

A túlzott nacionalista megnyilvánulások ismertetése után térjünk vissza a congregatio provincialisokhoz. Az utóbbi congregatiokon bár még mindig a többség, de már nem egyhangúan kérték a magyar provincia felállítását. Az osztrák ellenzéki irány idővel megerősödött. Az 1678-as congregatio idején, mivel képviselői ezen a gyűlésen még nem mertek nyíltan fellépni, titokban gyűltek össze és szerkesztettek a generalis számára egy, a magyarokra és a magyar jezsuitákra erősen sértő, igazságtalan és a magyar rendtartomány ügyét végképp aláaknázó írást⁶². Ehhez a számszerűleg kicsi, de igen befolyásos ellenzékhez tartozott Avancinus provincialis és hét tekintélyes, többségében osztrák rendtag⁶³. Írásukban kifejtették, miért nem tartják megengedhetőnek, hogy a független magyar provincia megvalósuljon.

Mindenek előtt megokolták, mi készítette őket erre a lépésre: a gyűlésen a provincia szétválasztásáról csak a mellette szóló érvek hangzottak el. Az eltele szóló legsúlyosabbat (ratio ponderosissima) nem lehetett szövé tenni, nehogy felizgassák a jelenlevő és jelen nem levő magyar jezsuitákat és világiakat, akikhez a dolog minden bizonnyal eljutott volna. Ezzel csak növelték volna a magyarok ellenszenvét és gyűlöletét az uralkodó ellen, akit a magyar nemzet amúgy sem kedvel. Ezért úgy határoztak, hogy maguk között újra megfontolják a kérdést és véleményüket eljuttatják a generalishoz.

Először is szilárd meggyőződésük, hogy igen súlyos akadályok (gravissima impedimenta) állják útját a provincia szétválasztásának. A legelső között szerepel a magyar genius, mely mértékfelett független és nacionalista.

⁶¹ «Non semel ad me perlatum est, nostrorum aliquos per Ungariam incautos admodum esse in loquendo scribendove de rebus publicis, ac ea interdum proferre quae graves offensas, imo etiam turbas parare possint. Id vero a religiosorum virorum officio usque adeo abhorret, ut aegre omnino inducere in animum potuerim. Ne tamen in re tanti momenti partibus meis desim, summa contentione commendo R. ae V. ae ut collegiorum per Ungariam rectores serio admoneat ut suis quisque subditis diligenter invigilet, caveatque omnino ne quis vel scribat vel etiam dicat aliquid eiusmodi, quod sinistram de ipsorum in regem fide atque obsequio suspensionem creare possit. Ac quoniam de publicis rebus silere omnino facilius est, quam linguae aut calamo modum adhibere, praestabit omnem de his rebus sermonem, praesertim cum externis, atque omne literarum commercium prorsus interdicere. Ac ego sane superiorum in hac parte diligentiam vigilantiamque vehementer requiro, cupioque ut omnes intelligant, ita rem istam mihi cordi esse ut si quid secus accideret, incredibili dolore afficiendus sim, ac forte conficiendus. Spero igitur neminem futurum, qui facto aliquo vel dicto male consulto praecipitare senectam meam velit. Quanquam non istud magis [863] movere illos debet, quam ipsius Societatis salus atque incolumitas. Ut autem haec cura quae me coquit, omnibus nota sit, mittat R. a V. a singulis per Ungariam rectoribus exemplum harum literarum, illudque publice praelegi iubeat». ARSI Austr. 8, p. 862-63 (1676 júl. 18).

⁶² Lásd Doc. 14.

⁶³ Ezekről a rendtagokról lásd a 14. Doc. 2. jegyzetét.

Örökösen zúgolódik, lázad minden és mindenki ellen. Írásukban nem tesznek kivételt a magyar jezsuitákkal sem. Szerintük csak alsóbbrendű szerzeteseknek tekinthetők. Túlságosan szabadosak, nem tűrik a szerzetesi fegyelmet. Legfőbb vágyuk, hogy a főurak, nemesek udvarházait látogathassák és világias életet élhessenek. Ha a provincia szétválasztása révén magukra maradnak és kedvük szerint élhetnek, megtörténhet, hogy a következő uralkodóellenes összeesküvésbe belekeverednek, s ezzel a Társaság becsületének helyrehozhatatlan kárt okoznak. Fennáll annak a veszélye is, hogy Magyarországon a provinciát nem a Rend, hanem a főurak kormányoznák.

Nem hallgathatják el a legsúlyosabb érvet (ponderosissima ratio): a leghatározottabban állítják, hogy a Társaság ebben a kérdésben egyetlen lépést sem tehet a nélkül, hogy előzőleg ne értesítené a császárt és ki ne kérné hozzájárulását. Ő azonban, valamint tanácsosai sem, sohasem fog beleegyezni a provinciának a magyaroktól óhajtott szétválasztásába⁶⁴. A császáriak nem tűrnék, hogy Győrött, Komáromban, Kassán stb. – ahonnan az ott elhelyezett német zsoldosaik egész Magyarországot sakkban tartják – a jezsuita kollégiumokban magyar előljárók legyenek. A Habsburg-ház ellenségei a legutóbbi összeesküvésben is nem egy szerzetes szolgálatát felhasználták. Ezenfelül, ha a felsorolt városokban lévő rendházakban nincsenek osztrák jezsuiták, a császár nem kaphat az ottani politikai eseményekről megbízható értesítést⁶⁵. Az sem kétséges, hogyha felosztják a provinciát, a magyar házakban kizárólag magyarok kerülnének a fontosabb beosztásokba.

Alap nélkül hivatkoznak Pázmányra is, aki – szerintük – szintén azon a véleményen volt, hogy a magyar rendházakba osztrák rendtagokat tegyenek előljáróknak. A mi véleményünk: ha Pázmány tett is volna ilyen kijelentést, azt olyan értelemben tehetné, hogy ideiglenesen legyenek osztrák előljárók. Figyelembe kell ugyanis vennünk, hogy abban az időben még igen csekély számú magyar rendtag volt, s őket természetesen elsősorban a magyarok között lelkipásztori és missziós munkában volt célszerű alkalmazni.

Azt is tudni vélük, hogy a császári udvar embereinek erős a meggyőződése: a magyar jezsuiták, akik lélekben már elszakadtak osztrák rendtársaiktól, egy követ fűjnek a magyar állam függetlenségét sürgető császár-ellenes egyházi és világi főurakkal és nemesekkel. Így tehát gyanút fog kelteni a Társaság a császáriakban, ha a szétosztással lehetővé válik, hogy a magyar jezsuiták függetlenül kormányozhassanak.

Végül még megjegyzik, hogy már a múltban is sok gondot okoztak az előljáróknak a magyar rendtagok, akik szabadon, minden gátlás nélkül bírál-

⁶⁴ Lásd Strattmann kancellár 1670-ben, Aboedt provincialisnak tett kijelentését; Doc. 22.

⁶⁵ Hogy miért kívánták a császáriak minél több német rendtag jelenlétét a magyar rendházakban, és főleg hogy németek legyenek ugyanott a házfőnökök, a legmeggyőzőbben mutatja Ballassa Pál esete. Ha nem lett volna német rendtag a nagyszombati kollégiumban 1676-ban, a magyar rendtagok valószínűleg nem jelentették volna az esetet a német provincialisnak, még kevésbé Rómába a generalisnak. Jellemző, hogy az utóbbi elmarasztalta a nagyszombati magyar rektort (P. Gribóczy) elnéző magatartásáért abban a súlyos esetben. Vagy ki jelentette volna fel például azokat a magyar rendtagokat, akik a súlyos adóterhek miatt zúgolódtak, és a magyar szónokot, aki a császár ellen lázított? (Lásd a 48. és 52. jegyzetet).

ták uralkodójukat és tanácsosait. Mi történne akkor, ha Magyarországon az összes előljáró magyar lenne, akik nemcsak szemet hunynának e felett, hanem még biztatnák is őket.

Mindezeket megfontolva arra a következtetésre jutnak, hogy amíg Magyarországot teljesen le nem fegyverezték és a felkelésnek – melynek parazsa még izzik a hamu alatt – minden fajtáját el nem fojtották, nem lehet a provincia szétválasztására gondolni.

Nem tudjuk, mit válaszolt az ellenzéknek erre az írására a generális. A congregatio provincialishoz intézett válaszában azonban megismételte, amit már 1675-ben felelt⁶⁶: a kérés teljesítésére békésebb időre van szükség. A legutóbbi magyarországi tragikus események (temporum calamitas), valamint azoknak bölcs ítélete, akik a szóbanforgó kérdéstről tájékoztatták⁶⁷, még jobban megerősítette ebben a meggyőződésében. Avancinus provincialis és hét befolyásos társának titkos írása megtette a hatását, mert döntő érvük, a császáriak ellenállása, Oliva generalist végérvényesen meggyőzte: a független magyar provinciát a császáriak akarata ellenére nem lehet felállítani.

1681-ben, a Thököly felkelés idején újra tartottak congregatio provincialist Bécsben a rendtársak. Jóllehet tudomásul vették, hogy a zavaros (turbulenta) helyzet nem kedvez az ügynek, a jobb idők reményében mégis megismételték kérésüket.⁶⁸ Erre a postulatumba nem kaptak választ, mert 1681 november 26-án meghalt P. Oliva. Az 1682-ben tartott congregatio provincialis magáévá tette az előző évi congregatio postulatumbát és benyújtotta az új generalis megválasztására Rómában összegyűlt congregatio generalisnak⁶⁹. Nem tudjuk, mit felelt az 1682 július 5-én megválasztott új generalis, Carolus de Noyelle, aki mindössze négy évig kormányozta a Társaságot. Ez alatt az idő alatt csak egy congregatio procuratorum volt Rómában, 1685-ben. Az osztrák provincia congregatiojának tagjai ismét eljuttatták kérésüket a provincia szétválasztásáról⁷⁰. Ők maguk is elismerték, hogy a magyarországi helyzet, az ismert történelmi események miatt, kevésbé alkalmas a terv megvalósítására. Így Noyelle generalis válasza előrelátható volt: várni kell a jobb időket.

Thyrus Gonzalez generalis és a magyar provincia kérdése (1687–1705)

P. Noyelle generalis utóda az 1687-ben megválasztott spanyol Thyrus Gonzalez⁷¹ lett, aki főleg az akkor sokat vitatott morális kérdésben, a probabilizmusban elfoglalt szigorú álláspontjával hívta magára a kortársak és az utókor figyelmét. Meglepő számunkra, hogy már megválasztását követő évben, 1688-ban, nem egy fontos levelet írt az osztrák provincia szétválasztásáról. Még feltűnőbb, hogy ezek az írásai nemcsak jól tájékozottnak mutatják,

⁶⁶ A generalis választát lásd a 14. sz. Doc.-ban.

⁶⁷ Lásd Doc. 15.

⁶⁸ Lásd Doc. 16.

⁶⁹ Lásd Doc. 17.

⁷⁰ Lásd Doc. 18.

⁷¹ Th. Gonzalezról lásd a Doc. 19 első jegyzetét.

hanem azt is, hogy már ekkor pontosan kialakította véleményét ebben a nagyon is bonyolult és kényes kérdésben.

Már az első, a provincialisnak 1688 július 10-én írt, levelében megállapítja: mihelyt a háború befejeződik, komolyan kell gondolni a provincia szétválasztására, nemcsak nagy kiterjedése miatt, hanem azért is, mert a magyar egyházi és világi főurak ezt nagyon várják. Azt is tudja, hogy a császáriak nem akarják a szétválasztást, de reméli, hogy sikerül majd elnyerni hozzájárulásukat, ha úgy választják szét, hogy a két provincia mindegyikében legyenek vegyesen osztrák és magyar rendházak és rendtagok⁷². Ime a salomoni ítéletnek, a szétválasztás ama módjának értelmi szerzője, akinek megoldása néhány év múlva a *divisio mixta* nevet kapta, amely kedves volt az osztrákoknak, de amely ellen a magyar jezsuiták elszántan küzdöttek. Ők mindenképpen a *divisio simplexet*, azaz csakis magyar rendházakból létesített független provinciát akarták⁷³.

A provincialis nagy lelkesedéssel fogadta a generalis elgondolását. Tudomására hozta a császárnak is, aki szintén helyeselte. Így a provincialis jogosan remélhette, hogy rövidesen sor kerülhet a provincia kettéválasztására. Mekkora volt a meglepetése, amikor a generalis újabb leveléből arról értesült, hogy még nem jött el az ideje a provincia általa körvonalazott szétválasztásának. Ezért, amíg erre sor kerülhet, viceprovincialist kell a magyar rendházak számára kinevezni, aki az osztrák provincialistól függően intézze ezek ügyeit. Tudjuk, hogy a magyar jezsuiták ezt a tervet, miként a *mixta divisio*t is határozottan elleneztek⁷⁴. Azonban, amint P. Gonzalez elődjétől, P. Oliva-tól, úgy az új generalistól sem remélhették az óhajtott döntést. Súlyosbította a helyzetet, hogy a provincialisnak sikerült a generalisban bizalmatlanságot kelteni a magyar rendtagokkal szemben. Figyelmeztette ugyanis említett levelében, hogy fenntartással fogadja jelentéseiket, mert – meggyőződése szerint – bizonyos eseményekről és személyekről elfogultan írnak és elferdítik a dolgokat. A generalis – sajnos – örömmel (libenter) fogadta ezt a tanácsot⁷⁵.

Amikor 1693-ban a congregatio provincialis résztvevői újra előálltak a régi kéréssel, meglepően biztató választ kaptak P. Gonzalez generalistól⁷⁶. Nemcsak beadványukat olvasta – írja –, de meghallgatta kiküldöttjük beszámolóját is⁷⁷. Felszólította a rendtagokat, hogy állapodjanak meg a szétvá-

⁷² A generalisnak ezt a levelét lásd a Doc. 19 3. jegyzetében.

⁷³ Lásd P. Trinckel írását; Doc. 6.

⁷⁴ Lásd Doc. 19.

⁷⁵ «Libenter inaudii, quaedam circa statum nonnullasque personas istius provinciae secus se habere, quam ad me relata fuerant» Doc. 19.

⁷⁶ Lásd Doc. 20.

⁷⁷ A provincia kiküldöttje Sennyey László volt, aki rövid, tömör vázlatot készített mindarról, amiről a generalissal beszélni akart. Ebben – bővebben kidolgozva – első helyen áll a provincia szétválasztásának kérdése (1. Doc. 21). Hangoztatja ennek szükségességét, hivatkozva az előző kérések alkalmával felhozott okokra. Kimutatja, hogy minden előfeltétele megvan az új provincia felállításának. A rendházak és rendtagok száma állandóan növekszik, a magyar országgyűlés 1688-ban hivatalosan is elismerte a jezsuitákat, s van elég német ajkú rendtag az igehirdetésre ott, ahol erre szükség lesz. A Wesselényi-összeesküvés és a Thököly-féle felkelés sem ok, hogy elodázzák a kérés megvalósítását, ahogy nem volt ok a cseh felkelés (1622) annak idején a cseh provincia felállításakor. Sürgeti, hogy az új provinciát csak magyar rendházakból alapítsák és hogy neve is magyar legyen.

lasztás módjáról. Reméli, hogy semmiféle nehézség nem fog felmerülni és a magyar provincia terve megvalósul.

A provinciában serényen munkához láttak. A szétválasztás módjáról két terv született: a nagy többségé – köztük elsősorban a magyaroké – s egy egészen kicsi osztrák kisebbségé. Az előbbiek azt kérték, hogy az új magyar provincia független, önálló és teljesjogú legyen provincia Hungariae elnevezéssel. Foglalja magába mindazokat a rendházakat, melyek a Szent Korona országainak területén vannak. Az osztrák anya-provincia pedig tartsa meg a Habsburg monarchia örökös tartományaiban levő rendházakat. A szétválasztásnak ez a módja kapta a simplex divisio nevet, mert ez esetben az osztrákok és a magyarok teljesen szétválnak, minden keveredés nélkül. – Ezzel szemben az osztrák ellenzék kidolgozta a mixta divisio-t: azaz, két provincia lesz, ezek mindegyikében vegyesen lesznek osztrák és magyar házak és rendtagok. Ajánlják, hogy a Duna legyen a két provincia között a választóvonal. Az ettől északra fekvő házak képezzék az egyik, a déliek a másik provinciát. Természetesen mindkét fél egész sor érvet sorakoztatott fel, hogy igazáról meggyőzze a rendfőnököt.

A simplex és mixta divisio híveinek vetélkedése a siker érdekében

Erre az első jó alkalom 1695-ben kínálkozott a tartománygyűlésen. Itt a túlnyomó többség nemcsak a szétválasztás szükségességét jelentette ki, hanem határozottan a simplex divisio mellett foglalt állást. Ezen a gyűlésen léptek fel először nyilvánosan az ellenzék képviselői is. Elhangzottak az érvek a szétválasztás mindkét módja mellett és ellene. Végül nagy többséggel győztek a simplex divisio hívei, s így Rómába az ő kérésük jutott el⁷⁸, amelyhez a magyarok mellékeltek P. Trinckelnek a provincia szétválasztásáról szóló 1659-ben készített – ismertetett – tanulmányát is⁷⁹. Meg voltak győződve: az abban foglalt érvek egész sora annyira perdöntő, hogy csak valami politikai ok vagy előítélet miatt lehet a kérést megtagadni.

Néhány kisebb, új fejezetet is csatoltak hozzá. Az első: «Argumenta quae-
pam pro divisione provinciae Hungariae ab Austria», mely nagyrészt nem más, mint a Trinckel dolgozatnak tíz pontban összefoglalt rövid kivonata. A 9. pontban felhívták a generalis figyelmét arra, hogy II. Rákóczi György özvegyének, Báthory Zsófiának és fiának, valamint több főnemesnek a visszatérése az Egyházba nagy apostoli lehetőséget nyújt a Társaságnak az ő óriási kiterjedésű birtokaikon.

A második mellékletben («Appendix 1695») viszont azokat az érveket foglalták össze, melyeket már P. Trinckel is felhozott a simplex divisio mellett. Ezzel akartak eleget tenni a generalis kívánságának, melyet 1693-ban a provincia postulatuma-ra adott válaszában fejezett ki.

⁷⁸ Ennek a congregatio provincialisnak az aktáit nem találtuk római központi levéltárunkban. Amít megtudhattunk az ott történekekről, azt egyrészt P. Sennyey 1698-as levelében (Doc. 23) és a magyar rendtagok 1700-as «Informatio . . . » c. írásában (Doc. 27) találjuk.

⁷⁹ Lásd Doc. 6.

Egy harmadik kimutatásban felsorolják Széchényi György esztergomi érseknek, számos rendház alapítójának a magyar egyház javára tett alapítványait, melyekből tekintélyes részt kaptak a jezsuiták. Ezt a kimutatást (summarium) azzal a szándékkal juttatták el a generalishoz, hogy eloszlassák kétélyeit a magyar rendházak anyagi alapjait illetően. Rámutattak arra, hogy számíthatnak a magyar főpapok és főurak nagylelkű támogatására, főleg ha valóra válik, amit ők is nagyon óhajtanak, a független magyar jezsuita provincia.

A generalis válasza az 1696-ban hozzá juttatott és már annyiszor megismételt kérésre a következő volt: alaposan megfontolva a mostani nehéz időket és néhány bölcs embernek hiteltérdemlő titkos jelentését, mivel Magyarországon még hiányoznak a külön provincia felállításához a szükséges feltételek, a kérés teljesítését el kell halasztani⁸⁰.

P. Sennyey László levele a divisioról (1698)

P. Sennyeynek – visszatérve 1697-ben a római congregatio generalisról Bécsbe – kezébe került a generalis válasza. Meglepte, hogy egy szóval sem említi a simplex divisiót, pedig a tartománygyűlés nagy többsége kifejezetten ezt kérte, és 1693-ban a generalis azt kívánta, hogy nyilatkozzanak a szétválasztás módjáról. Ezt csak azzal tudta megmagyarázni, hogy az osztrák ellenzéki rendtagoktól kapott egy írást, amellyel sikerült őt a mixta divisio számára megnyerni, amint a generalis célzást is tett erre: elhalasztja a magyar provincia felállítását «ob . . . solidas virorum prudentum secretas informationes». Ezért tollat ragadott és 1698 április 26-án hosszú levelet írt a rendfőnöknek⁸¹, hogy az ellenzék veszélyes sakkhúzását ellensúlyozza. Ebben kifejti, hogy – jóllehet nem olvasta a szétválasztás ellenfeleinek írását – érveiket mégis jól ismeri, mert azok elhangzottak az 1695-ös tartománygyűlésen, amelyen ő elnökölt. Levelében sorban megcáfolja az ellenvetéseket. Lényegében megegyeznek azokkal, melyeket már 1678-ban készített írásukban felhoztak a simplex divisio ellen⁸².

Egyik érvük: az új magyar provinciának csaknem 50 német ajkú szónokra lenne szüksége, s ennyivel nem rendelkezik sem most, sem a jövőben. P. Sennyey visszafordítja az érvet: ha ennyi német szónokra van szükség a jezsuita templomokban, az azt jelenti, hogy igen sok német hallgatójuk van. Akkor pedig alapos a remény, hogy ezek fiaiból – akik feltehetően a jezsuita iskolák tanulói – néhányan belépnek a Rendbe. Így lesz elég magyarországi német szónok.

Második érvük: a magyar rendházaknak nincs elég anyagi bázisa. Válasza: a mostani helyzetet veszik alapul, amikor a kollégiumok javai a kurucok fosztogatásának estek áldozatul, a jezsuiták egy részét bebörtönözték, néhányan közülük meg is haltak a börtönben, másokat megölték, a többiek-

⁸⁰ Lásd Doc. 27 «Informatio».

⁸¹ Lásd Doc. 23.

⁸² Lásd ezt Doc. 14.

nek pedig el kellett hagyniuk Magyarországot. Béke idején azonban eddigi javaikból fenn tudják tartani – ahogy korábban is – a kollégiumokat.

A következő érv: a magyar rendházak nem rendelkeznek megfelelő épületekkel. Felelete: megvannak a tervek és az anyagiak is ilyenek építésére.

Utolsó érv: a császár és a császáriak nem fogják jóváhagyni a független magyar provinciát, csupán a mixta divisio-t hajlandók elfogadni. Felelete: a császár három alkalommal már megadta hozzájárulását, ennek birtokában sem a császár tanácsosai, se mások ellenvetéseivel nem kell törődni.

Visszafordítja azt az érvet is, amely szerint a császáriak azért nem engedik meg a független magyar provinciát, mert félő, hogy a magyar jezsuiták ez esetben támogatnák az elégedetleneket, vagy legalább is egyetérténeken velük. Válasza: ha nem engedik meg a független magyar rendtartomány felállítását, elkeserítik a magyar rendtagokat és még jobban az elégedetlenek táborába kényszerítik őket.

P. Sennyey levele végén csak arra kéri a generálist, hogy amint meghalagatta az ellenzék észrevételeit a provincia szétválasztásáról, ugyanazt tegye az ő levelében foglaltakkal is. A generalis 1698 május 17-én válaszolt: lehetséges, hogy a szétválasztásra csak sok idő múlva kerül sor, ezért nem tud még dönteni abban a kérdésben, simplex vagy mixta jellegű legyen-e. Egyelőre el kell halasztani a döntést⁸³.

P. Voglmayer provincialis ellenzéki írása (1695)

P. Sennyey jól sejtette, hogy az ellenzék nem elégszik meg azzal, hogy az 1695-ös tartománygyűlésen előadja érveit a független magyar rendtartomány ellen, és valóban legfőbb képviselőjük, P. Voglmayer provincialis írásba foglalta és elküldte a generalisnak⁸⁴, akit ezzel sikerült végképp megerősítenie a már 1688-ban megfogant álláspontjában. Magában véve abban, hogy a provinciális írásba foglalta a saját és néhány rendtársa véleményét a provincia divisiojáról, és ezt elküldte a generalisnak, nincs semmi kifogásolni való. Hiszen, mint fentebb említettük, a generalis ezt kifejezetten kérte a provincialistól 1693-ban. A simplex divisio hívei ugyanezt tették, amikor újból eljuttatták a generalishoz P. Trinckel 1659-ben készített, de 1695-ben részben átdolgozott alapos tanulmányát. Azonban az ellenzéknek ebben az írásában nem egy, a magyar jezsuitákra igen sértő kifejezés is található. Ezek a következők:

⁸³ «Ad postulatum congregationis provincialis, quod factum est de divisione provinciae, de modo divisionis, simplexne, an mixta ex hungarica et austriaca praeferendus videatur, in praesentiarum nihil censui decernendum. Etenim, cum divisio ipsa in multos fortasse annos differenda sit, interea vero alia et alia accidere possint, alia quidem, quae simplicem, alia vero, quae mixtum suadeant exi-[220]gantque modum, conventius consultiusque nobis est visum, ut huius quoque quaestionis decisio vel ad ipsum divisionis tempus, et adhuc saltem propinquius differatur». *ARSI Austr.* 10, p. 219-20 (1698 május 17). Vö. DUHR III 187-88.

⁸⁴ Az ellenzéknek ez az 1695-ös írása megvan a Rend római központi levéltárában (Doc. 22). Megtaláljuk benne a Sennyey levelében ismertetett és megcáfolt érveket. Megegyeznek azokkal, amelyek az ellenzék 1678-as beadványában (Doc. 14) szerepelnek.

A rendbelépő magyar fiatalok – szerintük – nem sokat érnek: alacsony sorból származnak, nehéz természetűek, s csak akkor szelidülnek meg valamelyest, ha német házakban nevelik őket. Nincsenek tisztában a Társaság szellemével és nem akarják megismerni azt, mert hozzá vannak szokva a szabadsághoz, lelkileg szétszórtak, lebecsülik a rendet és a szerzetesi fegyelmet, és csaknem szólásmondássá vált náluk: szabad országban elég megtartani a tízparancsolatot és a szerzetesi fogadalmak lényegét. Nehéz olyat találni közöttük, aki alkalmas volna a rendházak vezetésére. Ezért, ha ezek a basáskodó előljárók külön provinciában élnek, mivel még nacionalisták is és gyűlölik a németeket, az ott élő német rendtagokat durván és despotikusan fogják kezelni, s ez utóbbiak számára elviselhetetlen lesz kormányzásuk. Nincs elég képzett tanár sem köztük, ezért a fiatal rendtagok tanulmányi előmenetele sincs kellően biztosítva. Erről ő is meggyőződött, amikor a nagyszombati és a kassai akadémiát mint provincialis meglátogatta. A magyarok nem értenek az anyagiak kezeléséhez sem. Végül – amint már Berthold provincialis megjegyezte egyik írásában – , ha magukra maradnak, félő, hogy szenvedélyes osztrák ellenes kifakadásaikkal és tetteikkel mélyen megsértik majd az uralkodó házat. Mert ha most is csak kényszerűségből viselik a német igát, ha szabadok lesznek, még hevesebben kelnek majd ki az uralkodóház ellen.

A mondottak után semmi meglepő sincs abban, hogy az 1700-as tartománygyűlésen az ellenzék nem maradt tétlen. Amint a generalis számára készített terjedelmes beadványuk⁸⁵ bevezetésében jelentik: a provincia szétválasztásának kérdéséről több minden elhangzott, ami nem felel meg a valóságnak, az aktákba is belekerült. Márpedig igen fontos, hogy a generalis teljes és megbízható információt kapjon erről. Nem hallgatják el, hogy Mechtl provincialist is beleszámitva mindössze öten voltak, akik a nagy többséggel szemben az ellenzéki véleményt képviselték. Beszámolójuk igen sokat átvett P. Voglmayer provincialis 1695-ös írásából⁸⁶. Állítják, hogy nemcsak elegendő német szónok, de segítőtestvér sincs, amennyire szükség lenne. Felújítják a vádat, Berthold provincialisra hivatkozva, aki a magyar házakat látogatván annak idején kijelentette, hogy nem tudta könnyeit visszafojtani, amikor látnia kellett, milyen kegyetlenül bánnak a magyar jezsuiták német rendtársaikkal.

Cáfolják továbbá mindazt, amit a gyűlésen felhoztak a külön magyar provincia felállításának érdekében. Hivatkoznak Nicolaus Avancinus volt provincialis és a generalis későbbi német assistensére, aki állította, hogyha a magyarok külön provinciában fognak élni, félő, hogy hamar eltávolodnak a Társaság szellemétől⁸⁷.

Az ellenzéknek ezt a közös írását Mechtl provinciális kiegészítette egy a generalis számára készített részletes tervvel a mixta divisio megvalósításának

⁸⁵ Lásd Doc. 23.

⁸⁶ Lásd Doc. 22.

⁸⁷ Lásd Doc. 14.

módjáról⁸⁸. Elismeri, hogy a provincia szétválasztása nemcsak hasznos lenne, hanem szükséges is, de úgy, ahogy a magyarok szeretnék, nem lehetséges. Ha azonban az új mixta provinciát úgy létesítik, hogy osztrák és magyar házak vegyesen lesznek benne, akkor is magyar provinciának kell nevezni a magyar rendtagokra való tekintettel. A mixta divisio gyakorlati megvalósítására két módot ajánl. Az egyik szerint az osztrák provinciában lennének a Duna jobb parti osztrák és magyar rendházak (Bécs, Sopron, Győr, Kőszeg stb.), az új magyar rendtartományban pedig a Duna bal partján levők (Pozsony, Nagyszombat, Szokolca, Trencsén stb. egészen Erdély határáig). A mixta divisio másik módja szerint a két provincia közti határ a Komáromon áthaladó függőleges vonal lenne. Így az osztrák provincia megkapná mindazokat a rendházakat, melyek a vonaltól nyugatra a Duna fölött és alatt vannak, kivéve a soproni, kőszegi, győri és komáromi kollégiumokat; a magyar provincia pedig azokat, melyek attól keletre, Magyarország területén találhatók. A provincialis reméli, hogy e két mód bármelyikébe nemcsak a higgadtabb, tárgyilagosabb magyar rendtagok nyugodnának bele, hanem elfogadható lenne a császáriaknak is⁸⁹.

A magyar jezsuiták újabb beadványa (1700)

A magyar rendtagok a generalis 1696-os válaszában vétele után úgy érezték: nem elegendő az ellenzék lefegyverzésére, hogy elküldték Rómába P. Trinckel több mint 30 évvel ezelőtt készített kibővített tanulmányát. A generalis a mixta divisiot fogadta el, valószínűleg az állandóan növekvő, mind nyomasztóbb osztrák abszolutizmustól való félelem miatt. Ezért a magyar jezsuiták 1700-ban a congregatio provincialis alkalmával még egyszer alaposan átgondolták a provincia szétválasztásának kérdését és egy feltűnően hosszú írással jelentkeztek a generalisnál⁹⁰, felújítva benne az annyiszor megismételt kérést: a független magyar provincia felállítását.

Mindenekelőtt megállapítják, hogy a rendtartomány szétválasztásának szükségességében az egész provincia egyetért, tekintve, hogy a rendtagok száma már 1200, az egymástól igen távol eső rendházaké pedig 60. Eltérés csak a szétválasztás módja körül van: a tartomány-gyűlésen résztvevő 40 rendtagból öten a mixta divisio-t akarják, 35 pedig a simplex divisio-t.

A szerzők ezután vizsgálat alá veszik az ellenzéknek a simplex divisio ellen felhozott érveit: nincs elegendő képzett rendtag a független magyar provincia létesítésére, hiányzik az ehhez szükséges anyagi bázis is, végül a császár és felelős emberei nem adnák meg a beleegyezésüket, e nélkül pedig nem valósítható meg. Ezeket az érveket P. Sennyey 1698-as levelében már megcáfolta. Mi is csak a császári hozzájárulás kérdésével kívánunk foglalkozni.

⁸⁸ Lásd Doc. 25.

⁸⁹ A generalis 1700 aug. 7-i levelében köszöni meg a provincialisnak ezt a pontos tájékoztatást: «Ago R. ae V. ae singulares gratias pro accurata informatione quam de negotio divisionis provinciae hungaricae ab austriaca dedit 13 iulii; quod matura omnino deliberatione adhuc opus habet; de qua suo tempore». ARSI Austr. 10, p. 405.

⁹⁰ Lásd Doc. 27.

Az ellenzék szerint a császári politikusok nyíltan ellenzik a független magyar provincia létesítését. A császár, tekintve a Társaság iránti nagy jóindulatát, talán megadná hozzájárulását a simplex divisiohoz, ha a generalis ezt kérné tőle, de az osztrák rendtagok véleménye szerint inkább a mixta divisio felé hajlik. Ezzel az állítással szemben a magyar rendtagok megismétlik P. Sennyei 1698-as állítását: a császár három aulikus rendtagnak határozottan kijelentette, hogy ő meg lesz elégedve a szétválasztásnak azzal a módjával, amelyet a provincia tagjai választanak. Ezért azt ajánlják, hogy a generalis írjon a császárnak, fejtse ki, miért döntött a független magyar provincia mellett, és kérje ehhez hozzájárulását. Végül, mivel tudják, hogy az ellenzék esetleg olyan érvekkel fog a generalisnál jelentkezni, amelyeket elhallgattak a nyilvánosság előtt a tartomány gyűlésen, kéri a generalist, közölje ezeket a simplex divisiot kérő többség egy-két emberével, hogy válaszolhassanak.

Felhívják a generalis figyelmét arra is, hogy 1700-ban a congregation az ellenzéknek ez az öttagú kisebbsége egyenként is kifejtette elképzelését a mixta divisio megvalósításának módjáról. Több, egymástól erősen eltérő változatot terjesztettek elő. Ketten azt akarták, hogy az osztrák és magyar rendházakat egyenlő arányban osszák két részre. De abban már eltérő volt az elgondolásuk, mely házak kerüljenek az egyik vagy másik részbe. A harmadik, már nagyon idős (vir decrepitus) rendtag csak annyit nyilatkozott: a mixta divisio mellett szavazok. A negyedik így vélekedett: az összes magyar házakat egybevéve kapcsolják össze a Felső és Alsó-Ausztriában levő rendházakkal, a másik provinciát pedig a Stájerországban, Karintiában, Krajnában, Horvátországban és Isztriában levő rendházak alkossák. Az ötödik atya, Mechtl provincialis így fogalmazta meg véleményét: mivel jelenleg nem lehet megvalósítani a simplex divisiot, ne is kérjék most hivatalosan a generalistól, hanem majd ha kedvezőek lesznek erre a feltételek.

Mi volt Lipót császár álláspontja?

Egy fontos kérdés vár itt tisztázásra: Mi volt a császár álláspontja a provincia szétválasztásának kérdésében? Mindkét fél azt állította, hogy az ő oldalukon áll. Az ellenzék már az 1678-as írásában (I. Doc. 14) jelezte a generalisnak, hogy a császár sohasem sem fog a független magyar provincia létrehozásába, az ún. simplex divisioba beleegyezni, még kevésbé befolyásos tanácsosai⁹¹. P. Sennyei viszont az ellenkezőjét hangoztatta 1698-ban írt levelében (I. Doc. 23). Hivatkozott a császár három tekintélyes jezsuitának tett nyilatkozatára⁹². Mindkét fél megismételte állítását 1700-ban a congregatio provincialison és a generalishoz eljuttatott írásában is.

A magyarok tételét látszik igazolni Wolff Frigyes, litván nemesi családból származó jezsuitának, aki több éven keresztül Lipót császárnak bizalmas tanácsadója volt, 1700 november 20-án Bécsből a generalishoz intézett le-

⁹¹ Lásd Doc. 14.

⁹² Lásd Doc. 23.

vele⁹³. Ebből megtudjuk, hogy a császár közvetlenül a congregatio provincialis után kihallgatáson fogadta őt és szóba hozta a provincia szétválasztásának kérdését. Tudja – mondotta – hogy a tartománygyűlésen a nagy többség a magyarok által óhajtott simplex divisiot fogadta el és csak néhány osztrák rendtag van ellene. A múltban többször és többen igyekeztek őt a magyarok – köztük a magyar jezsuiták ellen is – hangolni. De semmiképp sem akarja a jezsuiták lelkében ezt a bizalmatlanságot szítani azzal, hogy az ő kívánságuk ellen a mixta divisiot hagyja jóvá. Teszi ezt annál is inkább, mert a magyar jezsuiták nem egyszer példás (singularem) tanújelét adták – legutóbb a Thököly-féle felkelés idején – törvényes királyukhoz való hűségüknek. Ezért kész a simplex divisiot jóváhagyni, ha a generalis a Tár-saság nevében ezt kérni fogja.

P. Wolff a maga részéről a legmesszebbmenően támogatta a congregatio provincialis nagy többségének kérését: az új, független magyar rendtartomány felállítását. Tanácsolta a generalisnak: ha e kérdésben ír a császárnak, a levelet ne jelenlegi gyóntatójának, P. Menegattinak⁹⁴, küldje, hanem neki, mert ez az osztrák atya a magyarok által óhajtott független provincia legelszántabb ellensége⁹⁵.

Nincs okunk kétségbe vonni Lipót császár nyilatkozatának őszinteségét. De az is igaz – bármennyire is meglepő –, hogy rövid időn belül gyökeresen megváltoztatta véleményét és határozottan az ellenzéki osztrák jezsuiták magyarelles álláspontját fogadta el. Mi okozhatta ezt a rejtélyes átállást? Fel-

⁹³ Lásd Doc. 29.

⁹⁴ P. Menegattiról l. a 27. sz. Doc. 9. jegyzetét.

⁹⁵ P. Generalis válasza P. Wolffnak: «Periucundum mihi fuit nuntius, quem ad me attulerunt a R.a V.a 20 novembris datae de clementissimo Augustissimo in nostros omnes affectu. Hunc sicut devotissima, qua par est, reverentia excipio, ita certo non committam ut in dividenda austriacae provinciae negotio quidquam statuatur aut non conscia aut minus probante Augustissima Maestate. Caeterum laudo R.ae V.ae adeo promptam quam mihi offert operam, ubi ad rem ipsam denique veniendum erit». ARSI Austr. 10, p. 438 (1700 dec. 11). – P. Wolff a divisio kérdésére visszatért egy másik levelében is, amelyre a következő választ kapta: «De negotio divisionis provinciae istius agere supersedendum videtur in praesentiarum; turbida enim haec tempora suadent ut quaestionem ne moveamus. Interim ita de hoc agendum cum Augustissimo Caesare ne videamus inter nos discordes; nihil enim est quod aequae nocere possit bono nomini Societatis. – Id quod addit R.a V.a patres istos minime aequos esse erga se apud Caesarem, molestae sane, ut par est, tuli; sed ne R.a V.a pondus addat aliorum contra ipsam dictis, non abs re puto quaedam innuere, ipsi non [85r] modice profutura. In primis, cum non vulgari meo solatio audio non pauca de R.ae V.ae religiosae paupertatis amore, missae quotidianae celebratione, indispensable meditationis studio, debita inter externos ab hausta abstinentia; sed, cum inde variae ad me veniant querelae, quod R.a V.a, ad graviores externorum etiam magnatum offensam, ingerat se in publica et mere politice negotia, et ex modo quasi praecipite agendi, quod plures mereatur censuras, censui, paterno, quem erga R.am V.am gero, affectu praemonendam R.am V.am, ut se abstrahat ab iis tractandis, quae aut R.ae V.ae invidiam, aut nobis offensam iustam parere possent. Existimo autem, R.am V.am non pauca incommoda evitaturam, si ea quae tractat tractabitque cum Augustissimo Imperatore aliisque, tam stricto praemant silentio ut nemini innotescant. Sic enim subtrahetur materia multarum oblocutionum. Quod dum insinuo R.ae V.ae, me ss. ss. impense commendo. – P. S. Amantissime Pater! Hanc epistolam dictavit meus erga R.am V.am amor» ARSI Austr. 17, f. 84v-85r (1701 március 5).

Amikor P. Generalis e sorokat írta, P. Wolff körül Bécsben már kitört a vihar azért, mert fontos szerepet játszott Rákóczi Ferenc a börtönből való kiszabadításában. Lásd erről alább a 26. sz. Doc-t.

tehető, hogy P. Menegattinak volt benne nagy része. Sejtették ezt a magyar jezsuiták is. Az sem volt titok, hogy mint a császár gyóntatója befolyásával átállíthatta őt az ellenzék pártjára. Fel is hívták erre a generalis figyelmét⁹⁶.

A generalis az egymástól teljesen eltérő jelentések után nem tudhatta, mi a császár tényleges véleménye a provincia szétválasztásáról. Megbízta Mechtl provincialist, hogy ezt tapintatosan tudakolja meg (*declaret mentem suam*)⁹⁷. A provincialis előbb a nagybefolyású főpapnál, Kollonich bíborosnál próbálkozott. 1700 december 25-én jelentette Rómának, miként vélekedik Kollonich⁹⁸. Három hónap múlva ismertté vált előtte a császár véleménye is⁹⁹: a császár ellenzi, hogy az új provinciát csak magyar rendházakból állítsák fel, azt a megoldást helyesli, amely szerint a Duna vonala lenne a határ. E szerint a Duna jobb parti rendházak képeznék az osztrák provinciát, a Duna balpartiak pedig az új magyar rendtartományt, de ezzel nem egyesítenék a Duna balparti, az ún. osztrák örökös tartományokban lévő rendházakat. Tehát az új magyar provincia csak a Pozsonytól Péterváradig terjedő Duna balparti rendházakból létesülne. A császár azonban egyelőre nem tartja megvalósíthatónak a szétválasztást.

A provincialis végül azt is jelentette: Kollonich hosszan tárgyalt a császárral és megnyerte a mixta divisio számára. Azzal fenyegetőzött, hogyha megvalósul a független magyar provincia, nem tesz több alapítványt a magyar jezsuiták számára, sőt az eddigieket is visszavonja¹⁰⁰. Ime tehát a császár átállásának titka: 1700-ig tényleg hajlandó volt elfogadni azt a megoldást, amelyet a Társaság eléje terjeszt. Ekkor azonban politikai tanácsosai, elsősorban a nagyhatalmú főpap, Kollonich államminiszter erélyes közbelépése az osztrák jezsuita ellenzék véleményét fogadta el¹⁰¹.

Kapi Gábor magyar jezsuita levele (1700)

Az 1700-as év tárgyunkat érintő eseményeinek ismertetésénél szólnunk kell még P. Kapi leveléről¹⁰². Mély érzelmektől fűtött, néhol robbanásig feszült írás. Nemcsak egy igaz magyarnak, de egész jobb sorsra érdemes népnek tragédiája izzik benne: 1700 március 27-én írta a levelet generalisának.

⁹⁶ Csak P. Menegattira, a császár gyóntatójára gondolhatunk, amikor a magyar rendtagok 1700-as írásában ezeket olvassuk: «Hoc etiam hic adnotandum videtur, unicum esse in aula caesarea ex nostris patrem huic divisioni contrarium, qui forte posset etiam aliquid opinionis contrariae ingenerare in mente Augustissimi Caesaris. Reliqui autem omnes concorditer eandem probant» (I. Doc. 27).

⁹⁷ Vö. *Austr. 10*, p. 362 (1700 március 6).

⁹⁸ «Quod R. a V. a ad P. Assistentem p. m. 18 novembris scripsit de Em.mi D. Cardinalis Kollonich sensu in negotio divisionis provinciae, ex dictis satis intellexi» *ARSI Austr. 10*, p. 439 (1700 dec. 25).

⁹⁹ Lásd P. Mechtl provincialis 1701 március 15-i levelét a generalishoz: Doc. 30.

¹⁰⁰ A generalis válasza: «Clementissimam Augustissimi Imperatoris voluntatem in dividenda provinciae negotio, qua par est, demissione, reverebimur suo tempore». *ARSI Austr. 10*, p. 478 (1701 ápr. 16).

¹⁰¹ A császár magatartásának megítélésénél tekintetbe kell venni, hogy ekkor az ő politikai súlya, befolyása már csökkenőben volt, viszont fiáé, a későbbi József császáré megerősödött. Lásd erről P. Generalis 1701 december 10-i levelét P. Wolffhoz (Doc. 29).

¹⁰² Lásd Doc. 28.

Előre bocsátja: magától nem szánta volna el magát ennek a levélnek a megírására. A generalis német assistense kérte, hogy mondja el őszintén a véleményét a provincia szétválasztásának annyi idő óta vajdó kérdéséről. Három pontban foglalta össze mondanivalóját.

Az elsőben arról szólt, hogy nincs Európában még egy ország, ahol a jezsuiták számára oly kedvező, sokoldalú és sokatígérő apostoli terület nyílna, mint Magyarországon. Főleg a töröktől felszabadított területen és Erdélyben, ahol legújabban szabadon dolgozhatnak.

Második állítása: e páratlan apostoli lehetőségek ellenére a jezsuiták munkája nem kielégítő, még kevésbé virágzó. Nem is lesz mindaddig, míg a generalis létre nem hozza a független magyar provinciát. A hosszú, sok-sok évtizedre terjedő együttélés ellenvetést nem tűrő módon bizonyítja, hogy a két nemzethez tartozó jezsuiták sohasem tudták egymást jó szemmel (sincero oculo) nézni. Amint nemzeti-politikai síkon az osztrák-magyar viszony mindenek mondható, csak szerencsésnek nem, ugyanez áll az osztrák és magyar jezsuitákra is.

Az osztrák jezsuitáknak adatott minden hatalom, ők uralkodnak és csak a saját javukat tekintik. A magyaroknak ezt szó nélkül tűrniük kell. Aki panaszkodik, lemondhat arról, hogy valamikor is befolyásosabb beosztást kapjon. A nem osztrák rendtagok a közös anyának mostoha gyermekei. Ezt tapasztalniuk kell már a szerzetbe való felvételnél, és még inkább szellemi képzésük idején. A magyarokat barbároknak, tehetségteleneknek tartják és megvetik. Magyarországra az osztrák rendtagok selejtjét küldik, mintegy büntetőtáborba. Így is fogják fel az érdekeltek és igyekeznek szabadulni.

P. Kapit annyira bántotta ez az áldatlan helyzet, hogy már többször foglalkozott az áthelyeztetés gondolatával egy másik provinciába, és csak övéinek mérhetetlen lelki és szellemi elhagyatottsága tartotta vissza e lépéstől.

A kölcsönös, hosszantartó megnemértés és bizalmatlanság az osztrák és magyar rendtagok közé oly mély szakadékot vájt az apostoli munka mérhetetlen kárára, hogy P. Kapi e súlyos válság gyógyítására csak egy orvosságot tudott ajánlani: a független magyar provincia felállítását. Ezt kéri a generalistól és ezt reméli a Magyarok Nagyasszonya (Magna Domina Hungarorum) közbenjárásától. – P. Kapi e levelére nem találtunk generálisi választ.

*A magyar jezsuita provincia kérdése és a Rákóczi-szabadságharc*¹⁰³

A már 1700-ban is reménytelen helyzet hamarosan még reménytelenebbé vált az önálló magyar provincia létrehozása szempontjából. Nemhogy «pacatiora tempora» nem következtek, hanem a Rákóczi-szabadságharc, amikor a nemzet egészét érintő függetlenségi harcot kellett a magyar népnek megvívnia, hogy az osztrák abszolutizmus szorításából kiszabaduljon.

¹⁰³ Lásd Bártfai SZABÓ László, *II Rákóczi Ferenc és a jezsuiták*. In: Magyar Kultúra 46 (1936 II) 15-18; HERMANN Egyed, *A katolikus Egyház története Magyarországon 1914-ig* (München 1973) 356-58.

A független magyar jezsuita provincia kérdése ekkor a Társaság belülről nyílt politikai kérdéssé vált, a magyar országgyűlés elé került. S amint látni fogjuk, mind a Rákóczihoz csatlakozott, mind a királyhű magyar rendek tárgyalták és sürgették a létrehozását.

A Rákóczit körülvevő hangadó réteg többsége a protestánsok közül került ki, akik vallási sérelmeik orvoslását is remélték a felkelés sikerétől. Legnagyobb akadállyal – eredményes működésük miatt – a jezsuitákat tekintették. Bercsényi már 1704-ben, alig egy évvel a felkelés kitörése után, 11 osztrák jezsuitát utasított ki az országból «nationalitásoknak hamissága miatt».

Az 1705 szeptember 12-én megnyílt szécsényi országgyűlésen többek között napirendre került a jezsuita kérdés is. A rendek a következő határozatot hozták: ha a magyar jezsuiták négy hónapon belül nem szakadnak el az osztrák provinciától és nem csatlakoznak a felkeléshez, akkor száműzik őket. Rákóczi, Széchényi Pál kalocsai érsek¹⁰⁴ erélyes közbelépésére elérte, hogy a rendek 1706 januárjában a Miskolcon tartandó gyűlésen újra tárgyalják a jezsuita ügyet. Ezen részt vett két magyar jezsuita is: Cseles Márton¹⁰⁵ és Páhi János¹⁰⁶. Felszólalásukban igyekeztek meggyőzni a rendeket – eredmény nélkül – hogy változtassák meg álláspontjukat a jezsuita kérdésben.

Széchényi Pál érsek, hogy elejét vegye a magyar jezsuitákat fenyegető veszélynek, a miskolci gyűlés után írt a generálisnak. Figyelmeztette, ha a magyar független provincia felállítására azonnal nem kerül sor, a felkelők feloszlatták az összes magyar rendházat és kiutasítják a rendtagokat. A generális azonnal írt P. Bischoffnak, a császár gyóntatójának, hogy beszéljen az uralkodóval és kérdezze meg, mit tegyenek¹⁰⁷. De Rákóczit is aggasztotta a magyar jezsuiták helyzete. Szükségét érezte, hogy az ellenük hozott intézkedésekről kifejtse a saját álláspontját, és pedig a legilletékesebb helyen, nehogy neki tulajdonítsanak olyasmit, aminek nem ő volt az értelmi szerzője. Így történt, hogy 1707 májusában a pápához küldött követének, Brenner apátnak adott utasításába belevette ezt az ügyet is. Az utasítás 9. pontja így szól: «Illetékesek (mindenekelőtt a rend generálisa) előtt őszintén tárja fel a jezsuiták

¹⁰⁴ Széchényi Pál (1644-1710) 1697-től kalocsai érsek. RETZLER-SEFRIN *Hierarchia catholica* V 164.

¹⁰⁵ Cseles Márton S.I. (1641-1709) rózsavölgyi magyar jezsuita, 1694-től a római Szt. Péter bazilika magyar gyóntatója, 1700-tól 1705-ig győri házfőnök; I. *Cat. Gen. Prov. Austr. S.I.* 1196.

¹⁰⁶ Páhi János S.I. (1651-1727) sümegi magyar jezsuita; az 1706-os kéziratok évi katalógus szerint a soproni kollégium lelki vezetője, az 1707-es szerint pedig az egri ház főnöke; I. *Cat. Gen. Prov. Austr.* II 1133.

¹⁰⁷ «Scribit ad me Posonio Rev. mus ac Ill. mus D. Archiepiscopus Colocensis: inevitabile in Ungaria omnibus nostris imminere exilium, nisi qualiscunque tandem nunc statim fiat provinciarum Austriae et Ungariae distinctio, caeteris quae peritili utrinque separationis necessaria et maturior adhuc deliberationis forent, in pacatiora tempora reiectis. Innuit praeterea Rev. mus Archiepiscopus fore ut (quemadmodum exploratum esse ipse ait) sic statuenda separatio non displiceat Augustissimo. – Rev. V. ra quae so penitus, data opportunitate indagare velit, quae hoc in negotio clementissima Augustissimi propensio ac voluntas sit; et, quantum ea per omnia salva, indulgeri a me posse videatur. Ut enim praestando illo iuramento nostras in Ungaria sedes tuamur, satis liquet, a nostris esse debere quam alienissimum. Expecto a vide responsum R. ae V. ae» *Austr. II*, f. 41r (1706 szept. 4).

ügyét: nem volt szándéka háborgatni a rendet, az egyház hite, tudománya és méltósága őrállóját. A fenyegető veszély ellen szövetségbe tömörült nemzet országgyűlésből felszólította a rend tagjait, hogy különüljenek el az osztrák rendtartománytól és csatlakozzanak a confoederatióhoz. Ennek nem tettek eleget, s a nemzet nem melengethetett viperát keblében, de felkarolta közülük azokat, akik hazaszeretettből csatlakoztak a confoederatióhoz. A rend javait pedig, melyeket törvénytelenül kapott az elhunyt uralkodótól, a katolikus klérusnak adták át»¹⁰⁸.

Rákóczi még előbb megbízta P. Cselest, hogy menjen Bécsbe és az ő nevében kérje az illetékesektől a független magyar jezsuita provincia engedélyezését. Az atya a nagyobb jó kedvéért vállalta ezt a nagyon kényes megbízatást. Küldetése a bécsi udvar makacs ellenállása miatt eredménytelen maradt. Kezdeményezését ott vakmerőnek és sértőnek nyilvánították, az osztrák rendtagok pedig siettek a történeteket jelenteni a generalisnak. Tudomására hozták azt a félelmüket, hogy a felbőszült császáriak bosszút fognak állni.

A generalis szerfölött megrémült a hír hallatára. Azonnal irt a anyacsászárné gyóntatójának, P. Millernek, hogy tegyen meg mindent a veszély elhárítására. Hozza a császár tudomására, hogy végtelenül elszomorította P. Cseles vállalkozása, melyhez az atya nem kérte előzetes engedélyét. Biztosítja az uralkodót, hogy tudta és hozzájárulása nélkül a Társaság a jövőben sem tesz semmit. Különben is úgy véli, hogy a jelenlegi háborús időkben szóba sem jöhet ennek az ügynek a tárgyalása¹⁰⁹.

A generalis azonban rövid időn belül kénytelen volt ezt az elhatározását megváltoztatni. A száműzetés veszélye ugyanis a következő hónapokban nemhogy csökkent volna, hanem inkább még nőtt. Ez meggyőzte, hogy sürgősen tenni kell valamit e veszély elhárítására. Ezért 1707 április 2-án utasította a provincialist, hogy haladéknélkül szerezze meg a császár hozzájárulását és tanácsosaival döntsenek a provincia szétválasztásáról. Annál is inkább, mert a császár is engedékenyebbnek látszik, és véleménye szerint nagyon veszélyes továbbra is halogatni ennek az ügynek az elintézését: «cum nunc tantum sit in mora periculum»¹¹⁰. – A generalisnak ez a váratlan intézkedése azonban már elkésettnek bizonyult. A rendek türelme közben elfogyott, és 30 rendházat feloszlattak és 268 rendtagot száműztek¹¹¹.

Számonkérés a történekekért (1708–1712)

I. József császár 1708 februárjában országgyűlést hívott össze a megbékélés érdekében. Keresztély Ágost herceg, esztergomi érsek, a magyar papság

¹⁰⁸ BENDA Kálmán, *Rákóczi és a Vatikán – Brenner apát küldetése XI. Kelemen pápához. 1707–1708*. In: *Történelmi Szemle* 1959/ 1-2 13. lap.

¹⁰⁹ Lásd Doc. 32.

¹¹⁰ «Pro dividendae provinciae negotio, ubi consenserit Augustissimus, agat sane Rev. a. V. ra quod ipsa et patres consultores fieri oportere iudicaverint in Domino, cum nunc tantum sit in mora periculum» *Austr. II*, f. 69r (1707 április 2).

¹¹¹ Lásd HERMANN 357. l.

nevében kérte az uralkodót¹¹², hogy a jezsuiták képviselője szintén jelen lehessen, s hogy engedje meg a magyar jezsuita provincia létesítését. Így a jezsuiták királyi meghívó levél «regales invitatoriae» alapján vettek részt az országgyűlésen. Itt Hevenesi Gábor viceprovincialis egy kérvényt nyújtott át továbbításra az esztergomi érseknek, melyben a következő állt: a rendek ismerjék el alkotmányosan a jezsuita rendet, hogy a jövőben mint az egyházi rend tagja részt vehessen az országgyűlésen és szavazhasson. A rendek többsége jogosnak ítélte a kérést, voltak azonban, akik azt kívánták, hogy azzal a feltétellel adják meg, ha végre létrejön a független magyar jezsuita provincia. P. Hevenesi kénytelen volt ekkor kijelenteni, hogy ez elsősorban az uralkodótól függ. A rendek azonban ennek ellenére ezzel a feltétellel juttatták el a kérést a királyhoz. P. Hevenesi megsejtette, hogy ez a forma a császáriak haragját fogja kiváltani, ezért újból kérte az esztergomi érseket, jelentse ki: a magyar provincia engedélyezését nem a jezsuiták, hanem a rendek kérték¹¹³.

Rövidesen kiderült, hogy Hevenesi aggodalma nem volt alaptalan. A rendek által szabott feltételt – csak úgy ismerik el a jezsuitákat, ha a magyarok külön, független provinciába tömörülnek – két okból is sértőnek «*duplicis irreverentiae*» tekintették Bécsben, és elhatározták értelmi szerzőik felelősségre vonását. Összehívták a provincia néhány előljáróját és a következő kérdésekre kértek választ: 1. Az összes előljáró, vagy csak néhány és névszerint kik adták beleegyezésüket a magyar provincia felállításába? – 2. Mikor kérték ehhez a generalis hozzájárulását? – 3. Miért nem kérték ehhez az uralkodó előzetes enégedélyét? – 4. Ki adott a magyar országgyűlésre küldött rendtagoknak felhatalmazást és utasítást, hogy kijelentsék: a generalis és a provincia tagjai akarják a provincia szétválasztását? Végül látni akarták az országgyűlésre küldött rendtagoknak adott utasítás szövegét.

A jezsuiták részéről P. Scalettari, bécsi rector válaszolt a kérdésekre. Először is kijelentette: nincs tudomása arról, hogy az utóbbi években a Társaság a maga részéről hozzájárult volna a provincia szétválasztásához. 1700-ban, a congregatio provincialis alkalmával – figyelembe véve rendházak és a rendtagok igen nagy számát – az egész congregatio megállapította a szétválasztás szükségességét. De az is kitűnik a hivatalos aktákból, hogy a generalis a provincia postulatumára azt felelte, hogy mivel újból háborús zavargások sújtják az uralkodó országait, figyelmét most ezekre kell fordítania. Másrészt az ő beleegyezése nélkül ez az ügy nem oldható meg s így alkalmasabb időket kell várni. P. Gonzalez generalis utóda, P. Tamburini is ilyen értelemben válaszolt: a magyar jezsuita provincia ügyét a császár ítéletére és engedélyére kell bízni. Azt is bizton állíthatja, ha a provincia és a generalis a jövőben elhatározzák a szétválasztást, előzetesen a császár enégedélyét is kikérik.

A császáriak a magyar rendek «sértő» postulatumára azzal feleltek, hogy az uralkodó visszavonta meghívó levelét, amelynek alapján a jezsuiták

¹¹² Az érsek 1708 március 15-i levelét az uralkodóhoz lásd: Budapest, Egy. Kvt., Coll. Hev. XII p. 334.

¹¹³ Az érsek e nyilatkozatának szövegét lásd u. o. p. 334 (1708 március 12).

részt vehettek az országgyűlésen. Erre a provinciális írásban fordult a császárhoz és kijelentette, az ő akarata ellenére nem akarnak részt venni az országgyűlésen, aminthogy tudta és akarata ellenére nem kívánják a provincia szétválasztását sem. A magyar rendek pedig, látván a császáriak elszánt ellenállását, új postulatumot szerkesztettek, amelyből kihagyták a magyar jezsuita provincia létesítésének kérését¹¹⁴.

Bécsben ezt tudomásul vették, az uralkodó pedig újból engedélyezte, hogy részt vehessenek az országgyűlésen. A jezsuiták utóbb a Gondviselés különös kegyelmének tulajdonították, hogy egy időre nem vehettek részt az országgyűlésen, mert ekkor tárgyalták a Habsburg-ház leányági örökösödési jogát. Akár igennel, akár nemmel szavaztak volna ebben a kérdésben, vagy az uralkodót, vagy a magyar ellenzéki rendeket haragították volna magukra, ami a helyzetüket tovább nehezítette volna.

Utolsó kísérletek (1712–1773)

A Rákóczi-szabadságharc leverése után már csak elvétve került szóba a magyar jezsuita provincia kérdése. Így például az 1746-ban tartott congregatio provincialis hivatalos aktáiban ezt olvashatjuk¹¹⁵: Miután az utolsó nap felolvasták a Rómába küldendő postulatumok szövegét, a provinciális – az idevonatkozó előírás értelmében – megkérdezte, van-e még valami, amit szóvá kellene tenni? A nagy többség nemmel válaszolt. Csak négyen – feltehetően magyarok – vették a bátorságot és kérték, hogy a postulatumok közé vegyék fel a provincia szétválasztásának kérdését. Véleményük szerint ugyanis megtörténhet, hogy a magyar rendek sürgetésére a Császár megengedi a magyar provincia felállítását, s így a Társaság az uralkodónak engedelmeskedve fogja megvalósítani ezt a száz év óta húzódó ügyet. A congregatio úgy döntött, hogy a kérdést meg kell fontolni.

A provinciális azonban – a pozsonyi születésű Pock Mátyás – szükségesnek tartotta, hogy felhívja a rendtagok figyelmét arra, hogy bár az elmúlt évtizedekben a congregatio provincialisok alaposan megfontolták ezt a kérdést, és a provincia szétválasztását szükségesnek ítélték, mégsem tartották olyan sürgősnek, hogy azt a császár és tanácsosai nyilvánvaló akarata ellenére kérjék a generalistól. A kérdés vizsgálatával megbízott rendtagok véleménye megegyezett a provinciáliséval. Úgy vélték, jobb ha nem terjesztik a kérést a generalis elé, aki – hogy a császári udvar érzékenységet ne sértse – már több ízben azt válaszolta: a megoldást alkalmasabb időre kell halasztani. A provinciális végül hangsúlyozta még, hogy a provincia szétválasztása alkalmat adhatna hasonló törekvésekre Európa más országaiban is, holott az uralkodók éppen arra törekednek, hogy alattvalóik között megerősítsék, nem pedig gyengítsék az egységet. A provinciális felszólalása után a congregatio úgy döntött, hogy e kérdéstről nem küldenek Rómába postulatumot.

¹¹⁴ Lásd minderről: Doc. 33 (*Informatio et Interrogatorium*).

¹¹⁵ Lásd Doc. 34.

Az 1700-as tartománygyűlésen mindössze öten elleneztek a provincia szétválasztását, a résztvevők 95 százaléka mellette szavazott. Alig 50 év múltán – az osztrák abszolutizmus nyomása alatt – csupán négyen tették szóvá az ügyet a gyűlés utolsó perceiben, eredménytelenül.

Amiként elbukott Rákóczi és elődei függetlenségi harca, hasonló sors érte a magyar jezsuitákat is. Győzött az osztrák jezsuiták véleménye, melyet 1746-ban így fogalmaztak meg: a provincia szét nem választásából származó nehézségek közel sem akkorák, mint azok a hátrányok és veszélyek, melyeket a császáriak akarata ellen végrehajtott szétválasztás eredményezne¹¹⁶. Velük szemben viszont a magyar jezsuiták – látván az elháríthatatlan politikai akadályt – ezt, a már 1700-ban kialakult álláspontot foglalták el: ha az osztrák politikai vezetők a független magyar jezsuita provincia (*divisio simplex*) megvalósítását nem engedélyezik, a másikat, a mixta *divisio*t hivatalosan nem is kéri¹¹⁷. Meg voltak ugyanis győződve, hogy az osztrákok céltudatos németesítő politikája miatt ez a megoldás az ország egységét veszélyeztette volna, sőt Nyugat-Magyarország elvesztésének útját egyengette volna. Ez az oka annak, hogy 1746 után tartott tartománygyűlések aktáiban hiába keresünk adatot erre a kérdésre. Levették a napirendről, mert eleve eredménytelennek tartották tárgyalását.

Szóba került azonban a magyar országgyűléseken. Így 1751-ben, mert a generális okt. 2-án utasítja P. Tersztyánszkit¹¹⁸, a budai kollégium lakóját, hogy küldjön részletes jelentést mindarról, ami a magyar országgyűlésen elhangzott a provincia szétválasztásáról, meg a rendek tiltakozásáról a bécsiek terve ellen, hogy a bátaszéki apátság birtokait a bécsi Theresianum kapja meg¹¹⁹.

¹¹⁶ «Neque incommoda quae ex praesenti provinciae amplitudine – ut nonnullis visum erat – enascerentur, de plurimorum suffragiorum sensu, tanti unquam habita esse ut pro maiori provinciae bono futurum reputarent, quod non citra malam principum austriacorum gratiam, gravemque aulae caesareae, unitam Austriae Hungariaeque provinciam e re sua vehementer optantis, commotionem, se aggressuros animo praevidebant» (Doc. 34).

¹¹⁷ «Si haec [divisio simplex] impetrari non posset, potius nullam etiamnum expeti oportere» (Lásd a Doc. 27 végén).

¹¹⁸ Tersztyánszki János S.I. (1706–1781) magyar jezsuita, aki a katalógusok szerint 1750-től 1760-ig a magyar kormányzservekkel felmerült jezsuita ügyek megbízott intézője (agens causarum) volt. Vö. *Cat. Gen. Prov. Austr. S.I.* III 1698.

¹¹⁹ «Pergratum mihi erit si, quae in comitiis regni de dividenda provincia Hungariae ab austriaca acta sunt, Rev. a V. ra mihi quoque nuntiaverit; et, quam pollicetur, de danda Collegio Theresiano Batasegiensi abbatia fusionem informationem simul adiunxerit. Quamvis enim de eiusmodi donatione aut nostrorum molimine nihil mihi hactenus nuntiatum fuerit, curabo tamen ut nihil tale quod aliis iustam indignandi occasionem dare possit, a nobis committatur» ARSI *Austr.* 14, f. 198v (1751 október 2).

Ugyanazon a napon írt a generalis erről az ügyről a provincialisnak is: «Adiungo iam quod recenter intellexi et quandam mihi sollicitudinem, si verum sit, etiam ingerit. Scribitur enim grave totius Hungariae odium ex eo conflatum Societati, quod passim per ora hominum circumferatur, clam nostros [199r] agere ut Collegio Theresiano, loco extra regnum sito, in perpetuum dotem pro iuventute saeculari transcribatur abbatia Batasegiensi, contra clarissimas regni leges. Rev. a V. ra in horum veritatem, quonam fundamento illa de nobis spargantur, inquirat, et me subinde informet. Interea vero curet ut nostri hoc in negotio ita se gerant ne iustam de nobis querendi occasionem regno praebeant; nec istud quod fortassis aula viennensis molitur, nobis imputare queat» ARSI *Austr.* 14, f. 198v-99r (1751 október 2).

1762-ben is foglalkozott az országgyűlés a magyar jezsuita provincia ügyével. Erről szintén értesült P. Ricci, a felosztatás előtti utolsó generalis. Jellemző a gyökeresen megváltozott időkre, hogy a provincialisnak írt levelében ezt az eseményt ő már veszélynek (*periculum*) tekinti, amelyet mindenképpen el kell hárítani¹²⁰.

A magyar jezsuiták, ha fájó szívvel is, de tudomásul vették és meghajoltak a megváltozhatatlan előtt. Tették, amit lehetett és ahogyan lehetett. A magyar rendtagok száma továbbra is állandóan nőtt, 1773-ban kb. 900-an voltak, akik 18 kollégiumban, 20 kisebb rendházban és 11 missziós állomáson derekasan dolgoztak. Magyarországon ugyanis – eltérően Európa több jezsuita rendtartományától – a felosztatás a rendet teljes virágzásban találta. Amint Kapi Gábor ismertetett levelében¹²¹ kifejtette: Magyarországon mindenütt, de elsősorban a töröktől felszabadított területeken óriási munka várt népének és nemzete jövőjének sorsát szíven viselő minden egyházi és világi hazafira. A magyar jezsuiták örömmel vettek részt ebben a nemzetmentő és nemzetnevelő munkában és tanulmányunk második részében közölt dokumentumok alapján jogosan állítható, hogy hazaszeretetből is jól vizsgáztak.

¹²⁰ Lásd Doc. 35.

¹²¹ Lásd Doc. 28.

DOCUMENTA

- 1 Ex actis congregationis provinciae Austriae S.I.
Anno 1649 celebratae¹

Rationes pro primo postulato,
hoc est, pro aliqua divisione provinciae [256v] Austriae favendae erant istae:

1a – Quod in ipso regno Hungariae eique adiacentibus provinciis iam domicilia Societatis numerantur 20; praeter nonnullas minores missiones. Supersint autem in ipsa adhuc Austriae provincia totidem domicilia. Hic autem domiciliorum numerus ad oculum ostendit, non posse a R.P. Provinciali, quantumvis omnes vires exerat, seque tot itinerum periculis exponat, intra anni circulum omnes socios visitari, neque illum singulis domiciliis vel sociis eo modo, quo ratio Instituti nostri postulat, praeesse ac prodesse.

2a – Tanta est locorum distantia ad provinciam spectantium (nam a mari Adriatico ad Danubium usque, et hinc per Hungariam et Transylvaniam (in qua iam olim fuit vice-provincia, ad hanc provinciam spectans) in Moldaviam et ultra porrigitur), ut si dictus P. Provincialis pauculos tantum dies in singulorum domiciliorum visitatione impenderet, nequaquam officio visitationis eodem anno fungi posset.

3a – Propter eandem provinciae amplitudinem et vastitatem, pluribusque in locis veredariorum defectum, superiorum literae, urgentia continentes negotia, difficillime ad manus P. Provincialis perveniunt. Hinc fit, ut negotia haereant careantque plura suo remedio. Aliarum quoque literarum copia ea est, quae merito plurium oculos curamque exigit.

4a – De facto aliqui provincialium praedecessores, immodicis fracti laboribus, qui diutius Societati perutilem praestare operam potuissent, sub onere succubuerunt.

Denique constat, ex defectu aut longiore visitationis dilatione, vigorem disciplinae religiosae sensim deficere; cum viri, quantumque probati, occasione maioris libertatis et securitatis, humanum quid pati facile possint.

Pro absoluta provinciae novae institutione haec erat ratio: Quia existente tantum vice-provinciali, ad voluntatem P. Provincialis alligato, non commode obviaretur enumeratis difficultatibus; neque, quantum optatur, labores ipsius provincialis immunerentur. Neque ea sociorum subiectio ad v. provincialem speraretur, quin ad provincialem recurrerent circa officiorum locorumque mutationes. Quae omnia obtinerentur, si absoluta et integra nova provincia auctoritate Patris Nostri erigeretur.

Pro vice-provincia tantum in regno Hungariae erigenda haec ratio fuit: Quia hoc regnum necdum ita constitutum est, ut sibi sufficiat; necdum erecto noviciatu, nec seminario seu quo ad aedificium, seu quo ad personas earundem munia absoluto. Plurimum autem hanc erigi v. provinciam expedire videtur: 1^o quia proceres regni Hungariae in spem venient brevi obtinendae propriae provinciae; ad cuius proinde promotionem haud gravate enitentur, ut collegia, [257r] hactenus in regno erecta, magis stabiliantur, augeantur, dotentur; efficiaturque, ut nulla alia Societatis provincia illa inferior habeatur. – 2^o Quia ipse v. provincialis plus temporis dare poterit proceribus

¹ TEXTUS: ARSI (Archivum Romanum Societatis Iesu), *Congr.* 72, f. 256r-68r; eredeti, Rómába küldött kézirat.

utriusque reipublicae Societati conciliandis, atque ad bonum fidei catholicae in regno promovendum acuendis. – 3^o Quia pariter ipse v. provincialis frequentius subditos reviset, et ad omnem virtutem perfectionemque animabit; neque illo loco ullam animorum desidiā residere patietur. Ex qua industria haud dubie maior Dei gloria, fideique catholicae incrementum procurabitur . . . [267r]

Postulata congregationis provincialis anno 1649 celebratae a Patre Nostro²

Primum – Cum ea sit amplitudo et vastitas provinciae nostrae tam quo ad spatia locorum, quam quo ad domicilia (quae numerum quadragesimum attingunt) et personas, quibus plane satisfieri visitando impossibile iudicatur, demisse rogatur Sua Paternitas nomine congregationis, ut ad partiendos labores, perfectionemque sociorum promovendam, vice provinciam in regno Hungariae instituere velit interea, dum omnia, si ita Paternitati Suae videbitur, ad divisionem provinciae plenam necessaria obtinentur ac procurantur . . . [268r]

Responsiones ad postulata congregationis provincialis Austriae anno 1649 celebratae ad P. N. relata³

1. Cum ea sit etc. – Respondetur: Nondum videtur res plene maturuisse.

2 Ex actis congregationis provinciae Austriae S.I.
Anno 1655 celebratae¹

Postulata provinciae Austriae, congregatione celebrata mense aprili anno 1655.

Prima – Cum ea sit provinciae Austriae amplitudo, ut et domiciliorum et personarum multitudine, nationum, linguarumque varietate, locorum distantia, mutuae communicationis difficultate, provincialis unus omnibus personis et negotiis, qua spiritualibus, qua temporalibus impendere sese pro officii sui ratione non possit; valde rogatur admodum R.P.N. pro convenienti remedio. Provinciae maxime conveniens et opportunum videtur, si Hungaria sola uni detur administranda, qui sit independens ab Austriae provinciali. Rationes, quae hoc urgent, sunt

Prima – Necessitas, quae tum ex instituti nostri ratione in universum, tum particulariter ex fine officii provincialis liquido constat. Cum enim finis eius officii in eo positus sit, quod regula secunda provincialis expressum est², ut provinciam sibi commissam in aquirenda perfectione, iuxta proprii instituti rationem et regulas sibi datas promoveat. Cumque eum in finem, iuxta regulam eiusdem 118 singulis annis per

² A provincia tagjait e postulatam megírására valószínűleg P. Carrafa generalisnak 1649 febr. 20-án (röviddel halála előtt) írt szavai bátorították fel: «Merito indixit preces R.a V.a pro felici successu comitiorum in Hungaria, ubi, si Societas progressus paulo ampliores et firmiores fecerit, non abnuam audire, quae de divisione provinciae ob illius vastitatem R.a V.a alique, ponderatis bene rebus, suggerent» ARSI Austr. 6, p. 25.

³ A magyar származású P. Trinckel, osztrák provincialis – aki később oly lelkesen sürgette – 1653-ban még nem tartotta érettnak a provincia szétválasztásának kérdését. A Generalisnak nov. 8-i válaszelevélben ugyanis ezt olvassuk: «Plane assentior R.ae V.ae, nondum videri opportunum cogitare de divisione provinciae; neque illius domicilia esse multiplicanda, sed potius bene stabilienda, quae iam habet. Quod ut diligenter faciat R.a V.a, multum commendo». ARSI Austr. 6, p. 185.

¹ TEXTUS: ARSI Austr. 22, f. 211r-12r; eredeti Rómába küldött kézirat.

² Lásd *Regulae provincialis*; in: *Institutum S.I.* III 74-88.

seipsum singula loca suae provinciae visitare debeat, eo quod hoc sit valde proprium sui officii. Inspecta autem provinciae huius amplitudine, quam iuxta supradicta tabula exhibet geographica, satisfacere huic fini ac instituto Societatis provincialis unus non possit, praesertim cum augendae indies spes affulgeat, evidens est petendi remedii necessitas.

2.a – Quod si enim R.P.N. Mutius p. m. anno 1623 communi PP. Assistantium consensu, necessariam duxit Boemiae provinciarumque ei annexarum divisionem ab Austria, ac peregit³, cum iam sit maior necessitas petendi remedii ad bonum regimen et Societatis finem, idem illud a P. N. provincia nostra se obtenturum sperat. Neque enim nunc est vel non tam ampla, vel non tam varia ac numerosa personis et domiciliis, vel in minore spe plurium aquirendorum, quam tunc fuerit, cum necessaria iudicata est provinciae divisio; imo, amplior nunc et numerosior. Unde nunc aequae ac tunc, eo quo par est modo ac profectu, auxilioque spirituali tum nostrorum, tum externorum, obiri, inspicere, gubernari non potest, non consuli [211v] provincialis undequaque in rebus difficilibus, urgentibus ac necessariis; neque consulere ipse, vel consultus respondere, defectu commoditatis necessariae quoad communicationem. Ex quo fit, ut negotiorum excrescente mole difficile sit remedium.

3.a – Ad necessitatem accedit, quod antecessorum aliqui provinciales, immodicis fracti laboribus, tantorumque itinerum difficultatibus tandem succubuerint, qui ulteriorem praestare operam Societati cum magno eius bono potuissent. Quod ne in posterum contingat, verendum est.

4.a – Necessitati adiungitur utilitas, spesque magna promovendae et augendae in dies in Hungaria Societatis, restituendae apostolico in regno avitae religionis pietatisque, aperiendae ad Orientem portae in conversionem gentium et populorum sub iugo turcico gementium; instituendarum in eum finem missionum novarum ac domiciliolorum⁴. Hoc regni procures tam saeculares, quam ecclesiastici probe omnes paribus nobiscum votis ardentem exoptant; quos, si distinctus sit in Hungaria superior, indies magis faciliusque lucrabitur et conciliabit Societati, atque ad promovendam gloriam patriaeque emolumentum spirituale etiam animabit.

5.a – Quod vero Hungaria indigeat germanorum ope in consuetis muniis et functionibus suis, eam facile vel a vicinis provinciis, vel modis ab adm. R.P.N. praescribendis habebit.

6.a – Demum, quod congregatione generali nona rogatus P. N. optimae memoriae Franciscus Piccolomineus, ut vice-provinciam in Hungaria institueret, respondit: necdum videri rem plane maturuisse⁵, exinde satis iam maturuisse videtur, cum

³ Lásd erről fentebb a 8. lapot.

⁴ 1648-ban P. Bucelleni provincialis meglátogatta a felső-magyarországi rendházakat, és igen bizakodó jelentést küldött az apostoli munkalehetőségekről a Generálisnak; aki 1648 dec. 19-én ezt válaszolta neki: «Ternas eodem tempore accipio a V.ra Rev.a 19 et 20 novembris, ex ultima Hungariae et 12 novembris Tyrnavia scriptas, de sex residentiis a se opportune et utiliter visitatis. Gaudeo imprimis bene et fructuose nostros ubique in vasto illo agro Domini laborare. Miseret me impense spinarum ac lolii, quibus haeresis opplevit nobilissimas regiones; et quantum in me erit, culturae opportuna earundem opitulabor. Ea propter probo, ut R. V. scholas, quamprimum poterit, aperiatur Scepusii, Carolini, Novisoli, et si licebit, etiam Cassoviae, ut sic iuventus cum litteris sugat lac catholicae religionis ac pietatis. Imo, ut maiorem adhuc delectum habeat R. V. operariorum pro tam ampla messe, quae tot in locis nunc velut herbam emittit, facio facultatem R. ae V. ae, ut ultra numerum concessum, alias quinque adhuc hungaros in Societatem advasciat, dummodo idoneae indolis sint et in eorum admissionem consultores quoque R. ae V. ae consentiant». *Austr.* 6, f. 18v.

⁵ Lásd Doc. 1.

accesserit interea seminario nostrorum scholasticorum Tirnaviae nova, perquam commoda habitatio; accesserit pro novitiatu et pro tertio anno fundatio ab adm. R.P.N. acceptata. Ut nihil iam desit eorum, quae ad constituendam in proximo provinciam requiri videantur.

7.a – Sunt, fueruntque in Societate vice-provinciae non ita comparatae, nec rebus instructae necessariis, uti est Hungaria, in qua cum iam olim fuerit vice-provincia transylvanica, sed haereticorum iniuria destructa, non est, cur iam non reponatur in integrum in reliqua Hungariae parte, quae alii superiori, quam Hungariae regi catholico et apostolico non subest. Eiecta fuit Societas ex aliis etiam provinciis, sed restituta; eiecta e parte alicuius provinciae, quae tamen permansit in parte altera. Ex quo omnium consideratione id demum visum est congregationi, probandum esse successum, ut aliquando firmetur provinciae status. Petendum itaque enixe ab adm. R.P.N., expensa necessitate utilitateque tanta, remedium.

3 Ex actis congregationis provinciae Austriae S.I.
Anno 1658 celebratae¹

... Exinde tractari caeptum est de iis, quae patres deputati ex allatis ad congregationem proponenda censuerunt. Fuitque primum,

1. Ut, cum Sua Paternitas in responsis datis ad postulata congregationis provincialis habitae anno 1655, benigne agnoverit urgentes valde causas habuisse congregationem ad petendam divisionem provinciae; atque in hunc finem promiserit se memoriam futuram, ut suo tempore satisfiat desiderio provinciae; velit rursus congregatio expendere, quo in statu sint dictae necessitates divisionem postulantes; et si adverterit non minui, sed indies magis invalescere, denuo humiliter supplicet Paternitati Suae, ut interea vice provincialem, cum plena et sufficienti potestate constituere per Ungariam dignetur, qui eiusmodi necessitatibus provideat.

In hac quaestione, cum multa in medium attulissent patres, tandem in eo omnes convenerunt, ut cum necessitates divisionem provinciae flagitantes non minuantur, sed indies maius incrementum capiant, denuo provincia postulet a Sua Paternitate remedium per vice provincialem, quod a parente salutis filiorum amantissimo sperat praesentissimum et acceleratum.

Neque enim 1^o in tanta domiciliorum, officiorum, et personarum numerum millenarium excedentium, frequentia, locorumque distantia fieri potest, ut subditi iuxta Constitutiones et regulas nostras cum suo provinciali sive in praesentia ore ad os, sive per literas crebro conferant, et suas spirituales necessitates exponant, remediumque et solatium accipiant. Hinc 2^o evenit non raro, ut aliqui per plures annos nunquam cum suo capite verbum ullum conferant, non sine maerore animi sui, et quandoque detrimento. Nec 3^o minor est in ipso provinciali difficultas, cum nec vires, nec tempus suppetunt ad satisfaciendum regulae 2 officii sui², et ad currendum per tam late dispersa domicilia et tam copiosa. Quin etiam 4^o cum in partes Ungariae interiores facturus est iter, cogitur vicarias partes sui officii super reliquam provinciam alteri demandare non sine dispendio negotiorum. His 5^o accedit, quod de negotiis concernentibus tam disciplinam domesticam et regularum observationem atque oeconomiam, quam propagationem fidei, quae in provinciis Austriae provinciali subiectis, singulariter autem in regno Ungariae, Transylvaniae et terris Turcae tributariis occurrunt

¹ TEXTUS: ARSI *Congr. 74*, f. 153v-59r; eredeti, Rómába küldött kézirat.

² Lásd a 2. Doc. 2. jegyzetét.

frequentissimae et maximae, agi cum uno provinciali non possit, cuius praesentia frui pleraque domicilia ultra triduum aut quadriduum vix possunt. 6^o Sensus plurimorum procerum et maxime ungarorum non levis est, qui se praeteritos, neque de modis [154r] fidem catholicam in integrum statum reponendi secum actum esse queruntur. Inde fit 7^o quod plurima, quae ad Dei gloriam, morum emendationem, catholicaeque fidei incrementum fieri possent, intercidant, nec habeant illum vigorem et frequentiam missiones, quas Constitutiones toties cum tanta energia inculcant³; habitura, si caput haberent, quod crebro invisere, et iuxta potestatem officii urgere viridem disciplinae et regularum observantiam posset. Sic 8^o cessarent querelae de terra etiam faecundissima silvescente defectu cultoris. 9^o denique Sua Paternitas per constitutionem vice provincialis nihil novi statuere, quando iam olim haec provincia Austriae habuit vice provinciam Transylvaniae, et vice provinciales, P. Alphonsum Carillium, et P. Ioannem Argenta⁴ . . . [158r]

Postulata provinciae Austriae per procuratorem missa anno 1658

Cum Sua Paternitas in responsis datis ad postulata congregationis provincialis habitae anno 1655 benigne agnoverit urgentes valde causas habuisse congregationem ad petendam divisionem provinciae, atque in hunc finem promiserit se memorem futuram, ut suo tempore satisfiat desiderio provinciae; rursus tota congregatio, cum advertat indies magis invalescere necessitates huius divisionis, maxime ob bonum spirituale subditorum, unanimi consensu censuit humiliter supplicandum Paternitati Suae, ut interea vice provincialem cum plena et sufficienti potestate constituere per Ungariam dignetur, qui huiusmodi necessitatibus provideat . . . [159r]

Responsa adm. R.P.N. Goswini Nickel ad postulata provinciae Austriae per procuratorem missa anno 1658

Ad primum – Cum Sua Paternitas etc.

Respondetur – Promissi nam memor, et agnosco aequitatem postulati; adeoque volo satisfacere desiderio provinciae. Quod ut fiat quam providentissime, P. Provincialis statim deliberet cum suis consultoribus, aliisque aliquot primariis patribus, et de illorum sententia, nobis explicet modum potestatis, qui statuendus videatur vice provinciali Ungariae, quamdiu Ungaria non erit separata provincia; simul proponat quos ad munus sustinendum putabit maxime idoneos . . .

- 4 P. Goswinus Nickel praep. gen. S.I., P. Martino Palkovics S.I.
Roma 13 septembris 1659 – Tyrnaviam¹

Accepi iudicium Rev. ae V. ae de constituenda vice provincia Ungariae². Quando similiter accepero aliorum, quae exspecto, iudicia, decernam quod videbitur esse ex maiore Dei obsequio, et ex maiore commodo ipsius Societatis nostrae in Ungaria. Quantum temporis posuerit P. Provincialis in concipiendo Interrogatorio³ pro illa deliberatione, equidem nescio; et parum interest, cum nobis visum sit, nihil admodum posse aut debere ad illud adiungi. De animo autem eiusdem P. Provincialis in ungaros

³ Vö *Examen* gen. c. IV § 27 35; in *MI Const.* III 23-24 26.

⁴ Vö. *MHSI Catal. Prov. Austr.* I 642-43 II 539.

² TEXTUS: *ARSI Austr.* 7, p. 163; regisztrált levél.

¹ P. Palkovics levele hiányzik.

³ Erről az «Interrogatorium»-ról lásd fentebb, a tanulmány 20. sz. jegyzetét.

minus propenso⁴, plane non assentior, nec bene pro indicio accipitur, quod videatur non suffragari institutioni vice provinciae, cum possit id facere ex affectu optimo, et solo studio serviendi commodis utilitatique ipsorum ungarorum, quorum rebus quid in praesenti expediat, potuit ratione officii habere melius, quam alii, exploratum. Sed utcunque sit, non ex auctoritate ipsius, sed ex rationibus, quae ab ipso et ab aliis proferuntur, rem decedemus.

- 5 Ex actis congregationis provinciae Austriae S.I.
Anno 1660 celebratae¹

... 9. Postulatum, an roganda Sua Paternitas, ut sicuti dignata est alias annuere in constitutionem vice provinciae Ungariae, ita dignetur in executionem eandem deducere, et vice provincialem cum plena et sufficienti potestate, iuxta nuperum postulatum provinciae, constituere. Cum eadem causae hanc rationem flagitent, censuit congregatio insistendum petitioni ... [236r]

Postulata congregationis provincialis Austriae a Patre Nostro anno 1660

... 3. Rogatur, ut sicuti dignata est nuper benigne annuere in constitutionem vice provinciae Ungariae, ita dignetur in executionem eandem deducere, et vice provincialem cum plena et sufficienti potestate, iuxta nuperum postulatum provinciae constituere ... [239r]

Responsiones ...

3. Rogatur, ut sicuti etc.

Conabor satisfacere desiderio, sed re adhuc melius cum Deo et PP. Assistentibus deliberata, ut mature statuam id, quod videbitur futurum magis e re Societatis, iuxta institutum.

- 6 Opinio patrum Ungariae de divisione Ungariae ab austriaca provincia
Anno 1660 et 1695

Opinio patrum Ungariae de divisione Ungariae ab austriaca provincia
quam R.P. Zacharias Trincellius rector tyrnaviensis concinnavit 1660¹

Hac in re suppono primo, divisionem provinciarum in Societate non esse metiendam ex distinctione dioecesium, sed ex facilitate et commodo regendi ac visitandi provincias. Ita expresse rescriptum est ex Urbe anno 1605.

Suppono secundo, domos, collegia, residentias et missiones in provincia esse numero 44, personas vero 1101. Patet hoc ex catalogo brevi, hoc anno in Urbem misso². Item ex his domiciliis esse domum professam unam, probationis duas, academias quatuor.

⁴ Az osztrák rendtársak magyar ellenes érzéséről gyakran érkeztek a Generalishoz panaszok. Lásd erről fentebb: A nacionalizmus túlkapásai c. fejezetet.

¹ TEXTUS: ARSI Congr. 75, f. 231v 236r 239r; eredeti, Rómába küldött kézirat.

² A Generalis első, de áthúzott válasza ez volt: «Ne immaturum sit consilium provinciae, audimus de hoc iterum, quid sentiat P. Provincialis et consultores ac alii; tum re ...».

¹ TEXTUS: 1. ARSI Congr. 20f, f. 151r-57v; eredeti, 1661-ben a congregatio generalisnak benyújtott példány. – 2. ARSI Germ. 127, f. 316r-31v; eredeti; az 1660-as szöveg, melyet 1695-ben a magyar rendtagok főleg a széljegyzeteken rövid, de értékes újabb adatokkal egészítettek ki, és az 1696-os római congr. gen.-nak újra átadtak.

² Lásd Cat. Prov. Austr. 1661; ARSI Austr. 125, f. 361r. – A jobboldali lapszélen a megjegyzés: «Iam sunt longe auctiore numero, ut patet ex catalogo brevi huius anni 1695». Ez a kézíratos katalógus megtalálható Rómában: ARSI Austr. 126, f. 497r-545r. Eszerint 1695-ben a rendházak száma 60, a rendtagoké pedig 1219.

Suppono tertio, haec domicilia et personas sita et sparsas esse in hac provincia partim in archiducatu Austriae superioris et inferioris, ducatu Stiriae, Carinthiae, Carnioliae, in Foro Iulio, in regnis Ungariae et Croatiae, in principatu Transylvaniae, in Turcia ipsa. Quae omnia magnam profecto locorum vastitatem et distantiam, viarum arduitatem, communicationisque, epistolarum difficultatem non exiguum invehunt, ut ex tabulis geographicis ad oculum patet; ex illa maxime, quae praeteritis annis Romam hinc est transmissa³; in qua huius provinciae longitudo, latitudo, atque etiam domicilia, eorumque ab invicem distantia exacte est designata; uti et ex adiuncta charta A⁴, in qua legenda, supputatione facta, deprehensum est, capacitatem totius huius provinciae multo maiorem esse, quam 10.400 milliarum germanicorum, quae faciunt 41.600 milliarum italica.

Suppono quarto, horum pene omnium districtuum et dynastiarum mores, linguas et idiomata, dicasteria, tribunalia, modumque in illis procedendi esse pene toto caelo distincta. Quorum notitia si absit, gravissimi quique errores, etiam in causis substantialibus, non levi, et aliquando nec amplius reparando damno facile possunt irrepere. Ut taceam piaie voluntatis minus benignum affectum erga extraneos, qui in hominibus saecularibus non raro intercurrit, et multa in obliquum detorquet.

Ex his infero, videri omnino necessarium, ut Ungaria ab Austria dividatur, et in novam provinciam auctoritate Patris Nostri formetur. Ita senserunt patres in tribus iam congregationibus provincialibus⁵, et unanimi consensu postulatum in Urbem miserunt super ea re. Ita provinciales coram omnibus patribus congregatis palam sunt testati, impossibile esse uni provinciali tantae vastitati provinciae satisfacere; addendo, quod si vel triduo solum in singulis domiciliis persistant, non posse totam se provinciam anni [152v] unius spatio peragraré⁶. Et hoc ipsum facto confirmarunt, quoties ad partes superiores Ungariae visitandas concesserunt, toties vice-provincialem pro altera parte provinciae constituendo. Eundem sensum etiam P.N. Goswinus Nickel comprobavit, quando tum alias, tum nuperrime ad postulatam provinciae nostrae ita respondit, (ut habetur in adiuncta charta littera B)⁷.

Et vero quis sibi prudenter persuadeat, unum hominem tantae vastitati quotannis peragrandae sufficere, cuius area et capacitas, si geographis etiam recentissimis fidem habeamus, adaequat, aut etiam superat areas quatuor nobilissimarum Societatis nostrae provinciarum Galliae, Hispaniae, Portugalliae, Italiae; in quibus plures provinciales constituti habent satis, quod agant, ut muneri suo satisfaciant. Quí item fieri possit, ut unus homo se tot personis gubernandis iuxta morem Societatis impendat, singulorum conscientias perscrutando, litteras ultro citroque exarando, negotia collegiorum et personarum tractando, expediendo, rationes et oeconomiam ubivis inspicendo, congruentes et aptas personas singulis locis et functionibus providendo, et reliqua alia huius generis officii sui debite exequendo?

Hinc mirum non est, iustas multorum audiri querelas, visitationes obiter fieri; in eisdem non dare sui copiam sufficientem subditis provincialem, non posse cum illo

³ Ezt az 1655-ben készített térképet lásd tanulmányunk végén.

⁴ Lásd lejjebb e Doc. részét, melynek címe: «Summa milliarum germanicorum, quam provincialis Austriae conficere debet in visitatione totius provinciae».

⁵ Az 1649 1655 és 1658. tartományi gyűléseken; lásd Doc. 1-3.

⁶ A baloldali lapszálen a megjegyzés: «Idem sensus fuit RR. PP. Provincialium et congregationum provincialium per annos subsequentes omnes 33».

⁷ Ezt a B betűvel ellátott lapot lásd ARSI Congr. 20f, f. 155r. Tartalmazza az 1658-as osztrák Congr. provincialis postulatúmat és a Generalisnak erre adott válaszát a provincia szétválasztásáról. Ezek szövegét lásd a Doc. 3-ban.

conferri negotia in bonum nostrorum domiciliorum, aut etiam personarum; nonnullas personas nec vidisse toto triennio, quin et sexennio et decennio suum provincialem; imo et nonnulla domicilia per octo, decem et plures annos nunquam esse visitata. Et mirum sit postmodum eorum superiores et subditos silvescere aut etiam evanescere; nec renovationes, nec spiritualia exercitia compluribus annis peragi; de Instituto et modo vivendi nostro vix umbram ibidem reperiri; ita ut non tam Societatis homines, quam externa solum quaedam eorum species in huiusmodi locis esse videatur. Et adhuc vitio quispiam dare praesumat, zelare pro religione matre sua, pro integritate Instituti, pro salute et perfectione debita fratrum nostrorum, ut singuli habeant subsidium spirituale a Societate praescriptum; ut habeant, cui possint arcana cordium suorum aperire; ut habeant, a quibus solatium afflicti, remedium vulnerati accipiant; et more reliquorum, ut filii a parentibus, paternam curam experiantur. Quod certe a nullo provincialium in tanta vastitate huius provinciae praestari potest; maxime si negotia insuper non raro litigiosa, longioris etiam processus ab illo suscipi et tractari debeant; si bona inspicere ac visitari; si cum officialibus regulae revidendae; si conferentiae instituendae; si denique reliqua sint agenda, quae provincialibus in visitatione ac regulis illorum praescribuntur⁸.

Quae omnia maiores nostri sedula cogitatione dubio procul expendentes non ita multis abhinc annis, dum provincia haec necdum adeo vasta, nec tot resecta domiciliis ac sociis aucta esset; nihilominus ut facilius et commodior regendi et visitandi provinciam modus haberetur, Transylvaniam solam a reliqua provincia Austriae segregarunt, atque vice-provinciam constituerunt, eique P. Argentum vice-provincialem praefecerunt ab omni alio provinciali independentem⁹. Quidni ergo sapientissime id ipsum fiat nunc, quando non solum Transylvania, sed totum regnum Hungariae cum turcicis insuper residentiis [153r] et missionibus coniuncta, in solatium subditorum spirituale, eorundemque meliorem et Instituto conformiorem gubernationem, in negotiorum faciliorem expeditionem, in temporalium et oeconomiae industriam magis promotionem; imo et in salutis proximorum uberiores messem, (utpote cui ex tunc accuratius intendi posset a provinciali) iteratis iam toties precibus hoc cum universa provincia Austriae a Patre Nostro postulatur.

An forte non sufficiat uni provinciali campus et area 3500 milliarium ungaricorum, quae faciunt 17500 et amplius milliaria italica, quando pro sola Transylvania gubernanda suffecerunt 1540? At tantus est solus campus et area regni Hungariae, quae sub Turca et catholicis est, praecisa etiam Transylvania, quae, ut dictum, 1540 milliarium capacitatem continet; cuius amplitudo addita areae purae Hungariae, efficit campum 5040 milliarium germanicorum, italicorum vero 20160. Quae omnia ex adiuncta informatione cuiusdam mathematici nostri, sub littera A hic adiecta¹⁰, plenius et exactius poterunt deprehendi.

Accedit, in solo hoc regno Hungariae, prout divisum est ab Austria, omnia reperiri de facto, quae ad integram provinciam constituendam praerequiruntur. Est enim hic novitiatus debite fundatus; adest fundatio plena pro tertiae probationis anno; habetur seminarium, in quo nostra iuventus in litteris formari potest. Sunt sufficientia collegia, duae academiae, residentiae et missiones stabiles, ut ex brevi catalogo, nuper in Urbem misso¹¹, constat.

⁸ A provinciális szabályairól lásd a 2. Doc. 2. jegyzetét.

⁹ Lásd MHSI *Cat. Prov. Austr.* II 66 (Catal. a. 1606).

¹⁰ Lásd «*Summa milliarum* . . . »; fentebb a 4. sz. jegyzet.

¹¹ E katalógusról lásd a 2. sz. jegyzetét. – A baloldali lapszélen a megjegyzés: «Et longe magis ex Catalogo hoc anno 1695 misso».

Quod si dicas, Societatem in regno Ungariae non esse sufficienter stabilitam, nec in tabulas regni relatum¹²; item, non adesse tot personas et socios, quot pro tanto molimine requirantur:

Respondetur ad primum – Societatem nostram non minus esse in hoc regno stabilitam, quam ea sit in quacunque alia dynastia firmata. Habet enim collegia et academias non solum regia munificentia et autoritate, sed etiam magnatum liberalitate fundata; habet bona stabilia et ecclesiastica, in quae saecularibus ius nullum est; libere et palam exercet functiones Instituti sui, nemine contradicente; evocatur in plerisque locis ad congregationes comitatum, ut cum nobilitate consulant in bonum patriae; imo, quod aliis religiosis non est indultum, in nationali synodo auctoritate Ill.mi Archiepiscopi Georgii Lippay, de consensu episcoporum, praelatorum et totius cleri in eiusdem cleri Ungariae consortium velut legitimum membrum adscita est; atque etiam de facto ad omnes synodos dioecesanarum ac etiam nationales evocatur litteris, et in consessum admittitur. Quod in tota reliqua Austriae provincia, et forte nec ullibi alias reperitur.

Nec in hoc regno ullae sunt tabulae, in quas ea referri possit; ut vix appareat, quid nostri in comitiis a statibus tam operose possint ulterius deposcere; metuendumque potius sit, ne inutili hoc fatigio et sollicitudine iura acquisita vacillare faciant.

Quod vero ad regni comitia, ad quae tamen regalibus hactenus semper invitata est, non admittatur de facto, parum facit ad stabilitatem eius in regno; quia neque franciscani admittuntur ad hos vel alios conventus regni, qui tamen omnium iudicio firmam in eodem regno sedem habere censentur; et valde mirum videri posset, cum tanta, ut dictum, firmitate in Ungaria posse provinciae nomen periclitari; et tamen illud indultum fuisse Angliae, e qua Societas nostra penitus est proscripta, nec nisi clam et occulte ibidem potest residere.

Quoad secundum respondetur – Si res sincere et absque passione investigetur, certum ac indubitandum reperietur, de facto plures habiles personas ad officia quaevis adesse [153v] in Ungariae regno ex nostris, quam fuerint in Austria eo tempore, quando illa a Bohemia est separata¹³; ut liquido testari possunt, qui illi divisioni interfuerunt. Et tamen post divisionem, ex Italia, Hispania, Belgio et aliis locis non pauci ex sociis evocati sunt in subsidium Austriae, illisque scholasticae cathedrae concreditaе, uti et gubernationes domiciliorum. Quidni et hoc ipsum in Ungaria fieri poterit? Quamvis si Pater Noster dignaretur Moraviam cum pauculis aliquot collegiis, ipsius Ungariae tribus finibus conterminam et ob linquae affinitatem valde eidem proficuum, nec Bohemiae provinciae ob eius etiam vastitatem necessariam, (cum alias iam illa provincia divisionem meditata sit) coniungere¹⁴; non solum non egeret personis, sed posset etiam aliis selecta communicare subiecta, fieretque insignis valde, imo superabundans provincia, ita ut cuicumque in Societate provinciae coaequari, et in multis etiam eas antecedere posset iure.

¹² A baloldali lapszélén a megjegyzés: «Difficultas haec iam sublata est, quia 1688 in publicis regni comitiis unanimes consensu statuum et ordinum, regni Rege confirmante, in tabulas regni inserta est».

¹³ Erről lásd fentebb, a 2-3 lapon közölt kimutatásunkat.

¹⁴ A baloldali lapszélén a megjegyzés: «Id amplius necesse non est, cum tota Hungaria Transylvaniaque recuperata sit». – Amikor Rómában a cseh provincia kiküldöttei tudomást szereztek, hogy a magyarok kéri a morva rendházaknak és rendtagoknak az új magyar provinciához való csatolását, egy írást szerkesztettek, amelyben felsorolták az okokat, amelyek a terv megvalósítása ellen szóltak. A cseh rendtagoknak ezt az írását lásd: ARSI Congr. 20f. f. 159r-63r.

Sed forte alicui magis probaretur, ut negotii huius initia tentarentur per vice-provinciam et vice-provincialem dependentem a provinciali Austriae; maxime turbulentiis his temporibus gliscentium bellorum cum Turca; quibus metuendum, ne vix nata et inchoata, illico in nihilum recidat provincia Ungariae; omnesque personae illius in Austriam reduci debeant, ut securitatem nanciscantur.

Complura hinc et difficilia tanguntur, quae singula bene oportet considerare, ne palpum obrudant, aut verba nuda pro rebus solidis offerant incautis. Et imprimis quidem speciosum nomen vice-provinciae et vice-provincialis per dependentiam a provinciali Austriae subtiliter evacuat. Duo quippe sunt provincialis munia, ut ex supposito primo superius habetur: scilicet, regere et visitare. Hoc posterius provincialis Austriae quoad loca remotiora Hungariae, utpote itineribus difficillimis et latro-num ac turcarum excursionibus periculosissimis, hospitii et omni commoditate privatum, relinquet vice-provinciali Ungariae; propinquiora, tanquam commodiora, sibi reservabit, uti et prius munus disponendo personas in provincia; informationes ad gradum et gubernandum expediendo in Urbem; querelas subditorum adversus vice-provincialem, et alios superiores diiudicando; negotia, quae sibi placuerint, tractando; ac reliqua omnia, quae ad gubernationem spectant, aut saltem praecipua sunt, sibi reservando; ut facile ex nupero interrogatorio de potestate vice-provincialis patribus Ungariae a provinciali exhibito¹⁵, potest deprehendi. Sed qualis tunc iste vice-provincialis? Quam inane nomen illius? Simulacrum solum prioris. Quam inutile hoc officium Ungariae, quae non veredarios et cursores per provinciam, sed superiorem cum plena et sufficiente potestate tot votis hactenus imploravit; qui possit subditorum necessitatibus pro eadem potestate subsidium praestare; locales superiores in officio continere, negotia domiciliorum iure prosecui, dubia definire, collapsa restituere in integrum, disciplinam religiosam exigere; reliqua denique omnia, quae in visitationibus provinciales ex officio debent praestare. At si haec omnia illi agenda, cur non et nomen provincialis gerat, ipsaque Ungaria in veram et plenam provinciam erigatur?

Accedit, quod haec tanta accisio potestatis vice-provincialis non deoneret provincialem in negotiorum plurimorum tractatione; et consequenter manet, ut ante, impeditus, quo minus reliquae provinciae possit attendere; quod tamen specialiter quoque per hanc separationem intendebatur. Querelae enim, quae hactenus patres ad divisionem hanc provinciae [154r] petendam induxerunt, non solum a distantia locorum, quae provincialis visitare debet, ortum duxerunt; sed etiam, et praecipue, quod tantis et tam variis negotiis, subditorumque litteris obrutus muneri suo non posset satisfacere, nec eorum spirituali bono se impendere; qui id maxime cupiebant; quin nec ipsis maximi quandoque momenti negotiis, quae acceleratione egebant, consulere in tempore.

Nec illud dissimulandum in hac re, quod per hanc vice-provincialis dependentiam a provinciali, et subditis, qui levamen per divisionem provinciae sperabant, maius onus imponatur, dum iam non solum a vice-provinciali, sed etiam a provinciali in sui rerumque suarum dispositione, uti et vice-provincia in negotiis currentibus ab utriusque determinatione et voluntate cogitur dependere; et vice-provincialis gubernatio reddatur admodum impedita et difficilis, utpote qui nihil stabile, nihil tuto possit constituere, quod non a provinciali immutari, aut etiam everti possit. Quod vice-provincialis auctoritatem non parum apud subditos imminueret, maxime si subditorum querelis apud provincialem facilis auditus praebeatur; et iste cum vice-provinciali sit diversi generis et durioris ac proprii iudicii. Quae forte ipsa causa fuit, ut

¹⁵ Erről az «Interrogatorium»-ról lásd mindazt, amit fentebb, a 13. lapon mondtunk.

commissarii et collateralis officia ex Societate expungerentur¹⁶, quo et provincialis provinciam et rectores sua collegia quietius possent gubernare; ut in historia Societatis recte advertitur.

Quantum vero ad alterum de praesenti statu turbulento bellorum, videtur hic ipse status vel maxime negotii huius accelerationem urgere. Sic enim etiam romani quondam non nisi periculosissimis temporibus dictatores, magistratum plane extraordinarium, crearunt, ut rebus suis solidius prospicerent. Et vero si provincialis Austriae propter vastitatem provinciae, ut dictum, et personarum negotiorumque multitudinem etiam in malacia summa non sufficit unus solusque tanto oneri, quid faciet, ubi tam graves tumultus bellici, sociorum ubique exturbatio, repentinae et improvisae difficultates vix non iam altera parte provinciae oppressum obruent? Sapienter proinde ac provide agetur, si Ungaria alterius humeris mature imponatur, qui periculis praesens, et ab aliis negotiis expeditus, occurrentibus difficultatibus, uti et sociis ac domiciliis, quae non omnia uno halitu hostis diffilabit, possit debite consulere.

Quod additur de fuga sociorum in Austriam, si res eo veniat, idem fiet, sive sit divisa, sive non provincia; eo solum discrimine, quod si fuerit divisa, superiores et non pauci subditorum, aspirante quacunque malacia solicitius satagent redire ad propria, quam si nulla praecessisset divisio; quemadmodum et praeses tunc provinciae separatae, facilius utpote ab aliis expeditus, adlaborabit, et maiori solitudine ac industria, tanquam de re maxime ad se spectante, ut omnia ad pristinum statum reducantur. Atque adeo inchoata provincia non interibit, sed tantisper solum quoad aliqua loca et domicilia aut personas forte in suspenso manebit, reditura in integrum, ut primum poterit. [154v]

Quod si tamen omnino consultius videretur, principio ponere vice-provinciam, et consequenter vice-provincialem solum, ut experientia rei successum comprobet, sufficienter salvari posset huius denominationis ratio, si in hoc statu ei denegetur potestas singulis trienniis cogendi provincialem congregationem, et in ea eligendi procuratorem aut electores, qui provincialem comitentur in Urbem. Item, si denegetur illi propria cassa et provinciae procurator. Praeterea, si libera sit ultro citroque comendi personis facultas ex una parte provinciae in alteram. Ac tandem, si personarum dispositio, prout nunc fit, ex utriusque partis hominibus per provincialem et vice-provincialem simul perficiatur. Potestas vero muneris huius tam in regendo, quam in visitando tam provinciali, quam vice-provinciali, cuivis in sua parte provinciae integra, absoluta et ab invicem independens; utraque autem solis generalibus subordinata relinquatur. Quia alias vix pax, quies et tranquillitas, subditorumque debita subordinatio, si magistratus isti ad invicem commisceantur, et a se mutuo dependeant, poterit in provincia sperari.

Quae omnia patres ungari (cum iam alias Patri Nostro praesentarint) nunc etiam toti congregationi generali in Spiritu Sancto collectae reverenter et debita submissione ulterius expendenda submittunt; et cupiunt, ut si inter reiecta forsitan, quod vix sibi persuadent, causa haec reponeretur, ea nihilominus per R.P. Praepositum domus professae viennensis, P. Franciscum Pizzoni¹⁷, prout hic explicata est, proponatur, et venerabili congregationi (cum ad hoc singuli professi, et non solum provinciae ius habeant) legatur. Favorabile super his responsum expectantes.

¹⁶ Vö. F. SACCHINUS S.I., *Historia S.I. Pars III lib. IV n. 157*; A. COEMANS, *Collatéral et surintendant*; Arch. Hist. S.I. 5 (1936) 293-95.

¹⁷ Pizzon Ferenc (1603-1685), olasz származású rendtag, 1662-65 között osztrák provinciális; lásd MHSI *Catal. Prov. Austr.* II 707.

Argumenta quaequam pro divisione provinciae hungaricae ab Austria¹⁸

1^o – Quia ob vastitatem provinciae, aliquot millia milliarii germanicorum continentis, absolute unus provincialis eam visitare nequit, nec providere necessitati spirituali subditorum, negotiorum tractationi, iurium cognitioni, ac litterarum variae responsioni.

2^o – Quia hanc divisionis necessitatem agnoverunt quatuor congregationes provinciales¹⁹, ac ipse admodum Rev. Pater Noster, qui anno 1658 inter reliqua responsa sua ad postulata congregationis eo anno actae respondit, se memorem promissi, anno 1655 facti congregationi nostrae provinciali de dividendo; modo providentissime dispiciat P. Provincialis, quis modus potestatis statuendus sit vice-provinciali Hungariae, donec separata absolute provincia sit ipsa²⁰.

3^o – Quia sufficientem omnino aream habitura est adhuc Hungaria cum Transylvania et missionibus turcicis, videlicet 3500 milliaria germanica, uti patet ex certis geographicis tabulis Romam missis non pridem; et si ei adiciat[ur] Moravia²¹ ab adm. Rev. Patre Nostro ob linguae affinitatem, tunc plane eximia provincia efficietur.

4^o – Sola Transylvania olim 1540 milliarii germanicorum existens, habuit vice-provincialem distinctum ab austriaca, P. Argentum²², propter duo vel tria collegia, ac spem dilatationis maioris faciendae in ea. Cur Hungaria coniuncta cum illa et Turcia habere hoc non possit vel amplius?

5^o – Quia omnia in solo regno Hungariae, prout est divisum ab Austria, reperiuntur, quae requiruntur pro divisione provinciae, ut novitiatus, sufficiens fundatio pro domo tertiae probationis, collegia sufficientia, residentiae stabiles, missiones et academiae, uti ex catalogo brevi apparet, hoc anno confecto²³.

6^o – Quodsi sincere et absque passione consideretur, de facto plures habiles personae sunt in Hungaria ad quaevis Societatis officia, quam fuerint in Austria eo tempore, quando illa a Bohemia est separata; ut testari possunt, qui divisioni interfuerunt. Nam etiam post divisionem indiguit Austria multis annis personis aliarum provinciarum; cum in Hungaria, exceptis cathedris germanicis aliquot, nulla fere aliena persona pro ullo officio indigeamus.

7^o – Quia ipsae personae ex Austria universim fere acceptae horrent venire in subsidium Hungariae, et non nisi cum magno murmure et coactione fere pelli possunt in auxilium regni huius; qua in re malumus condescendere debilitati horum, et potius ex Bavarica vel Rhenana provincia evocare germanos adiutores, donec nostri succrescant iuvenes germani, quos bono numero habemus. [323r]

8^o – Quia omnia, quae passim obiciuntur in oppositum, re ipsa solvi possunt bene: 1^o Quod non sit sufficienter stabilita Societas in Hungaria. – 2^o Quod silvescemus alias hungari, si dividamur ab austriacis. – 3^o Quod tumultus gliscant, ideoque vix dividenda provincia statim tota in nihilum recideret²⁴.

¹⁸ Ezt és a következő részt 1695-ben adták hozzá a magyar rendtagok P. Trinckel beadványához.

¹⁹ A jobboldali lapszélen a megjegyzés: «Et reliquae omnes ab eo tempore usque ad annum praesentem 1695 inclusive».

²⁰ Lásd Doc. 3.

²¹ A baloldali lapszélen fent a megjegyzés: «Huius nulla modo est necessitas post recuperatam Hungariam».

²² Lásd fentebb a 9. jegyzetet.

²³ Az 1695. évi katalógust lásd ARSI, *Austr.* 126, f. 497r-545v.

²⁴ Ezek az «obiectiones et responsa» már bentvannak P. Trinckel írásában.

Respondetur enim ad primum — Esse stabilitam illam sufficienter in Hungaria, cum habeat bona stabilia, sicut in quacunque dynastia, et foundationes collegiorum regia munificentia dotatas; cum in comitatibus omnibus administraretur ipsi iustitia, sentiantque graviter summates regni, si in hac re comitatus haeretici alicubi se opponant; uti nuper etiam contigit in comitatu trencsinensi, deposito vice-comite, quod tam iniuriosus Societati fuerit. Praeterea a clero in membra sumus cooptati, ac ad synodos tam nationales, quam provinciales litteris archiepiscopalibus evocamur; imo et regalibus ad publica comitia regni.

Ad secundum respondetur — In qua re silvescemus, quaeso, hungari, si dividamur? An in virtutibus, studiis vel moribus? De duobus prioribus testimonium optimum habent nostri hungari, etiam in Germania, quod tam bene se gerant, ac in studiis tam eximie, ut praeferantur patriae etiam filiis ac plerumque publice sua studia defendant, fiantque praefecti seminariorum ac visitatores meditationum. Quoad mores non est nostrum nos iudicare. Satis est, quod patriae hominibus moribus nostris et affabilitate nationali placeamus; imo, deli-[323]catis aliorum moribus hungari nostri offenduntur; et utinam quidam non scivissent illos, forte perseverantiores in Societate fuissent.

Ad tertium respondetur — Eo magis dividendam esse, quod tumultus bellici gli-scant; quia sic tam divisae provinciae caput, quam ipsi socii bellis disturbandi, providebunt et satagent magis, ut redeant in propria sua, cessantibus tumultibus; quod provincialis Austriae intentus suis negotiis minus efficere posset; cum in malacia nequeat utrisque satisfacere, quomodo satisfaciet tumultibus agitatae patriae? Accedit huc, quod non unus tumultus bellicus ab anno saeculi huius 1604 dissipaverit Hungariam nostram; sed illa dissipatio ita profuit, ut semper plus et plus acquireremus, sedatis tumultibus, quam habuerimus ante. Et praeterea, fidendum Deo ac principum concordii auxilio dando, quod non uno flatu dissipabitur Hungaria; sed forte potius acquirere vires maiores tam temporales, quam spirituales.

9^o — Denique, multum ad hanc divisionem faciendam cogit nos Principissae Rakocianae et filii conversio²⁵; universaliter spes proxima dilatationis Societatis in dominis eorum; conversio multorum dominorum Hungariae intra breve spatium ab ultimis comitiis anni 1659 actis, et spes futurorum bonorum: Ill.mi Archiepiscopi²⁶ propensa voluntas et desiderium, ut hoc fiat, auxiliumque eius in hunc finem, donec ipse vivit, optimus Societatis parens; mutatae hominum de nobis opiniones, qui nos male in ultimis comitiis tracta-[324]verant²⁷; facti enim sunt amici nostri, ac nostrorum auxilio utuntur ad conversionem suorum populorum. Nec est, quod timeat domus professa suis eleemosynis post divisionem²⁸, quia aequae, imo magis causam eorum

²⁵ Báthory Zsófia (1629-1680), II. Rákóczi György özvegye, I. R. Ferenc anyja.

²⁶ Lippay György esztergomi érsek (1645-1667).

²⁷ 1655-ben az országgyűlésen szóba került a jezsuiták jogi elismerése. Ekkor a döntést elhalasztották. Újra tárgyalták 1659-ben, de ekkor sem sikerült elfogadtatni. Pedig a jezsuiták nagyon reménykedtek. A Generalis 1660 jan. 31-én az osztrák provincialisnak írt levelében így emlékezik meg a történetről: «Spem nostram valde firmam, expectationemque quasi indubitam decepit eventus, ut iam intelligo ex R. ae V. ae et ex aliorum litteris. Veneremur Dei providentiam, illique R. am V. am et nostra committimus, ab illa relaturi certum praesidium. Interim agnosco et profiteor, Societatem nostram fore semper obligatissimam Ill. mo D. Archiepiscopo, cui propriis literis testabor gratum animum pro singularibus officiis, quae scio praestita nobis ab Ill. ma S. Dominatione in illo negotio fuisse. Precor etiam R. ae V. ae a Deo praemium laboris in eodem negotio exhausti». ARSI Austr. 7, f. 171v.

²⁸ Az osztrák rendtagok többek között azért is ellenezték a provincia szétválasztását, mert ebben az esetben a magyar főurak nem segítenék többé, amint addig tették, a bécsi professus házat, melynek lakói a Rend alapszabályai szerint kizárólag csak alamizsnából kell hogy éljenek.

promovere satagemus apud nostros procures, ut pro liberalitate sua suppedient omnino, sicut hucusque, eleemosynas domui paupertatis.

10^o – Vice-provincialem autem nimis dependentem a provinciali Austriae, et vice-provinciam fieri Hungariam, plane nihil esse ad rem; nec tam sublevamen ipsius provincialis ac subditorum solatium, quam confusio mera et gravamen maius exinde fieret. Quaedam enim sibi servaret provincialis agenda, ac potiora, vicinioraque loca Austriae visitanda; vice-provinciali autem tanquam cursori potius, quam superiori committenda remotiora et incommodiora; melius ergo, ut sit vel provincia absoluta Hungariae cum provinciali absoluto; vel si probare prius placet, sit quidem vice-provincia et vice-provincialis, sed independens a provinciali et a solo Generali dependens, excepto eo, quod germanicas personas in adiumentum, si placet, accipiat ab austriaco provinciali; non habeat cassam particularem et procuratorem provinciae, nec primis annis cogat provincialem congregationem, liberaque sit facultas personis utriusque provinciae ultro citroque meandi.

Appendix 1695²⁹

De forma dividendae provinciae Austriae in provinciam Hungariae, ita ut haec complectatur ea omnia et sola regna sive ditiones, quae ad sacram regni Hungariae coronam spectant, uti sunt regnum ipsum Hungariae cum Transylvania, regna Sclavoniae, Croatiae, Dalmatiae etc.

Advertendum est, hanc normam divisionis, tanquam connaturalissimam et rationabilissimam semper hactenus ab annis quadraginta et amplius, a quo postulari caepit divisio, ab omnibus fuisse suppositam; neque alio in sensu postulabatur; neque ulla ab ullo controversia super hoc movebatur. Pauculis solum abhinc annis (nescio, quo autore, minus religiose de confratribus suis suspicante, vaneque in futurum metuente, nescio quid, quod nequidem incidere deberet menti religiosae) controversum quidpiam mussitari caeperat.

Rationes porro, hanc ipsam divisionis formam persuadentes, sunt sequentes:

1.a – Quia ipe situs naturalis et physicus memoratorum regnorum sibi invicem contigue connexorum clare id dictat; uti videre est in tabulis Hungariae, et ipsa tabula provinciae Austriae Societatis Iesu anno 1655 aeri incisa³⁰.

2.a – Et vel maxime, quia ipsa moralis et politica gubernandi ratio, respectu omnium praefatorum regnorum eadem [325r] est; ad eandem enim cancellariam hungaricam aulicam, ad eandem cameram hungaricam regiam spectant; ad eandem generalia comitia regni Hungariae convocantur; eodem stylo et ritu procedendi iuridico in publicis negotiis et litibus coniunguntur.

3.a – Quia ipsi incolae harum regionum maximam ad invicem habitudinem praeferunt, nimirum quo ad vestitum, politiam, mores, oeconomiam, linguarum communicationem mutuam etc.

4.a – Quia tali forma perquam sapienter facta est divisio provinciarum Bohemiae et Austriae anno 1624. Complectitur namque illa ditiones ad idem supremum tribunal et gubernationem politicam spectantes; nimirum regnum Bohemiae, ducatum Silesiae et marchionatum Moraviae.

²⁹ Ezt a részt is 1695-ben csatolták a magyar rendtagok P. Trinckel tanulmányához; lásd fentebb a 18. jegyzetet.

³⁰ Erről a térképről lásd fentebb a 11. lapot.

5.a – Similia exempla videre est in provinciis neapolitana et sicula, Regi Catholico subiectis.

6.a – Quia quaecunque alia forma divisionem fieri contingeret, eadem omnino difficultates remanerent, ob quas tamen tot annorum decursu instanter et constanter divisio postulabatur. Imo, nova quaedam et maiores accrescerent, ob quas praestare videatur, nullam potius divisionem fieri, quam aliter extra formam propositam fieri.

7.a – Quia ipsi Palatino³¹, sive pro-regi Hungariae, ceterisque magnatibus utriusque fori huiusmodi forma convenientissima videtur, sub eaque divisio unice desideratur. Neque Rex apostolicus, rite informatus dissentit; praesertim ubi de successione haereditaria suorum posterorum securus est iuxta postremam [325v] comitiorum regni declarationem³².

Quodsi autem in apertum producenda sit, religioso licet erubesciente animo et calamo, quae in contrarium a quopiam minus religiose cogitata obtendi fortasse posset ratio, ea non alia est, quam vanus quidam et inanis metus; ne si quo casu successu temporis aliquam in regno contra legitimum suum regem exoriri contingeret commotionem, ne inquam in eadem aliqua ratione fors et ipsi Societatis homines nos immisceamus. Hic unicuique mussitabitur Achilles; sed quia imaginarius, ideo minime curandus. Contra quem tamen, etsi nulla sit necessitas, opponi possunt sequentes rationes verae ac solidae:

1.a – Periculum commotionis huiusmodi in regno non amplius prudenter timeri potest, posteaquam ad illud praevendendum sapienter ac provide memoratis ultimis comitiis haereditaria successio decisa et declarata est³³.

2.a – Quia a saeculo et amplius, a temporibus Ferdinandi I imperatoris et regis Hungariae, ad usque praesentem Augustissimum et Gloriosissimum Imperatorem ac Regem Leopoldum, complures rebelliones et revolutiones fuerunt in regno, uti sunt Bethlehemiana, Bocskaiana, Rakocziana et novissime Tekeliana; in quibus tamen omnibus per gratiam Dei homines Societatis semper manserunt immunes a culpa, semper sanctae fidei et regi apostolico constanter fideles. Unde fiebat, quod ex regno Hungariae bina vice eiecti fuerint, uti et ex ipsa Transylvania exulare iussi, e qua usque modo exulant, aliis religionis et sacerdotibus saecularibus pacifice in eadem commorantibus. [326r]

3.a – Novissima revolutio Tekeliana consideretur, in qua per decursum annorum 1681, 1682 et 1683 socii omnes Cassovia, Eperisino, Leuthsovia, Nagybania, Gyöngyösino, Neosolio, Schemnitzio, Szakolcza, Sopronio, ac ipsa Tyrnavia vel fugitivi facti, vel probrose et contumeliose expulsi et e patria exulare iussi, vel per diversas arces in custodiam dati, gravissimoque praetenso lytro aggravati sunt³⁴; ut omit-

³¹ Eszterházy Pál herceg (1635-1717), nádor 1681-től.

³² Lásd erről az 1687-ben, a pozsonyi országgyűlésen hozott 2. és 3. sz. törvénycikket. Vö. BENDA Kálmán, *Magyarország történeti kronológiája II* (Budapest 1982) 510-11.

³³ Lásd a 32. sz. jegyzetet.

³⁴ E súlyos váltásdjí ügyével P. Generalisnak is kellett foglalkoznia. 1683 szept. 18-án P. Vid provincialisnak arról hosszabban írt: «Intellecto hisce diebus luctuoso, qui tyrnaviensis nostros involuit, casu, ea sane quam par erat, miseratione tactus, plurimum tam infaustae illorum sorti indolui, causamque eorundem divinae providentiae etiam atque etiam commendavi. Praesertim cum intelligerem, pariter ipsos triginta in specie aureorum millia lytrum promississe kalendis octobris persolvendum, ac nunc consilia inire de obaerando censu Augustano, quo promissa exolverent, seseque a captivitate redimerent. Equidem tribuendum aliquid metui cadenti in constantem virum videtur; quia tamen summa ista maior est, quaeque longe superat fundationem unius collegii, [197] aliaque inde haud exigua incommoda extitura sunt, visum est, illa R. ae V. ae repraesentare, atque ipsius prudentiae, quam quae maxime possumus commendare.

Illam autem imprimis ex ipsa, quam hostes allegant, causa desumuntur, nos scilicet causam fuisse, quod ipsi pro praedicantibus suis e tririmibus liberandis tantundem comiti Kollonitz

tam permultas et graves in honore et corpore vexas et verbera, quae nonnulli ex ipsis perpeti debuerunt. Alii etiam in huiusmodi afflictione mortem obierunt. Harum autem omnium persecutionum non aliam reddebant causam cardinarii Tekeliani, quam quod iesuitae nationi exterae adhaereant, in eadem confidant, et negotium religionis perturbent. Ita testari possunt omnes, qui adhuc superstites afflictionibus et calamitatibus his remanserunt.

4.a – Quale proinde his superstitibus solatium? Quis honor foret, si postquam a factiosis Tekelianis pessime tracta sunt, suis nihilominus spectare deberent oculis (quod absit) zelum suum fidelem pro Deo et Ecclesia, pro rege apostolico tam gravi, tamque ignominiosa diffidentiae nota praemiari? Opprobrio sane et derisioni forent etiam externis, id utique observaturis, etsi non ore dicturis, saltem corde cogitaturis: Ecce quid lucrati sunt iesuitae?

5.a – Imo, et Societati universae gravis inde inureretur nota, quasi vero iam primo sancti sui Fundatoris degenerasset spiritu, nationalitatem penitus omnem et obvenientium inter principes christianos controversiarum partialitatem excludens³⁵. [326v]

6.a – Certe, si quid probaret obtenta eiusmodi ratio, nimium probaret; adeoque probaret nihil. Probaret enim, quod neque socii in provincia bohémica, eundem regnum habitantibus, neque aliis in provinciis neapolitana, sicula, flandrobélica etc., regi catholico subiectis, fidi deberet; nam idem metus subesse posset, si quis subesset.

7.a – Et nunquid tota metuendi occasio tolleretur ex eo, si pars aliqua Austriae adiungeretur Hungariae? An non in tali quoque casu, dato, non concesso, maior pars sociorum foret e ditionibus sacrae coronae oriunda? De quibus tamen absit pro quacunque circumstantia rei simile quid suspicari.

8.a – Hoc ipso, quod iuxta formam propositam fiat divisio, maior adhuc et sincerior erga regem legitimum et apostolicum speranda est subditorum devotio; tanto magis enim omnimode et omni occasione apud conditionis et status omnis indigenas eam procurabunt, quanto magis de se religiose supponi perspexerint.

9.a – Facta quoque divisione ad hanc formam, adhuc tamen sat numerosi erunt in provincia gente germani, etsi patria hungari, adeoque si quid (Deus avertat) minus conforme sancto nostro Instituto adverterent, facile ad superiores altiores afferrent, ut ab his mox in scintilla sopiatur malum. Non desunt pariter Societati remedia, ei-

pendere debuerint. Quod si ergo tanta a nobis summa penderetur, non solum tacite id confiteri videbimur, sed ipsum etiam comitem Kollonitz gravissime implicare. Accedit grave scandalum, tum quod vel unicum collegium tantam aeris habeat vel habere possit; tum quod tanti vitam nostram faciamus, ut eo pretio redimendam putaverimus, cuius alias contemptores habemur. Praeterea, non levis fortassis aulae offensa inde nascetur, quod publico Caesari hosti tantum pendamus. Ad haec, nec post persolutum lytrum servandam fidem sperare possumus ab eo, qui nulli hactenus fidem servavit; adeoque, ne tum nostros adhuc rapiat Turcae tradendos, haud vanus est metus; et quid, si terminum ipsum ad primum octobris datum praeoccuparet, nostrosque ab obsidibus raperet?

Expensis itaque his rationibus, facile videbit R.a V.a, quae a nostris consilia capi expediat, quaeve in praesenti causa tractanda videantur. Equidem meliora sperare licebit, si ante praedictum terminum christianis armis solemnem Deus victoriam tribueret; ad quam impetrandam supplicibus votis instamus. Cupio tamen, negotio hoc nihil R.ae V.ae antiquius esse, omnemque conatum ipsam adhibere, ut quocunque modo prudenter valebit, memoratis malis occurrere studeat . . . » ARSI *Austr.* 9, p. 196-97.

³⁵ A rendalapító Szent Ignác a Constitutio-k X. részének 11. §-ában előírja: « . . . In ipsa vero Societate nec sit, nec sentiatur animorum propensio ad partem alterutram factionis, quae esset fortassis inter principes vel dominos christianos; sed sit potius quidam universalis amor, qui partes omnes, licet sibi invicem contrariae sint, in Domino nostro amplexatur » *Institutum S.F.* II 145.

dem sancto Instituto conformia, constituendo visitatorem vel provincialem aliunde assumptum etc. Quam tamen necessitatem mediorum avertet, spero, divina Bonitas.

10.a – Revocentur denique in memoriam annorum praeter-[327r]lapsorum tempora, et deprehenduntur complures patres natione et patria hungari universae provinciae Austriae praefuisse. Neque tamen exinde unquam incommodi quidpiam evenit Aug.mae Domui; quin imo, multum eidem profuerunt, et perquam chari fuerunt. Unum produxisse suffecerit, R.P. Gregorium Rumer³⁶, e comitatu posoniensi oriundum, qui posteaquam provinciam Austriae gubernasset, eandem divisit in bohemicam et huic novae provinciae primus praefuit. Religiosi huius viri obitum inaudiens Ferdinandus II imperator et rex apostolicus, vehementer indoluit, multumque sibi in eo commodi periisse palam testatus est. Novissime temporibus difficillimis, perturbata Hungaria et Vienna obsessa, R.P. Ladisláus Vid³⁷ cum plena satisfactione etiam Augustissimi provinciam Austriae moderatus, et postmodum vice-provincialis Hungariae fere biennio zelose operatus est. Idem omnino pro futuris etiam temporibus per gratiam Dei sperandum et confidendum est.

Atque ex his patet, quam vanus sit metus, quam vana, si quempiam vexat, suspicio, timetur, ubi nullus est timoris locus. Adhibenda proinde est divisionis forma proposita, quam tum naturales et physicae, tum morales et politicae ac religiosae dictant rationes; utpote quae sancto nostro Instituto unice conformis est, et ideo tot annorum votis religiosis expetita. Talem omnino esse, cuilibet imperturbato et non praeoccupato intellectui, absque passione et partiali affectu coram Deo rem expendenti, manifeste patebit.

7 Ex actis congregationis provinciae Austriae S.I.
Anno 1665 celebratae¹

... Prima maji tertia pomeridiana, probatis actis, quaesitum fuit sexto, an roganda Sua Paternitas, ut faciat executioni mandari divisionem provinciae Ungariae saepius petitam, praesertim per congregationes anni 1658 et 1660, et iam indultam utraque vice, etiam a Paternitate Sua modo gubernante; et quidem propter tempora difficilia, adhuc sub nomine vice provincialis; propter disciplinae vero religiosae secundiores eventus, independentis.

Censuerunt patres rogandam, maxime cum executioni hactenus propter incertissimos eventus belli tardatae serenum pacis ad multos annos affulgens et turcicorum praefectorum in patres insolitus affectus spem faciant prosperi successus; et secundo manifestum sit disciplinam religiosam carere auxilia propter raras visitationes, et incertam ac difficilem communicationem literariam, aliaque responsa, quae in occurso insperatum casuum requirunt propinquitatem capitis . . . [165r]

Postulata provinciae Austriae anno 1665 ab A.R.P. Ioanne Paulo Oliva praeposito generali . . .

6. Rogatur, ut faciat mandari executioni divisionem provinciae Ungariae ab austriaca sub nomine vice provinciae independentis. [166r]

³⁶ Rumer Gergely S.I. (1570-1627), pozsonyi születésű magyar jezsuita, aki 1618-tól 1623-ig az osztrák, 1623-tól 1627-ig az új cseh provincia felelős vezetője volt. Lásd MHSI *Catal. Prov. Austr.* I 770.

³⁷ Vid László S.I. (1619-1686), aki 1681 és 1684 között kormányozta az osztrák provinciát; lásd u. o. II 780.

¹ TEXTUS: ARSI *Congr.* 76, 158v 165r 166r; eredeti, Rómába küldött kézirat.

Responsa . . .

Ad 6 – Gaudemus, duas Lusitaniae provincias nuper coaluisse in unam. Nunc propterea dividendis provinciis supersedendum.

De Austriae provincia dividenda suscipietur seria deliberatio tot causis prementibus eamque flagitantibus, ubi videbimus, quo vergat haec pax non undequaque firma, ut quidam opinantur. Interea P. Provincialis iam per se, iam per alium visitare Ungariam non omittat.

Vix ullum negotium gravius et magis implexum, quam provinciarum disiunctio.

8 Ex actis congregationis provinciae Austriae S.I.
Anno 1669 celebratae¹

Actio 4 – . . . Quaesitum est a R.P. Provinciali, cum nihil restet congregationi proponendum ex iis, quae patribus deputatis ad discernendum tradita fuerant, an videatur aliquibus patrum aliquid adhuc in hac congregatione discutiendum esse ex iis, quae reiecta sunt?

Fuit, qui provinciae Hungariae ab austriaca divisionem proponebat videri petendam. Quaesitum est, an id in hoc consessu tractandum? Maiori parti placuit, ut id tractaretur, ac deinde etiam iisdem [117v] placuit, demisse rogandum Patrem Nostrum, ut sexti responsi ad proxime habitam Romae congregationem procuratorum, de seria super hoc negotio deliberatione ab ipso Patre Nostro tunc promissa, memor esse dignaretur . . . [122r]

Postulata . . .

Rogatur Sua Paternitas, ut de constituenda, modo saepius proposito, Hungariae vice provincia, sexti responsi ad postulata anno 1665 celebratae hoc loco provincialis congregationis, de promissa nimirum seria super hoc [122v] negotio deliberatione, memor esse dignetur . . . [123r]

Responsa . . .

3. Rogatur S.P. ut de constituendae, modo saepius proposito, Hungariae v. provinciae etc.

Respondetur – Quod propositum nobis alias fuit de constituenda per Ungariam viceprovincia, diversas ob causas fieri hactenus non potuit. Seria tamen rursus adhibebitur deliberatio, ut quid fieri debeat, aliquando decernatur . . .

9 Ex actis congregationis provinciae Austriae S.I.
Anno 1671 celebratae¹

Quaesitum est, cum per tot iam annos petiverint congregationes a Patre Nostro Hungariae ab austriaca provincia divisionem, sub nomine vice provinciae; responderitque iterato Pater Noster, seriam adhibitum iri deliberationem, ut, quid fieri debeat, aliquando decernatur; quaesitum, inquam, est, an prioris congregationis postulato, ut Pater Noster promissae seriae super hoc negotio deliberationis memor esse dignetur, sit ulterius insistendum; praesertim cum iam sit alia Hungariae facies, statusque felicioris spes certior affulgeat; et, quod raro hactenus, hodie pacata et tranquilla videatur.

¹ TEXTUS: ARSI *Congr.* 75, f. 117r-v 122r-v 123r; eredeti, Rómába küldött kézirat.

¹ TEXTUS: ARSI *Congr.* 78, f. 120v 125r 126r; eredeti, Rómába küldött kézirat.

Convenere patres potioribus suffragiis, Patri Nostro in memoriam revocandum esse, seu rogandum, ut memor esse dignetur, seriam, quam promisit, ad tertium postulatam prioris congregationis, deliberationem suscipiendi, ut tandem, quid fieri debeat, decernatur . . . [125r]

Postulata . . .

Tertio – Rogatur Sua Paternitas, ut memor esse dignetur tertii postulati a priore congregatione anni 1669 facti, de constituenda, modo saepius proposito, Hungariae vice provincia, suiue ad id dati responsi, seriam adhibitum iri deliberationem, ut, quid fieri possit, aliquando decernatur . . . [126r]

Responsa . . .

3. Rogatur S. P. ut memor esse dignetur tertii postulati etc.

Respondetur – Multis rationibus egit apud me P. Procurator istius provinciae, ut vice provinciam constituerem pro Ungaria. Verum ad hanc rem pacatiora tempora considerari videntur, quam quae nunc sunt; idque, ut arbitror, omnes facile agnoscent . . .

- 10 P. Adamus Aböedt praep. prov. Austr. S.I.¹: litterae ad socios Hungariae et Croatiae datae de locutionis cautela circa Principes²
Judenburgi 21 novembris 1672

Caute a nostris loquendum et scribendum de gubernatione Caesaris et primorum ministrorum illius. – Ad collegia Hungariae et Croatiae.

Complures eaeque graves ad me delatae querelae de nostrorum quorundam in loquendo et scribendo nimia licentia ad has maiori cum sensus, quam verborum pondere scribendas me cogunt. Audio, et quidem a primae autoritatis viris, non absque gravissimo animi mei dolore, nonnullos e nostris incautius, quam prudentes religiosos deceat, de principum gubernatione, aulae, ministrorumque consiliis, decretis et actionibus sermones serere; imo, etiam, quod peius est, et (nisi interceptae subinde litterae fidem facerent) incredibile omnino videretur, lingua insuper et calamo ea improbare, carpere et damnare³. Ex quibus cum et innumera bona intercludi, et irreparabilia, eaque maxima damna toti saepe etiam nationi et provinciae, cum ingenti nominis et existimationis nostrae iactura derivari possint, plures et perquam graves de hoc prohibitiones factae sunt, et paenae pares contra delinquentes statutae a maioribus nostris; ita, ut reos deprehensos voluerint ab officio et loco in perpetuum amoveri, quin et adhuc notabilius castigari ad placandos animos offensorum principum et magnatum.

Quare, cum haec seipsius gravissima sint, atque hoc officii mei debitum a me exegerint etiam viri in supremo magistratu constituti, obtestor omnes et singulos ingenti sollicitudine, atque ex intimis mei cordis visceribus, summam in eo attentionem et cautelam adhibeant, ne sermone vel scriptione quidquam ex inconsideratione vel lubricitate excidat, quod aulae, ministrorumque, aut etiam praesulum regni actiones, statuta, consilia, aut quaecumque gubernationis rationem tangere et improbare ullatenus videatur. Exhibeamus nos ore et calamo in omni loco fideles et prudentes Dei ministros⁴, complectamur amore universali et vero apostolico zelo iuxta ss. Instituti

¹ A. Aboedt S.I. (1613-1690), osztrák jezsuita, aki 1671-től 1675-ig volt osztrák provincialis; lásd MHSI *Cat. Prov. Austr.* II 533.

² TEXTUS: Pannonhalma, *Főapátsági Könyvtár*, cod. 118 E 4/ 1b p. 91, regestum; cf. SZABÓ FL., *A Pannonhalmi Főapátsági könyvtár kézirat-katalógusa* (Budapest 1981) 152.

³ Lásd fentebb, *Küzdelem a nacionalizmus túlkapásai ellen* c. fejezetet, p. 17-21.

⁴ I Cor. 4 1.

nostri exigentiam gentes omnes, siquidem universas nullo discrimine ad laudem et gloriam suam condidit Omnipotens.

Sub extremum, Superiores locales omnes grandis suae obligationis, qua tuendo bono nomini Societatis mecum specialiter obstricti sunt, memores esse magnopere exposco: invigilent proinde, incumbantque omni studio in similium excessuum correctionem et emendationem. Perlegant diligenter literas a nostris quibuscunque scriptas⁵, ut alias iam saepius ordinatum est; neque quidquam quod vel speciem etiam huius tam noxii et gravis mali praeseferat, dissimulent. Quodsi quid aliunde datum in ipsorum manus incidat, id quamprimum ad me referant, ut de condigna paena et remedio statuere possim.

Haec ut omnibus annotescant, legantur ad mensam, et residentis etiam ac missionibus (siquas suo collegio adscriptas habet) communicentur, uti et illis qui in convictibus et seminariis degunt. Specialiter autem monitor et consultores meminerint, ne in hoc officio suo desint, neve an et quomodo haec observentur, pro ratione muneris sui, ad me etiam referre negligant.

Omnium ss. precibus et sacrificiis enixe me commendo. Judenburgi 21 novembris 1672.

Reverentiae Vestrae servus in Christo

Adamus Aboedt

11 Ex actis congregationis provinciae Austriae S.I.

Anno 1675 celebratae¹

Propositum est, an inhaerendum sit postulato, quod ab annis aliquot non semel obtulit Nostro Patri provincia de constituenda tantisper in Ungaria vice provincia. R. d. N. Pater ad postulatam anni 1672, post multas rationes a procuratore auditas: ad hanc rem pacatiora tempora desiderari videntur, quam quae nunc sunt. Duo iudicarunt, non esse insistendum. Reliqui dixere, insistendum quidem esse, additis tamen etiam novis rationibus. E quarum pluribus etiam hae sunt allatae:

1a – Iam Ungaria habet, praeter unam domum probationis, et duas academias fundatas, etiam domum tertiae probationis nunc nascentem, fundatore Ill. ac Rdiss. D. Georgio Széchényi, archiep. colocensi, et ep. jaurin². Item, praeter fundata iam collegia, nova de facto sunt in spe non vana. Adeoque, si domicilia spectentur, ad fundandam in Ungaria vice provinciam (si non provinciam) nihil deest. [190r]

2^o – Iam sunt pacatiora tempora. Rebelles accisi indies deficient. Neque tota Ungaria est in turbido statu. Iam et germanus miles frequentior et praesidia pacatiora tempora non tantum pollicentur, sed et faciunt; ac ne novae, ut vocant, revolutiones fiant, prohibent.

Si autem Turca magno exercitu exundaret, non Ungariam tantum, sed et reliqua perturbaret. Nostris fugiendum esset inde, sive Ungaria cum Austria esset coniuncta, sive separata provincia vel v. provincia. Et sicut germanis in bello svecico, polonis in tempestate polonica locus negatus non est in Austriae provincia; ita nec ungaris in ne-

⁵ Az alattvalók levélváltásának ellenőrzését az előjáró részéről a Rend Constitutioi írják elő; lásd Constit. P. III c. 1 litt. B; MI Const. III 76-77.

¹ TEXTUS: ARSI Congr. 79, f. 189v90v 196r-v.; eredeti, Rómába küldött kézirat.

² Széchényi György (1592-1695); 1668-tól kalocsai, majd 1685-től esztergomi érsek.

cessitate simili negaretur. Neque illud accideret novum onus provinciae sive coniunctae adhuc cum Ungaria, sive iam separatae.

3^o – Pacatiora sunt tempora, quia praedicantes, fomites rebellis belli, iam magna ex parte sunt eieci, Transylvania magis munita. Denique inter medios etiam tumultus praeclare operata est in Ungaria Societas ad sudorem et sanguinem, crevitque numero personarum et domiciliorum in ipsa tempestate bellorum.

4^o – Impossibile est, ut provincialis Austriae possit nostros in Ungaria tam saepe quam est necessarium visitare. Quorum certe animae ac salus aeterna, Societatisque existimatio tam necessaria, nobis cordi esse debet, ut domesticorum curam habentibus providentia Societati consueta, quod fit per visitationem crebram, facilem recursum, propinquam praesentiam, alios avocando, substituendo, transferendo confestim; ne mora periculum invalescat. Missiones, et periculosa in illis libertas, dant occasiones inexpectatas, quae indigent praesentissimo, [190v] celerrimoque remedio provincialis opportune vicini. Dimissi iam tot (et necdum est finis) etiam post acceptum a Nostro Patre responsum de hoc postulato, sunt exempla clamantia, ut in maiore quam unquam antehac, spirituali nostrorum necessitate, maior etiam cura et cautela ilico adhibeatur.

5^o – Missiones autem magis iam urget necessitas, quam hactenus; tot praedicantibus passim pulsus, adeoque crescente numero missionum crescunt pericula; debetque cum proportionem crescere non minor periculis industria a capite vicino, a quo nostri, ceu domestici fidei, ea cura habeantur, ne ullus eorum suae animae detrimentum patiatur, dum saluti aliorum invigilat.

6^o – Accedunt (et nunc magis urgent) rationes alias perscriptae, ac Nostro Patri a procuratore fusius expositae . . . [196r]

Postulata . . .

1. Rogatur demisse Sua Paternitas, ut memor esse dignetur nostri tertii postulati anno 1672 14 maii³, aliasque non semel missi de constituenda Ungariae vice provincia, cum, ut in responso Sua Paternitas optabat, iam pacatiora sint tempora, maiorque necessitas in tanta multitudine missionum, ut visitentur nostri . . . [196v]

- 12 P. Ioannes Paulus Oliva praep. gen. S.I.¹, P. N. Avancini praep. prov. Austr. S.I.²
Roma 21 decembris 1675

TEXTUS: ARSI *Austr.* 8, p. 825; regestum.

SUMMARIUM: *De Patris Pauli Balassa S.I. examine ad gradus.*

P. Paulus Balassa³ ex disputatione in qua doctrinae suae specimen dare debebat, non retulit suffragia, quae requiruntur ad professionem 4 votorum. Id nonnemo suspicatur evenisse sinistra quadam affectione P. Gabrielis Ivul⁴, id temporis cancellarii, qui quod P. Paulo esset offensus, non semel auditus est minas in eum iactare. Quod si verum esset, nulla utique ratio haberi posset latae ab eo censurae. Sed et alium quempiam e iudicibus creditur is in sententiam suam pertraxisse. Id quod esset extra omnem excusationem.

³ Lásd Doc. 9.

¹ I. P. Oliva S.I. italicus genuensis, praepositus generalis S.I. annis 1661-1681; cf. *Synopsis historiae S.I.* 608-18.

² N. Avancini S.I. (1612-1686), tridentinus; praepositus provinciae Austriae annis 1676-1680; cf. *MHSI Cat. Prov. Austr.* II 540.

³ Balassa Pálról lásd fentebb az 53. sz. jegyzetet.

⁴ Ivul Gáborról lásd fentebb az 58. sz. jegyzetet.

Mihi sane mirum videtur, eum qui non modo philosophiam publice defenderit, sed etiam ad actum parvum et magnum (ut vocamus) admissus fuerit, eo ingenio atque doctrina praeditum non esse, ut professis accenseri possit. Etenim necesse est saepius deceptos fuisse examinatores, si decepti non sunt, qui talem nunc de illo sententiam pronunciant. Nam qui bene profecerit in philosophia, is profecto non minus aptus est theologiae; et qui sic in ipsa theologia profecerit, ut dignus re vera fuerit ad eam publice defendendam, non potest non eo esse ingenio, ut si modo constans in studiis diligentia non defuerit, aptus quoque censeri debeat ad eam scientiam aliquando profitendam.

Duo itaque peto a R.a V.a: primum, ut diligenter inquirat, an P. Ivul minas aliquas adversus P. Paulum iactaverit, egeritque aliquid, ut quemquam examinatorum traheret in suam sententiam. Alterum est, ut quaerat ex P. Ladislao Seney⁵ et ex P. Aloysio Muschinan⁶, quid ipsi de P. Paulo iudicent; nam uterque horum interfuisse dicitur tum supremo eius examini, tum actui parvo et magno. Nam, si modo fieri possit, cupio P. Pauli solatio consulere . . .

- 13 P. Ioannes P. Oliva praep. gen. S.I., P. N. Avancini praep. prov. Austr. S.I.
Roma 8 februarii 1676

TEXTUS: ARSI *Austr.* 8, p. 834; regestum.

SUMMARIUM: *De casu Patris Pauli Balassa.*

Nuper ad me perlatum est, P. Paulum Balassa¹ qui Tyrnaviae rhetoricam docet, externis discipulis dictasse themata in favorem rebellium, atque adversus milites germanos eorumque praefectos; immo vero, adversus ipsum Caesarem, Regemque Ungariae. Unum ex his ad me transmissum, quo sane nihil esse potest magis seditiosum, nihil iniuriosum magis, ut adeo ad conciliandos ungarorum animos studiose confectum videatur.

Exhorui cum haec legi, audaciam hominis; multoque magis indignatus sum, cum intellexi, rectorem istud vel ignorasse, vel non magni fecisse. Sed neque mihi satisfacit, qui privatam P. Paulo paenitentiam iussit imponi. Itaque, R.a V.a pro eo ac meretur, illum puniat; ac, si videatur, etiam includat. Certe, si ad aulam caesaream hoc factum deferretur, non posset ea non gravissime offendi tum illius audacia, tum indulgentia nostra . . .

- 14 Secreta octo Patrum consultatio de provinciae divisione non agenda
Anno 1678

Consultatio de dividenda vel non dividenda provinci austriaca¹

Interfuerunt – P. Provincialis, P. Franciscus Pizzoni, P. Michael Sicuten, P. Adamus Aboedt, P. Michael Sautter, P. Cornelius Gentilottus, P. Michael Codella, P. Daniel Camel².

⁵ Sennyey László S.I. (1631-1702), magyar jezsuita, 1675-80 között teológiai tanár volt Grázban; lásd *Cat. Gen. Prov. Austr.* III 1534-35.

⁶ Muschinan Alajos S.I. (1632-1687), bajor jezsuita, 1675-ben Kassán német szónok volt; lásd *Cat. Gen. Prov. Austr.* II 1067-68.

¹ Balassa Pálról lásd fentebb, az 53. sz. jegyzetet.

² TEXTUS: ARSI *Congr.* 80, f. 129r-30r; eredeti Rómában őrzött kézirat.

³ A fol. 129r felső, jobboldali lapszélén: «Interfuerunt P. Provincialis, P. Franciscus Pizzoni, P. Michael Sicuten, P. Adamus Aboedt, P. Michael Sautter, P. Cornelius Gentilottus, P. Daniel Camel». – P. Nicolaus Avancini provinciálisról és az itt felsorolt rendtársakról lásd *MHSI Cat. Prov. Austr.* II és *Cat. Gen. Prov. Austr.* I-III köteteket.

Quamquam de hac materia, ut satisfaceret postulantium libertati, in publica congregatione, nec non in consilio deputatorum, quo et alii regni Hungariae gnari advocati debuerunt, in favorem provinciae dividendae, actum sit; quia tamen ibi ponderosissima in contrarium ratio non poterat palam proponi, ne turbas cieremus, et inter nostros et externos hungaros, ad quos sine dubio ea emanasset, Caesariaeque Maiestati, in quam alias illius nationis exigua apparet affectio³, aversio et odium conflaretur; idcirco inter deputatos et provinciae consultores denuo rem agitare placuit, Patremque Nostrum desuper informare.

Duo igitur gravissima impedimenta in considerationem venerunt: extraneum unum et quod reipublicae statum concernit, domesticum alterum. Propter utrumque nulla ratione consultum fore iudicatum est, ut de dividenda nunc provincia cogitationem suscipere velimus.

Primum, quia hungarorum genius est sibi invicem mirum quantum adhaerere, et plus quam alia gens nationales esse; exteros nihili pendere, contra austriacos reges semper querelas miscere, in eosque (quos suae saepe contumaciae imputare dicunt) rerum sinistrarum eventus devolvere, sicut in familiaribus eorum congressibus persaepe audire est. Unde cum aliunde haec natio ad tumultus et scissiones facillima sit, uti ex historiis eorum a pluribus retro annis in propatulo est, nostrique nihil magis ambiant, quam apud regni proceres frequenter versari et in eorum arcibus oberrare, sibi suoque [129v] nec gubernaret tunc Societas, sed proceres gubernarent Societatem.

Secundo, hac in re nihil omnino statuere Societas posset, nisi Caesare admonito, qui, sicuti omnia eius consilia nunquam in provinciae divisionem consensuri sunt. Neque enim in praesidiis Comorino, Jaurinensi, Cassoviensi, aliisque, quibus universae Hungariae fraenum iniicitur, passuri essent, ut nostri hungari collegiorum illorum superiores continuo forent, quemadmodum olim comes Buchemius Comorinus commendans, cum de eiusmodi divisione mentio inferretur, clare asseruit: si id fieret, Caesarem confinialia illa praesidia ab ea divisione exemptum. Vidimus in nupera rebellionem hungarica, qua ratione religiosorum quorundam opera usi sint austriacae domus hostes, ad eam evertendam. Audivimus, quantam nostri in messanensi tumultu nostris moderatoribus sollicitudinem causaverint.

Tertio, nisi in praesidiis et montanis civitatibus nostri germani sint, nunquam Caesar de rebus ibi gestis informabitur, aut fidelem communicationem expectare poterit. Divisa autem provincia, prima Societatis officia ipsi occuparent; neque ad gubernium quemque alium, quam suae nationis admissuros certissimum est. Etsi sapientissimus cardinalis Pazmannus, eorum archiepiscopus et conterraneus, oculatissimus in rebus gerendis, semper eius mentis fuerit, ut in Hungaria exteri superiores agerent, ipsi patriotae in missionibus versarentur. A quo tamen ipsi alienissimi sunt.

Quarto – Constans sensus est ministrorum et aulae caesariae, Societatis nostrae hungaros, cum clero et aliis Hungariae dynastis, regni libertatem plus aequo contra Caesarem propugnantibus, in eadem navi esse. Et cum hoc tempore Hungariae regnum comitia urgeat apud eius Maiestatem, spe Palatini electione extorsurum, suspicionem movere possemus aulae, si iis, qui iam animo a nobis divisi sunt, etiam gubernationis divisionem impetrare meditaremur. [130r]

Quinto – Hactenus superioribus Societatis multum negotii facessiverunt linguae nostrorum hungarorum, perinde ac saeculares, principem eiusque consilia acerbe ac libere perstringentium. Quid futurum esset, si omnes superiores hungari essent, easque exorbitantias non negligerent modo, sed adiuvarent?

³ Lásd Balassa Pál esetét a 19-21. lapon.

Propter haec et alia plura, conclusum est, nisi Hungaria penitus exarmata sit, omnesque rebellium tumultus, qui necdum deferbuerunt, multaque adhuc sub cineribus lateant, sopiantur, de divisione provinciae cogitationem suscipiendam non esse.

15 Ex actis congregationis provinciae Austriae S.I.

Anno 1678 celebratae¹

... Proponebatur, quod saepius alias agitatum, rogandusne esset denuo Pater Noster, ut in tanta provinciae amplitudine, itinerum distantia et arduitate, quibus impediti provinciales, suo muneri iuxta regulas ac Constitutiones debite fungi non possent, aliquando consentiret in provinciae austriacae divisionem.

Duo obstande videbantur: unum non simul membra regni Hungariae; secundum, quod necdum sint pacata tempora. Primo contradicebatur, quia omnes praerogativas aliorum huius regni membrorum habemus. Nempe, donationes regis, bona stabilia, regno non contradicente, sessionem in comitatibus; regiis literis citamur ad comitia publica. Et quod caput est, pridem assumpti sumus in numerum cleri, qui est primus ac potissimus regni status.

Quod ad alterum, tumultus moderni, qui sunt paucorum, spe mox in ordinem redigendorum, potius suadent, quam disuadent divisionem; eo quod provincialis, semper in regno praesens, melius occasionem observare poterit ac tempora, omnibus domiciliis opportune succurrendi.

Accedit, quod etiam in Transylvania ac Boëmia divisiones provinciarum factae sint difficillimis olim temporibus. Multo id magis in Hungaria nunc locum habet, ubi haeresis iam humiliata, praedicantes maiori ex parte eiecti, ministrique regii ac praesides catholici sint.

Annuat ergo universa congregatio provinciae divisionem a Patre Nostro petendam. . . . [128r]

Postulata . . .

1^o – Cum per plura responsa dignata sit Sua Paternitas favorem suum declarare ad dividendam provinciam, et constituendam vice provinciam Hungariae, alias autem P.N. Goswinus Nickel bon. mem. anno huius saeculi 58^o iusserit consultari de modo et potestate, quae danda esset v. provinciali², eaque consultatio nunc reassumpta sit, et difficultates in hoc plurimae repertae, quae non reperiuntur, si nunc constituatur provincia absoluta; ideo visum est congregationi, id Paternitati Vestrae humillime insinuandum, tanquam unicum remedium occurrendi difficultatibus, quae hactenus sunt ineluctabiles uni provinciali . . . [131r]

Responsio ad postulata provinciae Austriae proposita P.N. Generali a congregatione provinciali anno 1678.

1. Cum per plura responsa etc.

Responsio – Non manent tantum rationes, quas ad idem proximae congregationis provincialis, anno 1675 celebratae postulatum reposui, verum, quae subinde temporum calamitas extorsit, maius etiam, quam voluissem, pondus iis addidit; quemadmodum animadversum ab iis prudenter fuit, qui super ea re sententias dixerunt³. Orandus Deus, ut huic deliberationi locum facere velit, reddita aliquando Hungariae pace, externis civilibusque bellis per vices afflictatae.

¹ TEXTUS: ARSI *Congr.* 80, f. 125v 128r 131r; eredeti.

² P. Nickel generalisnak ezt a választát lásd a 3. sz. Doc-ban.

³ Lásd fentebb a 14. Doc-t.

16 Ex actis congregationis provinciae Austriae S.I.¹
Anno 1681 celebratae¹

Primum quidem, quod a triginta amplius annis provinciales nostri conventus sibi magnopere cordi sumpserunt, erat de divisione provinciae, tanta terrarum vastitate, nationum discrimine, itinerum difficultate, domiciliorum ac personarum numero praeditae, ob quam rem impossibile est, ut unus provincialis iuxta Instituti nostri rationem suo muneri satisfaciat, quin per transennam agat plurima, multosque suorum subditorum, nec debite cognoscat ipse, nec ab ipsis cognoscatur; praeter alias rationes, quae omnibus retro congregationibus fusius insertae sunt.

Diffiteri quidem non possumus, praesentem temporum statum huic negotio executioni mandando parum favere. Hungariae regnum tur-[119v]batum propter rebelles. Societatem in membra regni necdum adlectam. Comititia etiamnum pendencia. Turcam iam magnopere potentem Hungariae finibus propinquius, quam alias imminere. Qui si semel inundaret, uno turbine tota simul provincia deleretur. Ob quas rationes unus et alter Generalium provinciae divisionem plane non probavit.

Nihilominus tamen, quia Adm. R.P. Noster celebris memoriae Goswinus Nickl adductam a nobis rationem maximi esse ponderis agnovit² provinciae recte et iuxta nostras leges gubernandae; utque desideratum effectum sortiretur petitio, consultationem super hoc fieri voluit, an provincia in Hungaria, an vice provincia institui posset? Et quia tempora, quae turbulenta modo sunt, Deo aspirante pristinae iterum tranquillitati restitui possunt, hinc censuit congregatio petitioni veteri insistendum, ut ubi dictae difficultates aliquantum complanatae et obices remoti fuerint, tam palmari provinciae nostrae necessitati, iteratisque precibus Adm. R. P. N. assentiatur . . . [129r]

Postulata provinciae Austriae ab Adm. R. P. N. ro 1681

Cum pluries institerit iam provincia apud Paternitatem Vestram pro sui divisione, eo quod propter eius amplitudinem a provincialibus, etiam improbo adhibito labore iuxta Instituti nostri rationem visitari ac gubernari non possit; rogat quam humillime suam Paternitatem, ut saltem cum praesens rerum status mutatus ac difficultates complanatae fuerint, eius tam gravi necessitati prospicere, iteratisque precibus assentiri dignetur.

17 Ex actis congregationis provinciae Austriae S.I.
Anno 1682¹

4^o – Quaesitum, an insistendum sit facto saepius hactenus postulato de divisione provinciae nostrae? Cum ad repetitum in nupera congregatione provinciali idem postulatum interveniente P. Nostri morte provincia responsum acceperit nullum, sed dilatum id fuerit usque ad electionem Patris Nostri. Censuit congregatio cum omni submissione apud Adm. R. P. N. postulatis prioribus insistendum ex rationibus hactenus sufficienter allegatis.

¹ TEXTUS: ARSI *Congr. 81*, f. 119r-v; eredeti.

² P. Nickel generalis 1658-ban adott válaszát lásd a 3. sz. Doc-ban.

¹ TEXTUS: ARSI *Congr. 82*, f. 127r; eredeti.

18 Ex actis congregationis provinciae Austriae S.I.
Anno 1685¹

Quaesitum est dein 2^o, an inhaerendum sit postulato, quo tum alias, tum etiam a superiore congregatione rogabatur Pater Noster, ut iuxta gratiosam mentem suorum antecessorum Hungariae ab Austria divisionem in considerationem assumere dignetur.

Uni alterive visum est, non esse insistendum, eo quod per vice provincialem pro nunc provisum sit satis. – 2^o, aleam belli esse incertam, adeoque de firmitudine provinciae nunc constituendae parum spei affulgere; adfuturum interea triennalis congregationis tempus, per quam, si visum fuerit, postulatum poterit renovari.

Reliqui tamen omnes censuerunt esse inhaerendum, non quidem pro exequendo his in circumstantiis, dum res Ungariae videntur adhuc in ancipiti; sed pro eo tempore, quo optatae tranquillitati suae regnum reddendum videbitur. Tum recensita sunt varia iam alias pro hoc postulato promovendo adducta argumenta, expositaeque gravissimae difficultates, quas ab amplitudine provinciae nunc unius, ac tanto domiciliorum, officiorum et personarum numero, locorumque distantia emergere necesse est praeposito provinciali; subditis etiam subtrahi solatium spirituale, dum per plures aliqui annos suas illi non possunt coram exponere necessitates. Et hae quidem difficultates maius semper incrementum sumpturae videntur ex nova domiciliorum accessione, ac etiamnum fundationes [81r] pia memoriae Georgii Szelepczeni archiepiscopi strigoniensis² . . . [86r]

Postulata . . .

2^o – Cum spes non levis affulgeat, esse in proximo eiusmodi tempora, in quibus postulati pro divisione provinciae saepius facti haberi ratio possit, rogatur Paternitas Vestra, ut huius meminisse dignetur, ubi divina bonitas optata haec tempora fuerit elargita . . .

Responsum . . .

2^o – Cum spes non levis affulgeat . . .

Respondetur – Exspectanda adhuc censeo tempora illa, quae, reddita austriacis regnis pace et tranquillitate, divisionem fieri provinciae patiantur. Tum enim vero statuemus, quae ad communem populi ac nostram necessitatem utilitatemque futurum videbitur . . .

19 P. T. Gonzalez praep. gen. S.I.¹, P. A. Aboedt praep. prov. Austr. S.I.²
Roma 16 octobris 1688

TEXTUS: ARSI *Austr.* 9, p. 450-51; regestum.

SUMMARY: *Quid de provincia dividenda sentiat?*

Libenter quidem ex R. ae V. ae litteris 18 septembris scriptis cognovi, dividendae provinciae istius rationem obiter aliquando incidenterque a me insinuatam³, Caesa-

¹ TEXTUS: ARSI *Congr.* 83, f. 80v 81r 86r 87r; eredeti.

² Szelepcsényi György (1595c-1685), 1666-85 között esztergomi érsek; lásd róla fentebb a 46. sz. jegyzetet.

³ Th. Gonzalez S.I. hispanus, annis 1687-1705 praepositus generalis S.I.; cf. *Synopsis historiae S.I.* 608-18.

² P. Aboedt provincialisról lásd Doc. 11 1. sz. jegyzetet.

³ P. Generalis 1688 júl. 10-i levelében vetette fel a mixta divisio provinciae gondolatát: «Porro cum provincia ista in dies magis magisque dilatetur, necessarium omnino erit de ea dividenda cogitare. Sed expectandum puto totius belli exitum; nam eo nondum absoluto, vix certi aliquid statuere licet. Quoniam vero et episcopi et magnates in Ungaria magnopere divisionem exoptant, facienda ipsis spes est, eam certo faciendam, ubi bello finis fuerit impositus. Caesaribus quidem ministros audio non propendere ad divisionem, sed et his puto satisfactum iri, si sic insti-

reae Maiestati haud displicere, inque approbationem illius clementissime propendere; necdum tamen intentionem hanc in actum deducendi tempus adesse videtur; enim vero, esto id fieri aliquo modo suadeat provinciae vastitas, nihilominus longe magis idipsum dissuadet paucitas tam personarum, quam collegiorum, cum istorum nullum recens fundatum etiamnum sit erectum, imo neque complura vetera per bellorum iniquitatem damnificata adhuc dum ex integro restaurata.

His itaque aliisque de causis visum nobis est, curam hanc tantisper differre, sufficereque, si constituatur vice provincialis, qui a provinciali dependeat, locaque remotiora visitet, ut hactenus factitatum saepius. Suppetias vero ex aliis provinciis, ac etiam repetentium professorem, quantum in me erit, provinciae isti toto pectore favebo. Tyronum, servato tamen, ut saepius scripsi, delectu, necessario augendus erit, habetque R.a V.a a me id faciendi potestatem.

Caeterum, [451] libenter inaudi, quaedam circa statum nonnullasque personas istius provinciae secus se habere, quam ad me relata fuerant⁴ . . .

20 Ex actis congregationis provinciae Austriae S.I.
Anno 1693¹

3^o – An repetendae sint preces pro divisione provinciae, non obstantibus belli, aliisque difficultatibus, ob quas ea hactenus obtenta non fuit. Pluribusque suffragiis conclusum est, rogandum Adm. R. P. Nostrum, ut, etiam in praesentibus temporis circumstantiis, efficaciter annuere dignetur postulato iam olim saepius pro divisione istius provinciae facto; cum collegia in partibus Hungariae multiplicentur, ideoque difficultates alias propositae augeantur, et gravior fiat provinciae praesidi gubernatio. Alia vero impedimenta, quae antehac obstiterant, sublata sint per incorporationem Societatis in regnum Hungariae, ipsiusque regni haereditariam erga austriacam domum declarationem² . . . [147v]

Responsa . . .

Ad postulatum tertium

Propensionem meam ad annuendum huic postulato perspectam habet electus nuper provinciae procurator. Conveniat modo de forma dividendae provinciae idonea ac tali, ut operae praetium habitura videatur divisio. Ad haec securi reddamur, nihil aliunde obicis futurum; tum vero sperare iubeo, futurum, ut Deo bene iuvante, rei tantae perficiendae non desit, quod ex parte mea requiretur . . .

quidem ministros audio non propendere ad divisionem, sed et his puto satisfactum iri, si sic instituaturs divisio, ut non sola per se Hungaria provinciam unam constituat, sed duae formentur provinciae; quarum singulae aliquam Germaniae, aliam Hungariae partem complectetur. Verum de hac re plura suo tempore» *ARSI Austr.* 9, p. 440.

⁴ P. Aboedt provincialist meglepte P. Generalisnak ez a levele. Attól félt, hogy valaki lebeszélte a provincia szétválasztásáról. Ezt meg is írta egyik levelében. A Generális ezért visszatért a kérdés tárgyalására november 20-i levelében: «Quas R.a V.a causas divisionis provinciae proxime faciendae sollerter collegit epistola mihi soli inscripta die 24 octobris, eae sunt eiusmodi ut mihi valde probantur, et iam pridem pleraeque probatae fuerint; non sunt tamen eiusmodi ut divisio facienda sit e vestigio, et quasi circumscribendi linea simus, ut circulo exire non liceat, nisi divisa provincia. Quod R.a V.a timere videtur, ne quis e provincia me fecerit a divisione alieniorem, id non est ita. Dicam quod res est. Cupio in primis multum tribuere iudicio R.ae V.ae de modo divisionis, sed et cupio successorem R.ae V.ae, cuius interest, huic negotio intime admisceri, praecipue cum deliberatio et consultatio de modo divisionis, tam spectatis collegiis domibusque, quam personis separandis, in quo video non parum negotii, fortasse longioris temporis sit futura. Hoc igitur agemus et serio et in tempore . . . » *ARSI Austr.* 17, f. 28v.

¹ TEXTUS: *ARSI Congr.* 85, f. 140r 146v 147v; eredeti.

² Lásd ezekről a 6 sz. Doc. 12. és 33. jegyzetét.

- 21 P. Ladislaus Sennyey S.I.¹, P. Thyrsio Gonzalez praep. gen. S.I.
Proponenda Adm. Reverendo Patri Nostro Generali de rebus provinciae austriacae Societatis Iesu²
Anno 1693

1. *Divisio provinciae quoad substantiam* – Rogatur Adm. Reverenda Paternitas, dignetur postulato provinciae toties repetito annuere, iudicanti necessariam esse divisionem provinciae, ob rationes iam olim allegatas, vel maxime ob difficultatem gubernationis tam vastae provinciae, tot collegiis, residentiis et missionibus instructae, ut a quolibet P. Provinciali intra triennium non nisi semel tota visitari possit, non cum levi et spiritus et oeconomiae rei detrimento. Quae difficultas aucta est plurimum per accessionem ab aliquot annis multorum domiciliorum in regno Ungariae, speraturque maius in dies incrementum; maxime si aperiatur via etiam in Transylvaniam. Ex altera vero parte sublata est illa difficultas, quae huic divisioni obstaculo erat, de non stabilita in Ungaria Societate³.

2. *Divisio provinciae quoad modum* – Rogatur humillime Adm. Rndus P., dignetur de hac divisione provinciae ita deliberare, ut ea domicilia, quae ad coronam Ungariae spectant, in unam provinciam Societatis coalescant; reliqua maneant pro austriaca provincia. Suadent id rationes sequentes: – 1. Amplitudo regni Ungariae et multitudo domiciliorum Societatis in ea; videlicet collegiorum 16, residentiarum stabilium 7, missionum 14. – 2. Meretur regnum apostolicum et Marianum, ut provinciae Societatis Iesu ab ipso regno nomen sortiatur. – 3. Habet sufficientia domicilia, et plura imposterum habiturum est; ita quidem, ut non nisi ex polytica aut imaginaria quapiam ratione alteri provinciae commiscenda videri possit. – 4. Metuenda vehementer offensa regnicolarum, si Societatis provincia, toto regno sparsa, peregrino nomine insigniatur. Et multo magis, si intelligat, id ob diffidentiam aliquam (quae ipsa rebellionem causam dederat) etiam erga religiosos, qui se cum Apostolo omnium omnia factos [215v] profitentur, fieri. – 5. Sperandum maius incrementum Societatis in regno, si ea nuper regno incorporata, eiusdem regni nomen retineat, neque illud contemni potius, quam cum debita gratitudine acceptum facto ipso remonstretur. Et iam nuper ostendit regnum Croatiae, quantum sibi probata fuerat illa incorporatio, dum Societate non postulante, ad tabulas regni referri decrevit: rectorem collegii zagradiensis Societatis Iesu posthac in comitiis regni sessionem inter proceres habiturum. – 6. Exemplum provinciae Bohemiae, quae ab Austria divisa, nomen regni obtinuit. Idem est de pluribus aliis provinciis. – 7. Habebit provincia ungarica socios germanos sufficientes, qui nationi germanicae per Ungariam sparsae in spiritualibus inserviant, siquidem omnes civitates Ungariae plenae sunt germanis, quorum filii utique non pauci admitti in Societatem postulabunt. – 8. Rebellio praeterita nihil potest obesse, quemadmodum non obfuit bohemis; et tantum abest, ut Societas illi consenserit, ut potius persecutionem passa sit, aliquot in captivitate mortuis, et uno occiso. – 9. Nihil eleemosynarum deperdet domus professa viennensis per divisionem praedicto modo faciendam; si quidem provincia ungarica nunquam habitura est domum professam; et cum patres ungari in suis negotiis recursum semper habituri sint ad aulam caesaream per patres aulicos, ipsi cooperabuntur ad eleemosynas liberaliores ex Ungaria domui professae procurandas. – 10. Habet iam Ungaria novitiatum, habet domum tertiae probationis, habet tres universitates. Ad quid ergo alteri provinciae commisceri deberet? . . .

¹ Sennyey Lászlóról (1631-1702) lásd *Cat. Gen. Prov. Austr. S.I.* III 1534.

² TEXTUS: ARSI *Austr.* 22, f. 214r 215r-16r; sajátkezű írása.

³ Lásd erről fentebb a 6 sz. Doc. 32 jegyzetét.

- 22 P. F. Voglmayer¹ praep. prov. Austriae S.I., P. T. Gonzalez praep. gen. S.I.
Anno 1695

De forma dividendae provinciae Austriae²

Supposita necessitate divisionis, maxima ex multis capitibus occurrit difficultas in forma et modo divisionis. Duplex substantialiter diversa ratio divisionis concipi potest. Prima, ut Hungaria cum aliis coronae ungaricae regnis incorporatis absceindatur a provincia Austriae, et novam constituat provinciam Ungariae. Secunda, ut pars Hungariae coniungatur cum archiducatu Austriae; pars altera cum aliis haereditariis provinciis interioris Austriae. Uterque modus divisionis faceret duas provincias sufficienti domiciliorum numero constitutas, et ad ampla spatia diffusas.

Prima forma, qua sola constitueretur provincia Hungariae sine admixtione collegiorum extra regnum constitutorum, si fieri posset, foret iuxta desiderium magnatum ac cleri Hungariae, et nonnulla incommoda tolleretur, quae ex conmixtione forte subnascerentur; ideoque amplectenda videretur. Sed, si penitus inspicitur status domiciliorum, praesertim seminariorum ac personarum numerus et qualitas, quae requireretur ad rite constituendam et conservandam novam hanc provinciam, videtur haec divisio in praesenti quidem impossibilis, nec intra plurimos annos sperabilis³.

Ut initium sumatur a primo seminario, quod est novitiatus: Hic Trenchinii fundatus, praeter patres, magistros et coadiutores veteranos (quorum numerus minimum debet complecti personas 17) [222v] vix potest alere 40 novitios partim scholasticos, partim coadiutores. Deberet autem pro necessaria successione ad officia Societatis alere saltem 50; nimirum scholasticos 40 et coadiutores 10; sic ut singulis annis educi possent ad studia 20 scholastici. Nam cum et infima et media classis grammaticae in 28 domiciliis Hungariae, Croatiae et Daciae doceatur, singulis annis ex studiis philosophicis ad has classes docendas educi deberent saltem 20. In reliquis 8 domiciliis per externos et saeculares praeceptores providendum esset.

Educti ex novitiatu quolibet anno 20 mittendi essent Cassoviam et Tyrnaviam, quae duo sunt studiorum in Hungaria seminaria. Budae enim non nisi post multos annos scholastici studentes alii poterunt, si tamen ibi aliquando academia erigi possit. Neque enim habet sufficientem foundationem. Zagrabiae etiam, cum nullam habeat pro scholaribus foundationem, neque etiam habitationem, nostri studere non poterunt. Ponamus tamen Budae duos, et duos Zagrabiae ad logicam applicari posse; plures enim nullatenus poterunt aut alii, aut habitare. Ex reliquis 16 mittendi essent 10 Tyrnaviam et 6 Cassoviam. Rursus finito cursu, quem iidem absoluta philosophia in docendis scholis peregerint 20 scholastici, mittendi essent ad theologiam Tyrnaviam quidem 12, Cassoviam 8; aut si interim per decursum philosophiae et doctionis ex 20 deficerent 4, restarent adhuc pro Tyrnavia 10, pro Cassovia 6. Itaque Tyrnaviae in 4 annis theologiae forent 40, et in 3 classibus philosophiae 30, universim scholastici 70. [223r] Praeter hos ibidem sunt necessarii patres 20, coadiutores 10, magistri scholarum 6, qui cum prioribus conficiunt numerum 106. Quos ut alat collegium, prorsus

¹ Franciscus Voglmayr S.I. (1637-1713), tiroli származású jezsuita, 1691-95 között volt osztrák provinciális; lásd *Cat. Gen. Prov. Austr. S.I.* III 1783.

² TEXTUS: ARSI *Austr.* 22, f. 222r-27v; eredeti.

³ Az ellenzéknek ez az állítása: «Videtur haec divisio in praesenti quidem impossibile, nec intra plurimos annos sperabilis» -feltűnő módon hasonlít a Generalisnak ezzel a kijelentésével: «Cum divisio ipsa in multos fortasse annos differenda sit», melyet P. Sennyeynek, 1698-ban adott válaszában olvasunk. Lásd fentebb a 83. jegyzetet.

impossibile est, cum de facto aegre alere possit 70. Et tametsi forte spes esset augendae fundationis et bonorum restaurandorum, ut tamen ad tanta media perveniat collegium, quae sufficiat tanto personarum numero alendo, sperari non potest intra plurimos etiam annos.

Par est ratio et maior forte adhuc difficultas de collegio cassoviensi, quod iuxta supra dicta deberet alere scholasticos universim 42; nimirum, theologos 4 annis 24, philosophos 18, praeter hos patres 18, magistros scholarum 6, coadiutores 8. Qui cum prioribus conficiunt numerum 74. De facto aegre alit 36. Nec spes est abundantiorum mediorum requisitorum ad necessariam sustentationem tot personarum.

Alia praeterea domicilia cum difficultate alunt personas pauciores, quam re ipsa necessariae forent pro statu congruo; ut necesse sit continuo ferre subsidia ex haereditatibus nostrorum germanorum, cum a nostris ungaris rarissime aliquid, idque modicum accipiat. Haec subsidia separatae per divisionem Ungariae non ferentur. Unde plurima illi subeunda essent incommoda ex paupertatis aerumnis, quae hactenus magna causa fuerunt, cur tot morentur in Ungaria, praesertim germani, cum labores sint maximi, et penuria congrui victus et habitationis. Nec temporanea subsidia ferunt praelati Ungariae (de nobilibus nec mentio facienda, utpote a quibus uti hactenus collatum est nihil, ita nec deinceps sperandum est aliquid). Nam praelati interrogant, si possunt, pecunias, ut novas fundationes alumnorum faciant, aut si tam potentes sunt, moliantur novam aliquam fundationem collegii. [223v] Quae fundationes novum solum onus imponunt Societati, et necessitatem plurium personarum in tyrociniis et studiorum seminariis alendarum pro continua successione.

Alterum caput insufficientiae in Ungaria divisa iuxta formam propositam desumitur ex parte germanorum tum patrum, tum fratrum, qui in Ungaria necessarii sunt. Optandum quidem esset, ut ex sua natione habere posset Ungaria coadiutores. Sed sperari non potest, ut umquam sit habitura, sicut hactenus habere nunquam potuit. Rari siquidem sunt sive ungari, sive slavi, sive croatae, qui ad Societatem pro Marthae muniis admitti petunt. Et hi pauci exigui sunt valoris, ob malam in saeculo educationem, vilissimam conditionem et pravos mores. Unde vel ex novitiatu recedunt, vel non multo post dimitti debent. Et qui manent, non pauci oneri potius sunt, quam adiumento.

Si autem Ungaria separata foret ab Austria, ex germanis non multi expeterent in Ungaria admitti. Et licet forte primis annis sufficientes futuri essent candidati coadiutores, aut ex Austria submitterentur, qui in ea suscipi non possent; ubi tamen experti fuerint paucis annis gubernationem ac mores ungarorum, victumque ac habitationem, in graves facile devenient afflictiones et tentationes; et cum spem non habeant liberationis, qua de facto se solantes missi in Ungariam, respiciunt saeculum, et deserta Societate, etiam alios exemplo suo absterrebunt, ne Societatem ingrediantur in Ungaria. Libet hic afferre sensum P. Ioannis Bertholdi, bis in Austria provincialis, quem super hoc ipso negotio ante multos annos scripto consignavit, his verbis: Omnes pene germani, tam patres quam [224r] fratres deprecantur, ne in Ungariam mittantur. Idque ob graves et iustas causas. Nam gubernatio ungarorum plerumque est dura, despotica, et plures male tractant germanos. Unde nisi ex illis domiciliis liberentur, et in Germaniam reducantur, qua spe in Ungariam eunt, pauperculi in gravissimas eunt afflictiones et tentationes, praesertim cum superiores vix ullam plerique habeant compassionem cum illis, neque affectu paterno prosequantur. Incredibile dictu est, quae repperim, dum visitarem remotiora Ungariae domicilia; ita ut boni fratres mihi lachrymas excusserint. Cum vero illos paternae curae et charitati superiorum commen-

darem, illi interpretabantur, id fieri et cadere in odium gentis; et dum tractant suos instar mancipiorum, volunt tamen audire, quod paterne et absque querela, cum laude et satisfactione tractent. Et quid facient soli et sibi relictis ungari? Haec Ioannes Bertholdus. Nec absimilia ego pariter in binis totius Ungariae visitationibus comperi, et lamenta eiusmodi copiose audivi.

Quoad patres germanos, quorum magnus numerus requiritur in Ungaria, cum, exceptis paucis domiciliis, in aliis 23 ubique necessarii sunt pro concionibus et operatione cum proximis, eadem in pluribus est difficultas, quae in fratribus. Et hos unde accipiet Ungaria divisa ab Austria? Quamvis in iisdem urbibus et oppidis, ubi germani nostri patres requiruntur, sint saecularium germanorum familiae, experientia tamen hactenus constat, non nisi paucissimos ex scholis in Ungaria candidatos haberi germanos scholasticos; ita, ut unum annum cum altero conferendo, vix tres habeantur. Familiae germanorum in Ungaria vel sunt officialium caesareorum et militum praesidiariorum; et hi persaepe mutant stationes suas, officiales per promotiones, milites per suas bellicas dispositiones. Vel sunt opificum aut mercatorum. Et hi magna ex parte sunt acatholici. Ex catholicorum autem filiis pauci nostras scholas frequentant, uti comperi inspiciendo catalogos scholarum per omnia gymnasia Ungariae.

Sed forte spes poni posset in Austriae candidatis scholasticis, qui semper numero abundant, nec admitti possunt pro Germania. Hi dirigi possent, ut descenderent in Ungariam. Haec spes post paucos annos forte fallit, postquam aliqui non sustinentes gubernationem, victum et habitationem in Ungaria, ut paulo ante de fratribus dictum est, deserentes Societatem et in Germaniam redeuntes alios a bono proposito absterrebunt.

Sed neque ex aliis provinciis, Bohemia, Germania Superiore et Rheno patrum suppetiae facile ferentur, praesertim pluribus successive annis, cum singulae provinciae personis suis egeant et non abundant. Neque enim plures suscipiunt, quam indigeant ipsae, adeoque non poterunt sperari inde suppetiae continue succedaneae, quibus tamen indigeret Ungaria sic divisa.

Haec quae hactenus dicta sunt, ostendunt, quamdam difficultatem inauferibilem, saltem per multos annos. Porro, aliud argumentum desumi potest ab inconvenienti, ut tametsi Ungaria sibi omnino sufficeret, non expediret tamen eam sic dividi, ut omnino separetur ab Austria. Si enim Ungaria sibi soli relinqueretur, timendum esset, ne provincia ista multum degeneraret a genuino spiritu Societatis, honestate [225r] morum et religioso decoro. Nam, ut experientia constat, candidati scholastici in Ungaria nati et educati, ut plurimum, ex vili conditione, efferi ac duri genii sunt⁴, qui de facto mansuescunt in Germania, ubi et in novitiatu et in studiis et in tertia probatione excoluntur. Unde etiam patrum generalium Oliva, Noyelle et moderni Patris Nostri desiderium erat, commendatumque patribus provincialibus Austriae, ut ad novitiatum trenchiniensem mitterentur germani, et ungari ad viennensem, ut utrobique commixtis ungaris, ex conversatione et consortio germanorum inculta eorum indoles mansuesceret.

⁴ Már négy évtizeddel előbb hasonló, kevésbé hízelgő véleményt adtak az osztrák rendtárogok a Generalisnak a magyar szerzetesjelöltekről. 1650 aug. 27-én ugyanis a Generalis ezt írja a provincialisnak: «Admittuntur [dicitur] ungari magno numero sine delectu, nimis inculti, exiguis dotibus instructi, qui vix ad civilem Societatis modum adducti, et per collegia statim disperguntur, et moribus agrestibus assuescunt denuo, magnae molestiae provinciae olim et superioribus futuri». ARSI Austr. 6, f. 65r.

Praeterea, ex patribus ungaris pauci admodum sunt bene gnari Instituti nostri, nec multum zelosi ad promovendum spiritum Societatis, assueti pro more gentis libertati, effusioni ad externa, excursionibus variis et inutilibus, parvi facientes ordinem et disciplinae religiosae accurationem, ut velut in proverbium abierit, in regno libero sufficere observantiam decem praeceptorum et trium votorum substantialium. Ordinationes generalium ac provincialium, ut legantur et observentur, obtineri vix potest, licet a provincialibus germanis urgeantur. Hinc facile consequetur, ut sibi relictis ungari declinaturi sint in mores prorsus alienos, et vitam parum conformem Instituto Societatis.

Insuper, ad gubernationem pauci etiam mediocrem aptitudinem praeseferunt. Unde, ubi post separationem ab Austria in omnibus domiciliis, quae multa sunt, soli ungari superiores futuri sunt, multi parum apti ad gubernationem admovebuntur. Et cum haec gens valde nationalis sit, et sinistro in germanos affectu feratur, germani per domicilia Hungariae dispersi, dure ac despotice tractabuntur, fietque iugum intolerabile; cum etiamnum, ubi provincialium germanorum respectus illos nonnihil coercet, non raro eiusmodi durities germanis in Hungaria toleranda sit.

Nec pro scholis superioribus plures habent sufficienter instructos. Et ubi soli sunt ungari professores, parum solide tractantur superiores scientiae, et fere perturbato clamore peraguntur ac finiuntur disputationes. Et laudantur etiam professores, qui valde mediocriter suas partes implent. Unde et discipuli mediocriter proficiunt. Haec ipse coram adverti in visitatione quaterna academiae tyrnaviensis et bina casso-viensis. Qui hactenus celebriores fuerunt ex ungaris professores, potissimum in germanicis academiis studia absolverunt.

Denique oeconomiae tractandae parum periti sunt ungari. Unde ubi ex hac natione rectores sunt et procuratores, parum prospere promoventur temporalia, quin potius imminuuntur, tum ob imperitiam, tum ob incuriam et neglectum necessarium industrialium, ut ipsi fateantur et pro diverbio habeatur: Ubi opus est industria, non quaeras in Hungaria, conformiter ad genium nationis.

Ultimum quod ab hac forma divisionis oriri primum esset, inconveniens non vana coniectura timendum esset a nationalitate huius gentis, quod iam olim sagaci iudicio observavit P. Ioannes Bertholdus in suo scripto: ne scilicet divisi ab Austria ungari suo modo loquendi et agendi offenderent principes austriacos. [226r] Nam cum aegre ferant, ut saepius ipsi auditi sunt dicere, iugum germanorum, apertius tunc nostri, quam nunc audeant, saecularium genio et ingenio se accommodarent, qui nec de facto temperare possunt.

Nec sine fundamento timendum est, ne huic formae divisionis obex ponatur ab aula caesarea, quae ratum vix habebit, ut Societas ungarica penitus abscindatur ab Austria. Et huc forte respexit P. Noster, dum ad postulatam nuperae congregationis provincialis respondit his verbis: Conveniat modo de forma dividendae provinciae idonea ac tali, ut operae pretium habitura videatur divisio; ad haec securi reddamur, nihil aliunde obicis futurum. Porro hunc obicem ab aula caesarea ponendum exinde non obscure patet, quod cum ante annos circiter 10 a P. Aboedt tunc provinciali exponeretur supremo aulae caesariae cancellario, comiti de Strattman, intendere Societatem dividere provinciam Austriae ab Hungaria, et in hac novam constituere provinciam, illico dictus Dominus Cancellarius responderit, Caesarem nunquam consensurum in huiusmodi divisionem. Ubi autem eidem Domino Cancellario proposita fuit forma divisionis, qua divideretur ipsa Hungaria, et pars una adiceretur Austriae, pars altera Styriae ac aliis provinciis haereditariis, reposuit, sub forma ista facile admittendam divisionem, utpote conformem rationibus aulae, ob quas prior rati haberi non possit.

Sub hac forma constitui posset duplex provincia, cum aequa divisione collegiorum, residentiarum et missionum, ita ut utrique provisum esset, et utraque sibi sufficeret, cuius paradigma sequitur. [226v]

Provincia Austriaco Ungarica

Collegia: Agriense, Cassoviense, Cremsense, Leutschoviense, Lincense, Neosoliense, Neostadiense, Passaviense, Poseniense, Styrense, Szakolczense, Trenchinien-
se, Tyrnaviense, Viennae Domus Professa – Collegium – Domus Probationis, Ungua-
riense — 17.

Residentiae: Gyöngyösis, Patakinensis, Schemnizensis, Schurzensis, Szatt-
mariensis, Szolnensis, Traunkirchensis, Turoczensis.

Missiones: Eperiesiensis, Leopoldopolitana, Nagybanensis, Rosnaviensis, Sce-
pusiensis, Vallensis, Varadiensis, Daciae in Transylvania. [227r]

Provincia Austriaco Illyrica

Collegia: Budense, Clagenfurtense, Fluminense, Ginsiense, Goritiense, Graecen-
se, Jaurinense, Judenburgense, Labacense, Leobienne, Quinque Ecclesiense, Sopro-
niense, Strigoniense, Tergestinum, Varasdinense, Zagrabienne — 16.

Residentiae: Comaromiensis, Millestadiensis.

Missiones: Albae Regalis, Canisiensis, Esseckiensis, Petrovaradiensis, Sigethana.

23 P. Ladislaus Sennyey S.I., P. Thyrso Gonzalez praep. gen. S.I.
Vienna 26 aprilis 1698 – Romam

Admodum Reverende Pater Noster in Christo¹.

Legi per occasionem responsum datum a Paternitate Vestra Admodum Reveren-
da ad postulatam provinciae nostrae austriacae, ad Eandem in postrema congrega-
tione provinciali, anno 1696 factum². In quo quidem sancte et sapienter resolvit Pa-
ternitas Vestra, quod amplius differendum sit negotium divisionis provinciae (utique
quoad executionem). Eadem enim etiam mens est Augustissimi Imperatoris. Neque
provinciae nostrae intentio erat urgere, ut in his temporum difficultatibus et bellorum
tumultibus dicta divisio executioni daretur; sed eatenus solum provincia postulatam
de divisione facienda repetendum iudicabat, ut testaretur, eandem durare necessita-
tem (imo accessione plurium domiciliorum notabiliter auctam esse, augerique in dies)
divisionis faciendae, ob quam a quadraginta iam annis et ultra semper prudenter iudi-
cavit provincia, petendam eam esse; et praedecessores Paternitatis Vestrae petitionem
tamquam iustam et aequam, ac Societatis Instituto paternaeque gubernationi omni-
no conformem semper approbarunt.

Porro, principale postulatam provinciae erat, ut Paternitas Vestra dignaretur ap-
probare iudicium provinciae de modo et forma divisionis faciendae (dum ea executio-
ni danda erit), ut videlicet ea sit simplex, non vero mixta. Hoc est, in ungaricam, quae
complectatur terras omnes ad coronam Hungariae pertinentes; et austriacam, quae

¹ TEXTUS: ARSI *Austr.* 22, f. 161r-63r; sajátkezű levél.

² A Generális válaszáat lásd a 27. Doc-ban.

comprehendat terras austriacas; non vero (ut aliqui olim cogitabant) in ungarico-austriacam et illyrico-austriacam, aut potius (ut aliqui de Mussiponto ridicule disputabant) in austriaco-ungaricam et austriaco-illyricam; illam quidem complectentem Viennam cum Hungaria transdanubiana; hanc vero reliquas terras austriacas cum Hungaria cisdanubiana.

Huic autem postulato faciendo occasionem dederat responsum Paternitatis Vestrae ad postulatam tertium provinciae nostrae anno 1693 datum his verbis: «Conveniat modo de forma dividendae provinciae idonea ac tali, ut operae pretium habitura videatur divisio; ad haec securi reddamur, nihil aliunde obicis futurum; tum vero sperare iubeo futurum, ut Deo bene iuvante, rei tantae perficiendae non desit, quod ex parte mea requiritur»³. Placuit igitur provinciae nostrae de forma divisionis provinciae, opportuno tempore faciendae, convenire; et a notabiliter maiori parte patrum congregatorum iudicatum est, petendam esse divisionem simplicem supra explicatam, non vero mixtam. Et hanc etiam Augustissima Maiestas ternis vicibus desuper requisita, totidem vicibus approbavit. Omnino primo quidem Patri Iosepho Ederi⁴, deinde Patri Balthasari Miller⁵, ac demum mihi ipsi contestatus: se omnia rata habiturum, quae Societas in hoc puncto disposuerit; scire enim se, Societatem in suis negotiis omnia sapienter et matura deliberatione praemissa disponere; sperare tamen se, non statim, durantiis his tumultibus, faciendam hanc divisionem. [161v]

Iam vero, quia Paternitas Vestra in responso dato formae huius divisionis nullam expressam facit mentionem, videri potest, silentium ipsum haberi posse pro responso reprobativo formae simplicis dictae divisionis; idque, procul dubio, suadentibus secretis prudentum virorum informationibus⁶; quos quia Paternitas Vestra benigne audire dignata est, sperare possum, et me (qui tunc congregationi praesidebam) pari benignitate audiendum. Praesumo igitur Paternitatem Vestram privatim quidem, non tamen secreto, conformiter ad mentem maioris partis congregationis, in contrarium informare. Id, quod quam aptissime facturum me existimo, si argumenta in ipsa congregatione contra simplicem, in austriacam et ungaricam, divisionem allegata (quibus ponderosiora, spero, viros religiose sinceros, et pro bono publico Societatis zelantes non reticuisse) refellam; quod ipsum nunc aggredior.

Et quidem, quatuor potissimum, (si bene memini) quae aliquid ponderis habere videbantur, urgebantur contra dictam divisionem simplicem in congregatione provinciali:

Unum erat – Quod sola Hungaria opus habeat fere quinquaginta concionatoribus germanicae nationis. Impossibile autem est, ut sola Hungaria tot germanos concionatores Societati suppediet. Necesse igitur est provinciae ungaricae aliqua Germaniae collegia incorporari.

Alterum – Hungaria sola non habet sufficientes foundationes, tum pro novitiatu, tum pro seminariis scholasticorum ad perpetuam operariorum successionem faciendam.

Tertium – Hungaria sola non habet ullum collegium sufficiens ad celebrandas congregationes provinciales. Igitur Vienna Ungariae adscribi debet.

³ Lásd a 20. sz. Doc-t.

⁴ Iosephus Ederi (1637-1697), olasz jezsuita, aki 1685-től 1697-ig volt Bécsben udvari szónok; lásd *Cat. Gen. Prov. Austr. S.I.* I 272.

⁵ Balthasar Miller (1635-1718), goriciai jezsuita, 1685-től 1718-ig Eleonora császárné gyónatatója; lásd *Cat. Gen. Prov. Austr. S.I.* II 1017.

⁶ P. Sennyey e szavakat «suadentibus secretis prudentum virorum informationibus» idézi, nem kis szemrehányással és gúnnyal, a Generalisnak az 1695-ös congregatio provincialis postulatuma-ára adott válaszából; lásd e Doc. 2. jegyzetét.

Quantum – Caesar in hanc divisionem non facile consensurus est; cum iam olim consenserit in divisionem mixtam; idem sentientibus etiam primis aulae ministris. Ex quo forte capite, quod (ut vulgus loquitur, in congregatione autem provinciali allegatum non est) metuendum foret, ne ipsi iesu vitae ungari concitarent, aut saltem consentirent regnicolis, aliquando forte iterum rebellaturis.

Quae quidem omnia desumpta sunt ex moderno calamitoso collegiorum Ungariae statu, quae ob diuturnitatem belli et importabilia contributionum onera⁷, tum in proventibus annuis exhausta sunt, tum in personis imminuta; ac proinde suadent solummodo, non accelerandam provinciae divisionem; non autem persuadent mixtam potius divisionis formam, quam simplicem tenendam, dum pax optata regno affluerit, et collegia ad pristinum suum vigorem redierint. Et ut ad particularia descendam.

Primum argumentum prorsus ridiculum mihi videtur. Nam ex hoc antecedente: Multi in Ungaria concionatores germani requiruntur, potius inferendum videbatur: Ergo poterit Ungaria sufficientes in futurum germanos suppeditare. Ubi enim multi concionatores sunt necessarii, multi utique erunt auditores, multi etiam horum filii, ex quibus sine dubio aliqui ad Societatem nostram aspirabunt. Et si in Ungaria tota decem germani annuatim suscipiantur, abunde sufficient pro successione. Quod autem de facto in provincia nostra pauci sint germani, in Ungaria nati, ratio est, quia potius suscipiebantur illi, qui in Germania nati sunt, utpote et cultiores et opulentiores et nobiliores. Deinde maior pars concionatorum germanorum [162r] necessaria est pro militia germanica, stabiliter in praesidiis et munitionibus manente. Quae, optandum foret, ut opera potius petrinorum⁸, quam nostrorum uteretur. Plurimum enim et valetudo et bona fama integra maneret. Praeterea, Ungaria sperare semper potest a charitate provinciae austriacae aut bohemicae suppetias, dum necesse fuerit; quemadmodum de facto etiam provincia bohemica non tantum patres, sed etiam candidatos offert suscipiendos; siquidem tantam multitudinem candidatorum habet, ut eos suscipere non valeat. Denique, si nihilominus necesse foret unum vel alterum Austriae collegium Ungariae adnectere, consultius (meo tenui iudicio) foret, Crembsium et Lincium aut Passavium; vel certe aliquod collegium Moraviae⁹ separare a Germania, quam Viennam, quae, cum in tribus domiciliis ultra trecentas personas alit, et pro subsidio Ungariae superflua foret, et alteri provinciae plurimum derogaret.

Secundum argumentum assertum est, sed non probatum. Certe solum tyrnaviense collegium ita fundatum est, ut tempore pacifico etiam centum personas aluerit; casoviense pariter alere poterit personas octuaginta, budense minimum quinquaginta. Quae tres academiae sufficient omnino ad alendos scholasticos pro ungarica provincia, quae de facto nec quingentas personas numerat¹⁰, nec in futurum ultra septingentas necessarias habebit. Et collegium tyrnaviense recenter ita crevit in proventibus, ut posthac minimum tribus millibus annuis plus stabiliter habiturum sit, quam hactenus habuerit. Porro, novitiatus trencsiniensis, his difficillimis temporibus alit novitios scholasticos 25, coadiutores novitios 12, et temporibus felicioribus alere poterit etiam

⁷ Az osztrák rendtagok már 1671-ben feljelentették a Generalisnál magyar rendtársaikat, mert zúgolódtak a súlyos adóterhek miatt. Lásd fentebb, a 48. jegyzetét.

⁸ A világi papokat hívták így (sacerdotes petrii), szemben a szerzetes papokkal (sacerdotes regulares).

⁹ Azt a tervet, hogy néhány morvaországi rendházat csatoljanak az új magyar provinciához, már P. Trinckel felvetette 1659-ben. Lásd a 6. sz. Doc. 21. jegyzetét.

¹⁰ P. Sennyeynek ez az adata feltűnően pontos; a mi számításunk szerint – az 1700-as trienalis katalógust véve alapul – a Magyarország területén lévő rendházakban 481 rendtag volt; ezekből 360 született Magyarország területén.

35 scholasticos; praeterquam quod ab uno episcopo Ungariae actu promissum sit augmentum fundationis minimum pro decem novitiis alendis. Cum ergo de facto pro tam vasta provincia, quae numerat 1200 personas, sufficiant ad successionem novitii scholastici universim in utroque novitiatu habiti 70, utique proportionaliter loquendo, pro septingentis personis Ungariae sufficiet etiam, si trencsiniensis novitiatus 40 novitios scholasticos alere possit.

Tertium pariter assertum est et non probatum. Mihi vero oppositum certum videtur. Nam imprimis Posonii congregationes provinciales commodissime celebrari poterunt. Accedit enim huic collegio de facto ex munificentia cardinalis Kolonich integra fundatio quinquaginta millium florenorum, et insuper decem millia florenorum pro novo aedificio ad ipsam ecclesiam Societatis, quae a moderno collegio remota est¹¹. Patres enim congregati poterunt in duobus his domiciliis optime accommodari. Poterunt etiam dictae congregationes celebrari Tyrnaviae, dum reliquum collegium aedificatum fuerit. Aedificari autem poterit ex redditibus oppidi illius, quod comes Ferdinandus Pálffy¹² huic collegio reliquit eo fine, ut ex proventibus illius scholae academicae aedificarentur. Quorum fabrica siquidem iam completa est, poterunt redditus illi applicari ad fabricam collegii; quamvis, dum feliciora tempora redierint, poterit fabrica collegii etiam ex redditibus annuis continuari, quemadmodum latus unum, quatuor contignationum altum, et ad minimum 40 orgiarum longum ex iisdem redditibus erectum est.

Ultimum, praeterquam quod manifeste falsum sit, siquidem Caesar tertio repetitum iam dedit consensum, quo habito, nec ministros, nec alios curandos existimo, quoad rationem adductam, nec meretur responsum et refutationem. [162v] Siquidem nulli prudenti talis cogitatio incidere potest, qui praeviam notitiam habet, in proxima rebellione patres ungaros incarceratos fuisse, aliquos in captivitate mortuos, alios a rebellibus occisos, omnes Ungaria exiisse debuisse, et bona collegiorum praedae ac direptioni rebellium cecidisse. Et certe hoc periculum, si metuendum foret, nihil minueretur in divisione provinciae mixta in trans-danubianam et cis-danubianam; imo, videtur augendum. Siquidem divisa in duas provincias austriacas Ungaria, divideretur rebellis etiam spiritus in duas provincias; neque enim coniunctio cum Germaniae collegiis extingueret odium internum (si quod prudenter timeri posset), sed foveret potius et augeret illud. Et, quid quoad hoc punctum periculi timeri potuit ex parte Societatis in Bohemia (quae etiam aliquando rebellis fuit), quo minus divisio fieret in simpliciter bohemicam, non autem in austriaco-bohemicam et simpliciter austriacam? Cur ergo vel ex quo fundamento magis in Ungaria timeri possit, quam in Bohemia; potius maior animorum exacerbatio, tum in saecularibus, tum in religiosis timeri posset per divisionem Ungariae in duas provincias austriacas, quam per divisionem simplicem in ungaricam et austriacam, quae hactenus servata est in omnibus divisionibus provinciarum; facitque pro maiori unitate animorum, faciliiori gubernatione superiorum, magisque constanti pace et charitate fratrum inter se. Denique nec foret pro honore provinciae austriacae, si nulla daretur simpliciter austriaca, sed quae prius simpliciter talis fuit, in duas misculantias divideretur. Nec ulla prorsus necessitas est pro collegiis germanicis, ut aliqua habeat ex collegiis Ungariae; siquidem pro collegiis germanicis ungari necessarii non sunt, nisi Viennae, ubi tamen frequenter habentur candidati ungari, qui ad Societatem petunt, et Pazmanianum Collegium, iuxta institutio-

¹¹ A pozsonyi két jezsuita rendház alapításáról lásd VELICS. *Vázlatok* II 49-50.

¹² Pálffy Ferdinánd (1619-1680), 1641-től 1671-ig jezsuita szerzetes, 1673-tól 1678-ig csanádi, 1678-tól egri püspök. Lásd *Cat. Gen. Prov. Austr. S.I.* II 1136.

nem Pazmanni, deberet semper habere ungarum regentem; et forte etiam procurator provinciae ungaricae posset in eadem domo habitare, eaque domus foret incorporata provinciae ungaricae pro diversione nostrorum ex Ungaria, Viennam negotiorum causa excurrentium.

Haec mihi in hac materia occurrerunt, et, si forte privati informatores alia forte adhuc argumenta attulissent, paratus forem etiam ad illa respondere; sincero enim affectu pro bono Societatis libenter ea pando, quae coram Deo bono Societatis maxime proficua existimo. His me in paternum affectum Paternitatis Vestrae Admodum Reverendae humillime commendo.

Viennae 26 aprilis 1698.

Admodum Reverendae Paternitatis Vestrae

indignus in Christo filius
Ladislav Sennyey¹³

24 Contraria opinio nonnullorum de divisione simplici provinciae
Anno 1700

Notanda de divisione provinciae Austriae ab Ungaria,
quoad modum ungaris desideratum¹

Cum in proxima congregatione provinciali dicta sint multa et actis inserta, quae minus recte ac perperam videntur allata, necessarium etiam videtur, ut Adm. R. P. Noster rite informetur, etsi breviter, quoad fieri quidem potest. Eo autem omnis patrum ungarorum, iisque adhaerentium conatus tendebat, ut persuaderent, expedire et necessariam esse divisionem talem, per quam Ungaria cum Slavonia et Croatia, seu omnia domicilia sub corona regni Ungariae constituta, eaque sola constituent novam provinciam, sub nomine Ungariae; austriaca vero sic separata retineat illa domicilia, quae in provinciis haereditariis: Austria, Styria, Carinthia, Carniola, Forojulio, Istria et Liburnia sunt sita.

Quo quidem divisio, iuxta humanum sensum, foret optatissima Austriae; quae sic multis levaretur incommodis, foretque provincia speciosa, sufficientibus adhuc collegiis, utpote sedecim, constituta, praesidiis omnibus abunde provisa, sic ut pauperiora collegia iis iuvare possent mediis, quae hactenus maiori ex parte in ungarica domicilia iuvanda sunt impensa. Et ex hac etiam causa videtur factum, quod patres germani et in hac et in antecedenti congregatione senserint cum ungaris, optaverintque divisionem Ungariae ab Austria plenam, simplicemque. Quinque tamen ex patribus germanis cum R.P. Provinciali², quibus Ungariae status melius est perspectus, ex rationibus divinum tantummodo obsequium, animarum salutem, Institutique nostri integritatem respicientibus, censebant, divisionem desideratam ab ungaris nequaquam expedire pro gloria Dei et Societatis bono, nec in praxim redigi posse ob insufficientes etiamnum dispositiones in Ungaria; idque ex pluribus capitibus.

¹⁰ – Quia multi in Ungaria requiruntur, pluresque deinceps requiruntur germani concionatores et operarii, quorum de facto 50 illic in vinea Domini laborant. Hos au-

¹³ A Generalis válaszat lásd a 83. sz. jegyzetben.

¹ TEXTUS: ARSJ *Austr.* 22, f. 197r-99r; originale.

² Albertus Mechtl S.I. (1636-1718), bécsi származású jezsuita, 1683-85 pozsonyi rektor, 1695-1697 a Germania Superior (bajor) provincia vizitátora, 1697-1701 osztrák provincialis volt; lásd *Cat. Gen. Prov. Austr. S.I.* II 985.

tem per continuam successionem haberi in Ungaria non posse, videtur manifestum; cum praesertim pluribus locis admodum selecti requirantur. Nam, tametsi multi passim per Ungariam sparsi sint germani, ii tamen fere sunt mercatores, opifices, milites; et ex his plurimi et fere maiori parte haeretici sunt; ex germanicarum familiarum prolibus admodum pauci scholas nostras frequentant; et ex his paucis rarissimi sunt candidati, neque isti omnes apti. Et si qui fuerint etiam apti pro caetera, pro concionibus tamen eiusmodi raro sunt satis idonei, tum quia minus in germano idiomate perfecti, tum quia ad dicendum non satis instructi vel robusti. Unde, etsi initio divisionis tot patres germani constituerentur in Ungaria, quot necessarii sunt, sive ex iis, qui sponte ibi vellent manere, sive qui pro zelo, quo aliqui etiam Indias ambiunt, se offerrent, sive qui ex aliis provinciis in suppetias venirent, mox tamen sequentibus proxime annis, nonnullis per morbos ac mortem deficientibus, foret penuria, nec possent novi in eorum locum substitui, nisi forte ponendi rursumque et continuo quidem suppetiae essent expetendae ab extraneis provinciis; qui an essent missurae saepius, iure dubitari potest. Neque enim aliae provinciae tot suscipiunt, ut personae superfluant, quibus carere possint; nec pro extraneis tantas facerent expensas. Ponunt ungari spem in Austria, quae cum annuatim plurimos candidatos, quos admittere non potest, directura esset in Ungariam. Hoc equidem aliquanto forsitan tempore fieri posset. Sed ubi successu temporis iuvenes hi fuerint experti superiorum ungarorum duritiem, contemptum et oppressionem a sociis, uti hactenus germani passim experiuntur in Ungaria, facile resiliunt, aliosque absterrebunt. Iam eiusmodi miseriae tolerant animati spe reditus in Germaniam, quae post divisionem ipsis adempta foret.

Queruntur porro ungari, et videntur in provinciales refundere causam, quod in Ungariae domiciliis nunc non sint germani concionatores ex indigenis, eo quod non fuerint suscepti tales. Sed iniuriam faciunt provincialibus, qui hactenus, quotquot praesentabantur ex gymnasiis ungaricis candidati germani in Ungaria nati, suscepunt, dummodo mediocriter saltem apti viderentur. Rarissimi tamen eiusmodi sunt reperti, quia pauci tales in Ungaria scholas nostras frequentant, nec facile expetunt Societatem. Quin etiam in ipsis ungaricae nationis candidatis magna difficultas est, dum paucis annis reperti sunt 16 vel 18 idonei, ungarorum etiam superiorum confessione. Ideoque ab ungaris etiam provincialibus admissi fuerunt pauciores. Causa autem est mala educatio iuventutis, morumque corruptio in Ungaria; eaque maior etiam futura, si soli fuerint ungari; si quidem nunc in scholis rhetoricae et humanitatis [197v] plures e germanis magistri eos melius educant, germanique confessarii saepius instituunt, accedente insuper superiorum alicubi germanorum cura.

Dicunt praeterea ungari, numerum germanorum in Ungaria posse minui, si concionatoribus iniungantur festivae simul ac dominicales, nec in duas dividantur. Sed, cum etiamnum in aliquot locis utramque concionem faciat idem, non considerant, quod, ubi sic distincti sunt eiusmodi concionatores, alia quoque habeant officia, congregationum, catechesium, carcerum, hospitalium, operationumque cum proximis variarum, quibus unus idemque in maioribus saltem urbibus non sufficiet, ut tot muneribus cum fructu faciat satis. Idque tentatum etiam quidem aliquando in magna sacerdotum penuria; sed ob insuperabiles difficultates non potuit continuari; cum praecipue etiam excurrendum non raro sit extra urbes, ubi manemus, ad operationem et praedicationem ita, ut plures quandoque eodem die habendae sint conciones.

Putant etiam, minui posse numerum, si tollantur missionarii in praesidiis militum, quasi vero non sit operae praetium, ut cum germanis militibus non adeo multis concionator aliquis occupetur; dum substitui possent capellani, ut aiunt, ex ecclesia-

sticis. Hoc autem fieri non potest sine Caesaris offensa, cuius voluntate dati sunt patres nostri, qui militibus fortalitia custodientibus divina administrent, et ab eodem sustentantur. Sed neque in milites tantum missionarii tales exercent zelum, verum etiam in alios, tum intra tum extra moenia, et per viciniam totam non mediocri animarum bono, cum ubique mixti sint germani. Idque eo magis deinceps fieri poterit ac debebit cum, uti fieri coeptum, amplius et amplius in Ungaria germani augebuntur³.

Fructus autem eiusmodi tantum abest, ut per capellanos possit sperari, ut etiam retrocessura sint bene coepta; et, uti experientia docuit, per vitam talium capellano- rum saepius haud laudabilem socordiam, neglectum et scandala in peius abitura. Deinde, ubi patres germani sunt in praesidiis et fortalitiis, simul etiam a Caesare alun- tur ungari, non utique propter germanos, sed propter ungaricum quoque populum. Hi autem, si patribus germanis esset abeundum, etiam ipsi deberent recedere. Qua ve- ro commendatione Societatis id fieret? Destituere coelesti pabulo tot animas et peri- culo salutis obiiicere; idque post maxima hucusque earundem lucra! Cum admiratione ac dolore auditum est unius alteriusve dictum; ex quo, quid, si soli forent ungari, futu- rum esset, argui potest: non videri nimirum necessitatem concionis germanicae, etiam in illis urbibus, ubi aliquot eiusmodi nationis millia degunt; posse item typis edi cate- chismos germanicos, eosque legendos distribui populo concionum loco.

Addunt, sublatis, uti supra, germanis, desituras esse querelas et murmurationes, quod a nostris administrentur ecclesiae parochiales. Hae vero querelae non germanos tangunt solos, verum etiam, et magis ungaros, dum ab utrisque simul populo fere mixto providetur. Deinde, ubi suppetunt clerici, per quos praelati providere possint parochialibus ecclesiis, hae iisdem mox ceduntur; sed ob penuriam clericorum praela- ti ipsi et ordinarii pro nonnullis parochiis tantisper administrandis nostros expetie- runt, uti ex aliis quoque ordinibus religiosis, ut commissis prospicerent oviculis.

Iam vero etiam si divisio fieret ad formam ungaris optatam, neque de fratribus coadiutoribus provideri posset satis. Neque enim hos ex natione sua sufficientes habe- re posset Ungaria unquam; dum etiamnum ex 90 coadiutoribus, qui in Ungaria Mar- thae munia obeunt, non nisi 20 sunt ungaricae nationis. Cuius rei causa est, quod rari sint sive ungari, sive slavi, sive croatae, qui ad Societatem pro Marthae muniis admitti petunt; et hi pauci, utpote opificiorum ad hoc utilium fere imperiti, parum apti, etiam ob malam in saeculo educationem, et vilissimam ut plurimum conditionem. Unde vel ex novitiatu recedunt, vel non multo post, ob mores religioso statui non conformes, dimitti debent; et ex paucis etiam, qui manent, nonnulli potius oneri sunt, quam adiu- mento. Hinc potissimum germani ad haec munia mitti debuerant, et etiamnum 70 ser- viunt in Ungaria. Si vero haec tota et sola fuerit separata, non multi in terris austria- cis pro Ungaria admitti petent; et licet primis forte annis futuri sint sufficientes, qui cum in Austria suscipi non possent, irent in Ungariam illic ad Societatem admitti; ubi tamen experti paucis fuerint annis, gubernationem ac mores ungarorum, in graves fa- cile devenient afflictiones ac tentationes; et cum non essent spem liberationis, qua de facto se solantur, habituri, respicient saeculum; desertaque Societate, etiam alios exemplo suo absterrebunt, ne admitti petant in Ungaria.

Idem iam olim sensit P. Ioannes Bertholdus, bis per Austriam provincialis, scrip- toque sensum reliquit suum, contestatus, fratres germanos in visitationibus lachry- [198r]mas expressisse sibi, dum eorum lamenta et iustas querelas excepisset, compe- rissetque gubernationem ungarorum plerumque duram esse ac despoticam, praecipue in germanos, quos tanquam viles despiciant et male tractent, neque compassionem

³ A császáriak tervszerű, nem rejtett germanizáló politikájának eredményeképpen.

cum ipsis habeant, neque affectu paterno prosequantur. Idem experti sunt succedentes deinde provinciales, et etiamnum experiuntur cum dolore suo.

2^o – Alterum insufficientiae caput est ex parte seminariorum, in quibus educandi sunt scholastici nostri in continuam successionem pro conservanda in statu suo provincia necessarium. Et primum quidem, domus probationis Trenchinii tot alere non poterit, quot reipsa forent necessarii, ut agnoscere ipsi videntur ungari. Dicebant enim, tyrones hac ratione augeri posse, ut eorum pars non modica in quopiam Ungariae collegio, melius fundato alatur et instruat. Sed quam inconveniens hoc foret, per se patet satis. Quae enim forma tyrocinii, novitiis ita distractis ab invicem? Et quodnam collegium illud, in quo eiusmodi novitiatus constitui possit? Collegium jaurinense, quod allegatum fuit, aluit hoc anno, et perquam aegre, decem patres tertiae probationis, etsi personis aliquot aliis fuerit sublevatum. Et modo, nisi fiat solutio, detrectabit onus hoc, cum numerum personarum pro anno sequente denario veteranorum etiam desiderat imminui. Sed etsi tyronibus omnibus, qui necessarii erunt, recipiendis alendisque Trenchinium sufficeret, maior difficultas est de mediis alendi scholasticos in seminariis litterariis. Pro qua elucidanda observandum est, domicilia universae provinciae esse 62. In Austria videlicet 19, in Ungaria vero 43, adeoque duas in hac tertias domiciliorum. Domicilia, in quibus docentur literae humaniores, universim sunt 45. In terris austriacis extra Ungariam 16, in Ungaria 29. Ac proinde plures fere duplo scholastici candidati sunt necessarii pro Ungaria, quam pro Austria. De facto, communiter suscipiuntur saltem 36; ex quibus viginti minimum in divisione provinciae deberent admitti in Ungaria, et hac ratione totidem ex novitiatu possent ad studia philosophica et ex his singulis annis ad docendas scholas humaniores in gymnasiis 29 educi; manerent tamen adhuc scholae infimae, quibus provideri deberet per praeceptores saeculares. Adeoque pro continua successione deberent in tribus classibus philosophiae nostri 60 alii, et in 4 theologiae annis 80, ac proinde una 140 scholastici forent necessario in seminariis academicis Ungariae sustentandi. Nunc in studiis philosophicis ac theologicis instituuntur 225: in Ungaria Cassoviae et Tyrnaviae solum 49; reliqui 175 in Germania Graecii ac Viennae; de facto Tyrnavia desiderat minui paucorum, quos 37 habet, numerum scholasticorum; quomodo igitur Ungaria divisa tot alios poterit alere?

Dicunt ungari, iam hoc tempore prae manibus haberi fundum summae pecuniarum in subsidium domiciliorum Ungariae, a benefactoribus destinatum adeo amplum et feracem, ut ex eiusdem censu quotannis proventuro alii ad minimum 60 vel etiam 70 possint. Sed, an fundus hic tantus sit, ac ita certus, ut dubitari nequeat, suo loco reponeamus, et interim supponamus esse. Necdum tamen sufficiens videtur, cum non tantum 100, sed 140 alii deberent, uti supra ostensum est. Deinde, alia adhuc, etiam supposito hoc fundo, quae intra paucos annos non facile superabitur, difficultas est de habitatione. Quia Tyrnaviae iuxta praesentem fabricam scholasticis pluribus quam 50 non est locus; neque Cassoviae pluribus quam 20 ad summum. Respondunt ungari, interim, dum Cassoviae et Tyrnaviae extendantur fabricae ad sufficientem habitationem, posse scholasticos ungaros accommodari Graecii et Viennae, prout defacto habitant; suppeditandas autem pro eorum sustentatione expensas ex fundo supra dicto. Sed parum grati erunt hospites hi convictores, et duo illa Austriae semina aegre ferent incommoda illa, quae ab his convictoribus crearentur. Ex hoc autem ipso patet, Ungariam sic divisam, iuxta statum praesentem, non suffecturam sibi.

Argumenta porro, quibus patres ungari utebantur ad persuadendam, quam optant, simplicem divisionem, erant sequentia: 1^o – Quod sic multo melius promoveretur Dei obsequium et animarum; cum provinciae praeses quisque suae de personis

idoneis providere studeret, operationes apostolicae promptius agerentur, et rectius procederent, velut in proprio solo. Sed oppositum potius videtur secuturum ex eiusmodi divisione, quia praeses provinciae mere ungaricae non posset satis providere de personis [198v] idoneis ad operationes apostolicas necessariis, praesertim in germanica natione, uti supra ostensum est; atque adeo et gloriae Dei et animarum bono etiam decederet.

2^o – Quod maior vigeret charitas inter socios, velut unius moris in domo. Hoc equidem forte sperari posset, si unica natio ungarica foret in toto regno, quemadmodum in provincia polonica; sed quia magna est mixtio in Ungaria, et magna pars est germanorum ubique sparsorum, etiamsi in et ex eodem regno forent, non tamen essent unius labii ac moris, manente geniorum diversitate utriusque nationis; et nisi virtus religiosa spiritum nationalem supprimat, non est spes ulla maioris charitatis, quam sit modo. Experimur autem etiamnum, quod ungari germanos, etiam in regno natos, ferre non possint; uti vix ferre possunt slavos et croatos sub eodem regno contentos, quos passim premunt contemnuntque. Hinc, ut habetur in actis congregationis provincialis anno 1658, croatae cum suis domiciliis noluerunt ab Austriae provincia, si divisio fieret, separari⁴.

3^o – Non foret amplius locus querelis hactenus iactatis tum a superioribus localibus, quod mittantur iis homines aut inquieti, quos alibi tolerare non possint, aut inepti, aut velut reiectitii; tum etiam a subditis, dolentibus, mitti se in Ungariam velut in poenam, soliusque macerationis causa; atque ita, dum hi imaginatione sua persuasum habent, se mortificari, illi ex adverso se negligi, minuitur, imo negligitur fructus animarum spiritualis; illudque simul evenire pronum est, quod etiam evenit saepius, ut eiusmodi, qui mittebantur inviti, et domi essent inquieti, atque graves forisque inutiles malique exempli. Querelae istae fundamento carent et veritate, uti constat consideranti germanos in Ungariam missos, quibus per has querelas non levis fit iniuria. Certe, germani in Ungaria operarii neque reiectitii sunt, ut male asseritur, sed pares et virtute et conditione aliis, qui in germanicis domiciliis degunt; neque inutiles, sed strenui, qui maiori, ut plurimum, zelo animarum operantur, quam ungari; vel certe non minori; uti certo compertum est provincialibus ex visitationibus, pluresque inveniuntur ex ungaris inquieti, desides, malique exempli, plus utique ventri studentes, quam saluti proximorum. Quod si vero quandoque germani aliqui descendant in Ungariam inviti iuxta sensum humanum, plerique tamen virtute superant naturam, nec desunt officio.

4^o – Quod praelati et magnates Ungariae sollicita cum expectatione desiderent simplicem eiusmodi divisionem, qui non sine gravi sensu acciperent mixtam; et si succedat simplex, omni conatu studebunt, pro sui nominis patriaeque dignitate, ut domiciliis nostris bene faciant, eorundemque foundationes augeant. Respondetur: Immerito gravi sensu magnates accepturi essent divisionem recte mixtam, si intelligerent, quantum adiumentum accipiat Ungaria ab Austria et quam necessaria sit utriusque ex parte coniunctio. Id quod optime perspexit archiepiscopus Szeczeni⁵, tot collegiorum in Ungaria fundator, qui repetitis vicibus Patri Provinciali uni, alterive dixit, si divisio futura esset, Ungariam ab Austria nullo modo separandam. Si porro quis in nonnullis gravior esset sensus, ex eo foret, quod eundem nostri habent modo, et in externos transfundunt. Contenti sane erunt domini ungari, si per certam divisionis formam habituri sint provinciam, quae simplici nomine dicatur ungarica; quod solum pro gloria nationis desiderare videntur. Spes illa, augendorum per magnates et prae-

⁴ Ezt igazoló kitétel nincs az 1658-as congregatio provinciae Austriae aktáiban; vö. Doc. 3.

⁵ Széchenyi Györgyről lásd a Doc. 10 2. jegyzetét.

latos foundationum videtur admodum incerta. A saecularibus certe nihil est sperandum, cum ab iisdem hactenus vix aliquid acceperit Societas. Praelati, qui integras foundationes collegiorum non possunt facere, magis et merito sunt intenti, ut clericorum alumnorum foundationes faciant, utpote quos vident summe necessarios pro vacanti-bus tot paroeciis, quibus de facto providere non possunt, prout vellent ac deberent; ad quem etiam finem magis propiusque conducunt augmenta alumnorum, quam nostro-rum collegiorum.

5^o – Quod per divisionem eiusmodi simplicem nomini nostro, cui nos attendere convenit, magis consultum foret. Etenim, si divisio fiat mixta, dicent multi, maxime parum aequi nobis: iesuitas ipsos non fidere suis de natione ungarica, quando ex ea sola noluerunt provinciam unam constitui, sed ei divisae, velut custodes, qui attenderent, adiungi. Respondetur: Facile omnes prudentes (imprudentium sermones non sunt considerandi) intelligent, praeter alias rationes, necessitatem providendi Ungariae de multis germanis causam esse divisionis mixtae, uti iam non pauci sunt auditi, non autem diffidentiam de fidelitate nationis. Quamquam non ex vana suspitione timeri possit inconueniens illud a nationalitate gentis huius. Quod olim sagaci prudentia observavit P. Bertholdus, ex propria experientia: ne videlicet divisi ab Austria ungari, suo [199r] modo loquendi et agendi offendant austriacos principes reges suos. Nam cum aegre ferant, ut saepius auditi sunt ipsi dicere, iugum germanorum, apertius tunc nostri, quam nunc audeant, saecularium genio et ingenio se accommodarent, et cum lupis ulularent, qui nec de facto temperare sibi possunt.

Deinde, ex parte Societatis posset etiam esse non levis causa diffidentiae de religiosa observantia et integritate Instituti conservanda, si soli forent ungari. Timendum enim esset, ne provincia illa brevi multum degeneraret a spiritu Societatis, honestate morum, decoroque religioso; uti notaverat aliquando P. Nicolaus Avancinus⁶. Nam, ut experientia constat, candidati scholastici in Ungaria nati et educati potissimum sunt ex vili conditione, feri, durique genii, qui de facto mansuescunt in Germania; ubi et in novitiatu et in studiis ac tertia probatione excoluntur. Unde etiam a patribus generalibus, Patre Oliva, Patre de Noyelle et moderno Patre Nostro commendatum saepius fuit provincialibus Austriae, ut ad novitiatum trenchiniensem mittantur germani et ungari ad viennensem, quo facilius mixtis utrinque ungaris, ex consortio et conversatione germanorum, inculta illorum indoles mansuesceret. Quamvis isthic exculti, ubi in patriam redeunt, ad genium suum quoque redeant frequenter.

Praeterea, ex patribus ungaris pauci admodum sunt bene gnari Instituti, neque illud magni faciunt, neque legunt, et in quibusdam domiciliis vix integrum aliquod exemplar eius habetur; minus vero habentur generalium responsa, ordinationes, memorialia, quorum vix ulla ipsis cura multis locis; nec zelum habent, quem deberent, multi ad promovendum Societatis spiritum, assueti pro gentis more libertati, effusioni ad externa, excursionibus variis et inutilibus, parvi facientes ordinem et religiosae disciplinae accurationem; ut quasi proverbium inter eos iactetur: in regno libero sufficere observationem divinarum praeceptorum, et trium votorum substantialium. Ac proinde, ut approbatae consuetudines provinciae et generalium aut provincialium praescripta observentur et legantur, urgeri debent identidem et saepe absque fructu a provincialibus.

Insuper, ad gubernationem pauci ungari debitam prae se ferunt aptitudinem; uti saepius ipse, de quo superius, Archiepiscopus Strigoniensis asseverabat. Unde, ubi post separationem ab Austria ipsis desideratam, in omnibus, quae sunt multa, domi-

⁶ N. Avancini – ról lásd a Doc. 12 2. jegyzetét.

ciliis soli fere ungari futuri sunt superiores, multi sane parum idonei ad gubernationem admovebuntur; uti etiamnum evenit in iis domiciliis, ubi praefici nequeunt germani. Cumque gens ungara valde sit nationalis et sinistro in germanos feratur affectu, germani per domicilia Ungariae dispersi dure ac despotice tractabuntur, fietque iugum vix tolerabile; cum etiamnum, dum provincialium germanorum respectus nonnihil illos refrenat, non raro tamen eiusmodi durities germanis in Ungaria sit permolesta.

25 P. Albertus Mechtl praep. prov. Austriae S.I.¹, de modo dividendae provinciae²
Anno 1700

Consideranda de modo, quo fieri divisio posset

1^o – Certum est ex una quidem parte, divisionem ungaris optatam sine gravibus incommodis fieri non posse; ex altera vero, si meliori modo fieri possit, et perutilem esse et necessariam.

2^o – Certum etiam est, quod aegerrime ferrent ungari eam, qua pars ungaricorum domiciliorum una germanicorum uni, et altera alteri sic iungeretur, ut neutri provinciae nomen ungaricae tribueretur.

3^o – Certum denique est, per divisionem ungaris optatam, praeter alia incommoda, perquam difficile adhuc fore eius provinciae visitationem, tum propter multitudinem, tum propter distantiam domiciliorum. Si quidem adhuc manerent eorum 43, accessuris etiam paulo post augenda; et [199v] longitudo extenderetur ad milliaria fere 140, latitudo ad 60 et amplius. Adeoque laborandum, ut commodae visitationi divisio servire possit; neque nova non multo post intervallo temporis divisio desideretur; si praesertim in Transylvania, Illyricoque sperata successum haberent incrementa.

4^o – Duplex autem considerandus occurrit modus divisionis, quo difficultates contra desideratam ungaris formam pugnantes, si non omnino complanarent, utcunque saltem diminuerent ac temperarent quo melius, atque, commodius utrique provinciae provisum sit.

5^o – Modus autem unus quidem esset, si provinciae, quae servabit nomen austriacae, manerent infra Viennam cum Sopronio, Jaurino, Ginsioque domicilia per Ungariae regnum illa, quae sunt ex eadem Danubii regione, sicut in adiecta tabula provinciae puncta rubea per Danubium ducta demonstrant³. Provinciae vero Ungariae nomen obtenturae cum Posonio, Tyrnavia, Szakolcza, Trenchinioque omnia ex altera Danubii parte ad usque fines Transylvaniae adscriberentur. Ita priori quidem provinciae manerent stationes tres ac triginta, alteri vero novem et viginti, essetque par ferme provinciae utriusque amplitudo.

6^o – Alter modus esset, si provinciae austriacae, praeter Sopronium, Ginsium, Jaurinum et Comaromium, manerent ea, quae, uti linea 41 aequatoris gradum signans, ex Comaromio ad Croatiae fines viridibus notata punctis monstrat, viciniore sunt Germaniae; ungaricae vero adscriberentur omnia, quae extra spatium hoc ex utraque Danubii regione ad coronam regni pertinent. Sic priori remanerent domicilia sex et viginti, ungaricae vero iam longe ampliori sex ac triginta. Nisi forte placeret austriacae etiam adscriptum relinquere Posonium; ubi potior est pars germanorum,

¹ A. Mechtl provinciálisról lásd a Doc. 20 2. jegyzetét.

² TEXTUS: ARSI *Austr.* 22, f. 199r-200v; autographum.

³ Ezt a térképet nem sikerült megtalálni.

et quinque huius idiomatis concionatores, iique selecti requiruntur; ubi etiam de Quinque Ecclesiis ac Sigetho, Essekino, Posegano et Petri-Varadino eadem posset moveri quaestio; cum his locis ubique germanus et illyricus debeat esse concinator; de quo facilius austriaca provincia providere posset.

7^o – Utraque haec divisio, licet alio, quam sit ungarorum, sensu, recte tamen, commodeque, simplex omnino, planissimaque foret; dum in priori forma Danubius, in posteriori linea gradum aequatoris exprimens provinciarum harum limites opportunissime definiret, et omnia rite complanaret.

8^o – Hac divisione quaevis provincia suum haberet novitiatum, tertiae item probationis domum, binas pro scholasticorum seminariis academias; et posset a praepositis quoque suis commode, eoque itinere, quo neuter haberet necesse alienam transire provinciam, pro arbitrio officioque visitari.

9^o – Sic, iuxta priorem praecipue modum, vel si in altero, quae addenda austriacae sub finem insinuantur, accederent extra lineam, non leviter minueretur difficultas quoad germanicos concionatores, fratresque coadiutores; dum domicilia cumprimis egentia talibus, ex parte saltem, cum austriaca permanerent; adeoque ungarica foret libera a vicinorum, et amplius tum illorum, tum horum procuracione.

10^o – Neque vero est, quod natio ungarica, si rem totam aequa appenderet lance, cum fundamento solido posset opponere; cum provinciam esset habitura, uti vel maxime desiderat, sub nomine suo, eandemque amplam, ex pluribus identidem stationibus augendam; opemque insuper et perfugium in austriaca, si quando res postularet, repertura.

11^o – Hac praeterea methodo ex Societatis nostrae commodis et animarum lucris, ex reipublicae austriaco-ungaricae emolumentis, uti accuratius haec expensuris manifestum fiet, suavius longe ac solidius prospectum fore videtur; et mutua quoque provinciae utriusque charitas melius conservanda, communibusque studiis perficienda.

12^o – Denique ista provinciarum divisio maxime probanda videtur Caesaræae Maiestati; cuius utique arbitrium ac nutum omni submissione ac reverentia nos decet observare; cum praesertim utraque provincia, etiam tota, sub eiusdem dominio sit permansura.

26 De penuria magistrorum scholarum inferiorum in Hungaria et Croatia Anno 1700

Declaratio gravium quarundam necessitatum,
quae Admodum Reverendo Patri submissee proponuntur¹

1. Praemittuntur quaedam ad sequentia distinctius intelligenda. Primo quidem, per nostrae provinciae Germaniam intelligi Austriam, Styriam, Carinthiam, Carnioliam.

2. In Germaniae universitatibus et gymnasiis sunt universim parvae scholae principiis iunctae n^o 4; parvae scholae separatae n^o 8. Quae scholae simul universim sumptae sunt 20. Pro quibus totidem docentes magistri sunt necessarii.

¹ TEXTUS: ARSI *Austr.* 22, f. 228r-v; originale.

TEMPUS: A 6. szakaszban a szerző pontosan megjelöli az időpontot: «anno hoc 1700».

AUTOR: Nincs feltüntetve. Csak annyi állapítható meg a szövegből, hogy magyar jezsuita volt.

3. Per eandem Germaniam sunt grammaticae separatae n° 8; syntaxes separatae n° 8; syntaxes et grammaticae coniunctae n° 4; simul omnes n° 20. Pro quibus totidem magistri sunt necessarii.

4. In Ungariae universitatibus et gymnasiis sunt parvae scholae principiis iunctae n° 14; parvae scholae separatae n° 3; principia separata n° 3; omnes in universum n° 20. Quarum singulae aliquando per nostros magistros docebantur, nunc vero, subtractis nostris, per saeculares praeceptores aliquot illarum docentur. Totidem n° grammaticae et syntaxes habentur, id est n° 20.

5. Nullibi per Ungariam docentur scholae, in quibus soli iuvenes germani easdem frequentant. Adeoque magistri, solum idioma germanicum callentes, nullibi pro inferioribus scholis docendis per Ungariam sufficientes ac idonei videntur esse. Linguae autem usitatae per Ungariam communiter sunt: ungarica, slavonica, germanica; ita ut in quibusdam gymnasiis necessaria sit simul ungarica et slavonica, in aliquibus ungarica et germanica, in aliis slavonica et germanica. Pauca sunt, ubi sola ungarica aut slavonica in usu esset.

6. Ex his sequitur primo: Totidem esse parvas scholas et principia per Ungariam, quot sunt eadem scholae per Germaniam, ut ex supradictis manifeste patet. Et tamen, quod sane mirandum, provincia nostra anno hoc 1700 habuit pro n° 20 parvis scholis et principiis in Ungaria constitutis non nisi n° 11 absolutos philosophos slavos et ungaros. Pro Germaniae parvis scholis et principiis n° 20 habuit absolutos philosophos germanos et carniolos n° 22. Quanta ad evidentiam inaequalitas! Anno sequenti 1701 habebit provincia similiter absolutos philosophos ungaros et slavos n° 11, germanos vero et carniolos n° 24. Quanta penuria ungarorum et slavorum! In Croatia maior adhuc est penuria magistrorum.

7. Sequitur secundo: Ob tantam paucitatem absolutorum philosophorum singulis annis multi e novitiatu et repetitione ante philosophiam applicari debent scholis docendis cum magna spiritus novitialis iactura; qui, quia et ipsi communiter sufficientes haberi non possunt, debent nostri scholis docendis subtrahi, eorumque loco praeceptores saeculares substitui, cum magno iuventutis detrimento, et aestimationis nostrae apud saeculares dominos decremento, quod foundationibus scholarum per nostros magistros docendarum non satisfaciamus. [228v]

8. Sequitur tertio: Quandoquidem multi ante philosophiam doctionibus applicati, ab iis ad audiendam philosophiam avocari debent, manifeste sequitur, quod successio magistrorum sufficientium pro n° 20 syntaxibus et grammaticis docendis haberi non possit. Qua ex causa multi ex magistris ungaris et slavus, ob idioma patrium illis scholis necessarium, earundem scholarum iugum tribus vel quatuor annis trahere coguntur, neque ad altiores scholas docendas emergere possunt; non sine illorum frequentibus querelis et rationabilibus lamentis, dum se vident haerere, alios vero patrii idiomatis ignaros emergere et promoveri ad poeses et rhetoricas in Ungaria.

9. Sequitur ulterius, quod sicut ex universitatibus communiter pauci ex ungaris et slavus absoluti philosophi ad docendum prodeunt, ita consequenter pauci ex doctioribus ad theologiam, ex theologia ad sacerdotium transire possunt. Quid mirum deinde, quod in omnibus fere penuriam personarum patiatur Ungaria, dum interea ex opposito sacerdotibus germanis et carniolis plena vix non ad superfluitatem sint omnia. Hanc personarum in Ungaria penuriam vident et experiuntur praesides provinciae, neque tamen medentur illi, non sine iusto multorum dolore et suspiciis.

10. Vel praesides provinciae admittunt quovis anno sufficientes idoneosque pro Ungaria et Croatia ad Societatem, vel non admittunt? Si non admittunt, ergo inexcusabiles sunt. Si admittunt, ergo nec Ungaria nec Croatia penuriam patitur. Cuius ta-

men contrarium evidenter patet. Singulis quidem annis praesides provinciae transmittunt Adm. Reverendo Patri catalogum candidatorum², quot n^o ex illis pro Germania, quot pro Ungaria, quot pro Croatia suscepti sint. Quod ergo, non obstantibus his, tantus adhuc in Ungaria duret defectus personarum idonearum quo ad patria idioma, nequaquam mirandum est, quia inter admissos computatosque pro Ungaria tales Adm. Reverendo Patri proponuntur suscepti, quorum non pauci solum idioma germanicum callent, atque adeo functionibus idiomate ungarico et slavonico obeundis inepti sunt. Consequenter penuria idoneorum subiectorum sicut hactenus fuit, ita et de facto est, eritque, donec systema aliud provinciae factum non fuerit.

11. Malis iisdem, imo gravioribus adhuc Croatia premi videtur. Nam census croatarum ad exiguum plane numerum redactus est; eo quod, reiectis candidatis croatis, suscipiantur carnioli pro Croatia, pro qua illi tam ad docendum, quam ad concionandum, ut certa docet experientia, inepti sunt, eo quod a croatis nec bene intelligantur, nec carnioli ad illud idioma perdiscendum serio se applicent et accomodent, horreantque patriam illam. Haec sincero calamo, humilique animo declaranda duxi Adm. Reverendo Patri, ut salutare tandem remedium malis his providentissimus filiorum suorum Pater tandem decernat.

² Az új rendtagok felvételében numerus clausus volt: csak annyit lehetett felvenni, amennyinek az eltartása biztosítva volt. 1648-ban P. Bucelleni provincialis hivatalosan kérte, hogy 40 noviciust vehessen fel. P. Generalis ezt válaszolta: «Quod attinet ad admissionem 40 novitiorum hoc anno, nimis grandis numerus videtur, quam ut tot apti simul inveniantur; nec convenit implere Societatem turba hominum. Facio igitur potestatem R. ae V. ae suscipiendi ad viginati quinque. Sed et ii quique sint selecti et in quorum singulorum admissionem conveniant omnes R. ae V. ae consultores, accepta prius informatione a rectore et consultoribus collegiorum, in quibus operam dederunt litteris. Si postea adhuc pluribus R. a V. a indiguerit post horum cooptationem, et alii idonei sese offerent, V. a R. a me denuo admoneat». ARSI Austr. 6, f. 1r. – A következő év januárjában megengedte, hogy több magyart vehet fel mint addig: «Plures adhuc hungaros admittendi copiam nuper feci V. ae R. ae in subsidium spirituale illius regni; si reditus collegiorum adhuc ferent plures, re mature perpensa cum suis consultoribus, non ero difficilis» ARSI Austr. 6, f. 21v – P. Caraffa generalis utódja, P. Nickel szintén óvatos volt. Megint 40-t kért a provincialis, de csak 30 felvételére kapott engedélyt, de úgy hogy 12 magyar legyen: «Potestatem sibi fieri postulat R. a V. a 40 novitios ad probationem admittendi. Magnus est ille numerus unius praesertim anni, et spectata parsimonia, qua eo in genere uti solebat P. Vincentius sanctae memoriae, ad cuius spiritum et sensum componere me debeo ex praescripto officii mei. Poterit tamen hoc anno 30 admittere, et ex illis 30 duodecim, si ita visum est, sint hungari. Processu deinde temporis plures peti possunt, si consteterit de penuria personarum». ARSI Austr. 6, p. 39. – 1658-ban 50-re kapott engedélyt a provincialis: «Per me licet ut R. a V. a admittat ad Societatem 50 scholasticos, sed magno delectu, qualem ultro promittit». ARSI Austr. 7, f. 105v. – 1672-ben P. Aboedti provincialis, miután meglátogatott néhány magyar rendházat, nagy lelkesedéssel írt a Generalisnak a rendkívüli apostoli lehetőségekről, de ugyanakkor fájtalta, hogy kevés a lekipásztor. A Generalis febr. 6-i levelében ezekre így válaszolt: «Messis – inquit – in Ungaria multa, crediderim ego, si quando his vel maxime secuturisque temporibus etiam speratur plurima. Operarii interim tam pauci, ut vix suffecturi videantur maxime gnari idiomatis ac morum patriae. Quid hic consilii? Credo expeditum, si quantum quidem per reditus licuerit, plures in trinchiniensi excolantur tyrocinio. Audio enim aequo pauciores pro Ungaria suscipi, adeoque olim in sola domo probationis viennensi fere tot pro Ungaria formatos, quot iam in proprio ad id specialiter erecto novitiato. Cumque providendum sit fere 27 domiciliis, vix ultra 15 admissos scholasticos ungaros. – Magna quoque sit oportet penuria coadiutorum in novitiato eodem ob duos tresve solum illuc missos, eos plerumque studiosos reiectitios, poetas, rhetores, libertati assuetos, nullius opificii, quibus vix minus aptos pro coadiutorum muneribus videris, parsque magna post emissam vota dilabitur. Optandum esset planeque providendum, ut cum (prout dicitur) non pauci e germanis opificibus admitti petant alibi, hi potius adlegerentur, utiles multum futuri, quam alii impatientes laborum humilium. Haec R. ae V. ae auxiliarem aposcunt manum ac operam.» ARSI Austr. 8, p. 639.

27 Informatio Patrum hungarorum de divisione provinciae
Anno 1700

Informatio de norma divisionis provinciae Austriae Societatis Iesu¹

Supposita necessitate divisionis huius provinciae, quam res ipsa loquitur et satis demonstrat, nimirum personarum numerus 1240 exaequans, frequentia stationum fixarum, ab invicem longe dissitarum, sexagesimum numerum attingens; amplitudo ipsius provinciae universum Ungariae regnum et quinas domus austriacae provincias haereditarias complectentis, quae se ad tantum spatium diffundunt, quantum florentissimae quinque Italiae provinciae continent. Haec, aliaque non pauca reddunt uni praesidi administrationem valde gravem, ac impossibilem visitationem fructuosam intra unius anni revolutionem; quemadmodum agnoverunt hactenus et praesides provinciae, et ipsae congregationes provinciales undenae vel duodenae. Ideoque saepius iam supplicarunt admodum reverendis patribus generalibus pro divisionis huius executione. Quae divisionis necessitas agnoscebatur a suis paternitatibus, sed executio differebatur in meliora tempora, prout patet ex responsis pluribus ab Urbe datis. Et in hac divisionis necessitate conveniunt omnes, nemine excepto.

Perspecta sic necessitate divisionis, actum fuit, annuente Admodum Reverendo Patre Nostro, de norma ipsius divisionis, quae duplex proponebatur: simplex nimirum et mixta seu composita. Simplicem nominari placuit eam, per quam sic divideretur ipsa provincia, ut omnia et sola domicilia sub corona regni Ungariae, hoc est in ipso eodem regno et aliis eiusdem coronae regnis ac provinciis constituta unam efficerent provinciam nostram, Ungariae dictam. Alteram vero provinciam austriacam stricte dictam constituerent domicilia sita in provinciis germanico-austriacis, et domui austriacae haereditariis. Et haec forma divisionis tanquam maxime apta, a quinquaginta fere annis, a quo nempe peti caepta est divisio, semper fuit intellecta; neque ulli hac de re dubium movebatur. Pauciores anni sunt, quod aliqui cogitent mixtam seu compositam; nempe, quae complectatur partem domiciliorum in provinciis austriaco-germanicis, et partem sub regni Ungariae corona sitorum; cuius quidem ipsius mixturae atque compositionis non una, sed diversa ratio esse potest, uti patebit inferius.

His pro claritate praemissis. Actum fuit in duabus congregationibus provincialibus, utra istarum duarum norma divisionis videretur magis idonea, et consequenter expetenda. In priore, anno 1696 Viennae habita pro electione mittendorum in Urbem ad congregationem generalem, ex 50 patribus congregatis maior longe pars censuit petendam esse divisionem simplicem. Quae etiam petita fuit per postulatum speciale. Quia vero Suae Paternitati Admodum Reverendae ad postulatum hoc respondere placuit, etiamnum obstare nonnulla²; ideo actum iterum fuit in congregatione proxima de hac ipsa divisionis forma, utra ex duabus probaretur magis idonea? Ex 40 patribus congregatis non plures quinque erant, qui mixtam censerent expetendam. Sed et horum non una fuit, sed varia sentiendi proponendique ratio. Reliqui omnes triceni et quinque magno animorum rationumque consensu iudicabant, expeditiorem fore, et consequenter expetendam esse normam simplicis divisionis. Rationes utrinque afferebantur sequentes:

¹ TEXTUS: 1. ARSI *Austr.* 22, f. 185r-90v; exemplum Romam transmissum. – 2. *Ibidem*, f. 191r-96v; aliud exemplum contemporaneum Romae conservatum. – 3. Budapest, Bibl. Universitatis, Collectio Kaprinayana B tom. XLVI 129-160; exemplum non completum.

² A Generalisnak 1696-i válaszáat lásd ugyanennek a Doc-nak a vége felé.

Rationes pro divisione mixta seu composita

Rationes pro divisione mixta reducebantur ad tria potissimum capita, si divisio fieret simplex. [185v]

1^o – Ad insufficientiam personarum idonearum pro nostris operationibus per Ungariam, praesertim pro concionibus germanicis. — 2^o – Ad insufficientiam mediorum et seminariorum nostrorum in Ungaria; in quibus nec tyrones pro Ungaria sufficientes institui, neque scholastici ad successionem continuandam tot sustentari possent, quot necessarii forent. — 3^o – Ad aulae caesariae, ipsiusque Augustissimi Imperatoris consensum vel dubium, vel difficilem pro divisione simplici.

Quoad primum ostendebatur, Ungariae provinciam non posse ita constitui, ut ex gremio suo habeat concionatores necesarios ac idoneos, idiomatis germanici gnaros; quorum nunc quinquageni circiter per Ungariae domicilia nostra concionibus operam navant. Atque ita certum videtur, facta divisione simplici, hos ex Ungaria habere non posse. Aliunde vero si expetantur, non facile ituri sunt eo; cum de facto constet, eorum complures aegre disponi, aegriusque manere in Ungaria. In futurum quoque pro successione continuanda aegre in Ungaria reperientur, qui suscipiantur idiomatis germanici probe gnari; licet, quando admitti petunt ad Societatem, asserant se idioma illud callere, uti experientia docuit.

Eadem quoque videtur esse ratio quoad coadiutores temporales, quorum partem fere maiorem germanos esse oportet; paucissimi autem ex Ungaria sperari possunt idonei, opificum praesertim germanorum socii plerique sunt heterodoxi; ungarorum autem vix aliqui sunt, nisi earum artium, quae nostris usibus parum aut nihil idoneae sunt. E studentium vero iuvenum numero non multum commodi sperari potest. Ut autem fratres coadiutores ex vicina Austriae provincia eo mittantur, difficultatem fore praesente maiorem; siquidem de facto eorum plerique nonnisi aegre disponuntur in Ungariam; tum vero multo aegrius disponentur; et cogi non possent.

Quoad secundum, dicebatur, clarum esse, neque tyrocinium trenchiniense sufficere posse pro tot alendis tyronibus, quot necessarii forent ad continuandam successionem; cum eius domicilii fundatio tenuior sit, quam ut suppetat pluribus ac in praesenti alantur.

Pari ratione seminaria nostrorum in Ungaria exigua sunt, minimeque paria numero scholasticorum alendorum ad successionem debitam necessario. Hoc tempore aluntur in duabus Ungariae academiis scholastici nostri non nisi quinquageni; deberent autem adhuc ali totidem; qui nunc aluntur pro Ungaria Graecii et Viennae. Praeterea in vicinis ad minus domiciliis per Ungariam latinitatis rudimentis iuventus imbuatur. Unde tot praeceptores nostri? Cassoviensis ac tyrnaviensis academiae, ut plurimum, suppeditare possent duodenos philosophos absolutos; unde alii? Theologiae studium nunc solum habetur Tyrnaviae. Collegium illud nequit ultra senos educere sacerdotes e studiis; qui nec pro tertia probatione rite instituenda sufficient; unde igitur alii? Nec videtur exemplum valere a Bohemia, cum haec sibi semper suffecerit per idoneas personas et idiomatis germanici gnaros ex gremio suo, sibi que coniunctarum provinciarum Silesiae ac Moraviae. Nec spes reponenda est in subsidia externarum provinciarum nostrarum. Spes enim haec incerta est. [186r] Neque pariter multum spei collocandum in proceribus Ungariae atque benefactoribus pro augendis seminariorum nostrorum redditibus ad maiorem personarum numerum sustentandum. Nam et haec spes incerta est, necessitas autem certa. Accedit, quod ipsi etiam Ungariae praelati, Societatis nostrae studiosissimi, libentius faciant foundationes integras et proprias, quam augmenta in alienis.

Quoad tertium, de Augustissimi Caesaris consensu (cui nos cumprimis morem gerere convenit) admodum videtur dubium. Et quidem certum est, quosdam inclytos aulae procures aperte divisionem illam simplicem improbare; pro qua impetranda, licet forte ab Augustissimo Caesare, utpote in Societatem nostram semper clementissimo, consensus haud gravate obtineretur, adhuc creditur, is omnino propendere in mixtam divisionem. Tanti autem Caesaris nutum etiam omnem a nobis oportet observari. Haec omnia, neque plura sunt, quae pro divisione mixta in medium allata fuere.

In his autem omnibus observandum primo, supradictas rationes a duobus duntaxat patribus, pro divisione mixta sentientibus allatas expositasque fuisse. Unus enim, qui a primo proximus dixit sententiam, vir decrepitus, primi sententiam secutus, aliud omnino dixit nihil, quam «Sentio pro mixta». Quartus, qui etiam sentiebat pro mixta divisione, conabatur sic temperare, ut videretur utrique parti satisfacere velle. Quintus erat R.P. Provincialis, cuius sententia ponetur inferius.

Hinc observandum secundo, quod inter hos ipsos pro mixta divisione sentientes non conveniebat quoad normam divisionis; imo, neque quoad rationem sententiarum et conclusionis, uti constabit ex infra dicendis.

Observandum tertio, in omnibus praedictis rationibus nihil adduci aut etiam apparere, quod vel instituto nostro, vel propagandae gloriae Dei, proximorumque saluti sive ex divisione simplici incommodi, sive ex mixta commodi adferre queat; sed solum allegari difficultates, quae sub initium superandae forent in divisione simplici.

Ex quo observandum quarto: Apparet manifeste, quod si difficultates allegatae superarentur, ipsos eosdem pro divisione mixta sentientes, eo ipso divisionem simplicem approbaturus.

Observandum quinto, omnes illas rationes hoc brevissimo compendio posse comprehendere: nimirum, quod Ungariae provincia sibi sola non sufficeret in subiectis necessariis ac idoneis, et Augustissimus Caesar non facile in eam normam consentiret. Iam ergo si ostendatur, et Ungariae provinciam solam sibi sufficere posse, et Augustissimi Caesaris consensum non difficilem fore, apparebit, sublatis esse difficultates, divisioni simplici obiectas. Haec autem ostendentur in deinceps dicendis.

Rationes pro divisione simplici

Pro hac norma rationes complures copiosius adductae, reduci possunt omnes ad haec pauciora capita: [186v] – 1^o Sic maiorem Dei gloriam et animarum salutem magis promotum iri. – 2^o Accessura multa insuper alia commoda, et ex divisione mixta incommoda. – 3^o Difficultates in oppositum non esse tantas, quae facile superari nequeant, etc., neque minores in divisione mixta futuras.

Primo igitur ex ratione finis nostri, spectando videlicet in omnibus maius Dei obsequium et animarum salutem. Quae duo in divisione hac simplici multo melius promoverentur, cum provinciae praesides, quisque suae de personis idoneis maiore conatu providere studeret, operationes apostolicae promptius agerentur, rectiusque ac feliciter procederent, velut in proprio solo; maior vigeret charitas inter socios, tanquam unius moris in domo; neque locus foret amplius querelis frequenter hactenus auditis, tum a superioribus localibus domiciliorum nostrorum per Ungariam, quod nimirum ipsis homines mittantur aut inquieti, quos in aliis Germaniae domiciliis tolerare nequeant, aut inepti et velut reiectitii, qui parum aut nihil opis adferrent; tum etiam a subditis ipsis, quasi mitterentur in Ungariam poenae soliusque macerationis causa. Atque ita, dum hi (sive iam ex ratione, sive ex imaginatione sua) persuasum habent, se

mortificari; illi ex adverso, domicilia sua negligi, minuitur, imo negligitur fructus animarum spiritualis; illudque simul evenire primum est (quod evenit saepius), ut eiusmodi, qui mittebantur inviti, et domi essent inquieti, domesticisque non minus, quam superioribus graves, et foris inutiles exemplique non boni. Hinc tales id solum agere de industria, itaque se gerere notabantur, ut superioribus necessitatem facerent, eosdem ad Germaniae domicilia revocandi. Quid enim ab invitis boni sperari queat?

Incommodo huic non obviabitur per mixtam illam divisionem, sed manebit semper eadem difficultas. Nam neque tunc mittentur meliores ex Germaniae domiciliis ad ungarica, uti et nunc non mitti constat, sed vel minus idoneos, vel invitos, qui proinde respiciant, spemque habeant redeundi ad collegia germanica. Obviabitur autem ex adverso, per divisionem simplicem; cessabit enim querela illa mitti in Ungariam inepptos aut invitos; nec spes ullum sollicitabit reditus in Germaniam etc. Possetque in eum finem (si Admodum Reverendo Patri nostro videretur) statim initio divisionis optio dari volentibus manere ac operari deinceps in Ungaria; complures certe, iique cum primis idonei offerrent se libenter, quemadmodum et nunc offerunt se non pauci, uti constat; iamque non solum non inviti, sed et volentes, lubentesque operarentur in agro dominico regni apostolici.

Secundo – Si combinentur [compareantur] tempora, Ungariae provincia iam nunc, siquae statim principio notabiliter maiora haberet praesidia et personarum et domiciliorum, quam habuerit Austriae provincia, quando ab ea seiungebatur bohemica. Tunc enim in collegio viennensi academico non nisi terni aderant scholastici theologi, undeni casistae, et seni philosophi, universim scholastici nostri studentes viginti. Nunc autem in eo collegio auctus est sociorum numerus universim ad 132. Sic nempe Deus benedicit, ubi quaeritur primum regnum Dei et iustitia eius³, neque agitur humanis duntaxat aut etiam politicis rationibus; idemque iure optimo sperari [187r] potest pro Ungaria. Siquidem in praesenti etiam tyrnaviense collegium academicum, quoad scholasticos aliasque personas multo copiosius meliusque provisum est, quam eo tempore fuerit collegium viennense, uti constat; augebiturque in futurum absque omni dubio; quod ex infra dicendis confirmabitur amplius.

Tertio – Si humanas etiam spectemus rationes, certum est, praelatos, magnates, proceresque Ungariae, Societati nostrae nunc apprimè addictos, sollicita cum expectatione huius normae divisionem unice in votis habere. Qui non sine gravi sensu mixtam divisionem acciperent, uti notorium est. Sentirent, inquam, graviter illi, utpote, a quibus aut ab eorum praedecessoribus plerasque per Ungariam foundationes habet Societas nostra, quod Ungariae regnum apostolicum et florens, iudicio Societatis nostrae publico, redderetur deterius conditionis, quam Bohemiae regnum, et quasi indignum nomine provinciae nostrae propriae. Hunc illorum sensum fore, satis exploratum est. Unde consequenter eveniret, ut benefactrices manus retraherent, et munificentiam suam alio converterent, non modico Societatis nostrae dedecore, magno in super promovendae salutis proximorum detrimento.

Ex adverso, si divisio illa simplex constituatur, omni conatu studebunt, pro sui nominis, patriaeque dignitate, ac praesertim pro insito sibi religionis catholicae promovendae studio (quo certum est, eos teneri), ut domiciliis nostris per Ungariam benefaciant, eorundem foundationes augeant, uti iam auxerunt non pauci, prouti constat factum Cassoviae, Jaurini, Posenii, Trenchinii, Tyrnaviae, aliisque in locis. Nec enim foundationes integras facere possunt omnes, nobis etiam optime addicti; benefacere autem non omittent. Id, quod facturos constat ex eorundem certis ac iteratis promissis

³ Vö. Mt 6 37.

sionibus, dummodo huius normae simplicis divisio constituatur. Atque ita, ex praemissis hucusque censebant sententiae huius patres omnes, non videri quidquam deesse, quominus Ungariae provincia simpliciter dividatur ab austriaca, sicut non deerat (esto plura tunc defuissent), quando ab eadem dividebatur bohémica. Et sicut eo tempore illarum utraque adiuwabatur ab aliis provinciis nostris, austriaca nimirum et bohémica, quemadmodum constat ex utriusque historia, cur pari ratione sperari nequeat, ut (si opus fuerit) adiuvetur etiam ungarica necessitate urgente. Sic etiam adiuta fuit veneta, quando in eius collegia ditioni serenissimae reipublicae venetae subiecta, revocabatur Societas. Idemque accidit etiam in aliis provinciis nostris.

His accedit, quod etiam nomini nostro (cui nos omnino consulere convenit) hac ratione melius consultum erit. Etenim si divisio mixta fiat, dicent multi (et occasio dicendi suggeretur a nobis), praesertim Societati nostrae parum addicti: iesuitas ipsos non fidere suis de natione ungarica; quando ex ea sola nolebant, vel certe non fidebant sibi, provinciam unam propriam ac separatam constitui; sed ei per mixturam divisae, veluti custodes, qui attenderent, adiungendos censuissent. Id quod et in ipsis nostris (uti sumus homines) diffidentiam pareret, et externorum etiam censuras varias causaret.

Quarto – In hac divisione simplici omnia domicilia suberunt eidem regimini ecclesiastico et politico, idem omnibus tribunal, eadem leges municipales, idem in causis agendis idioma. [187v] Quae sane tum spiritualium muniorum, tum oeconomiae administrationem faciliorem reddunt. Haec etiam causa fuit, ut in priori huius provinciae divisione Bohemia, Moravia et Silesia in unam ab austriaca distinctam provinciam componerentur.

Quinto – Si difficultates contra hanc divisionem simplicem propositae non adessent, aut facile tolli possent, constat ex ipsa eorum suffragatione, qui pro divisione mixta sententiam ferebant, opportuniorem fore divisionem simplicem (nihil enim pro mixta positive adferebatur); atqui difficultates illas, si res bene perpendatur, per ipsam illam divisionem simplicem (neque aliter melius) sublatum iri facile patet tum ex hactenus allatis, tum ex adferendis patebit ulterius.

Nam ad primum – Quoad personarum defectum, concionatorum videlicet ac coadiutorum temporalium, iam nunc satis provisum videtur in complures annos. Hoc ita ostenditur. Nam austriaca provincia initio statim divisionis non solum non negabit, sed et libenter suppetias feret, sociosque tot ungaricae provinciae indulgebit, quot erunt necessarii. Etenim, si germanos omnes ex Ungaria revocare vellet ac recipere, nec locum nec officia haberet, quibus eosdem addiceret. Libentius igitur indulgebit eos, quam ut superfluos alat ac inutiles futuros. Possetque statim in principio divisionis (uti supra memoratum est) concedi ad arbitrium cuiusque, qui pro Ungaria se suamque operam offerre vellet. Offerrent sane non pauci, quemadmodum hactenus etiam offerebant plures etiam ex aliis provinciis, qui iam volentes et non inviti alacrius et fructuosius operabuntur.

Deinde, concionatores germani per Ungariam deinceps tot non forent necessarii; si nimirum primo concionatores dominicalis a festivo in eodem loco divisi non sint, sed unus idemque concionem utramque obeat, sicut in aliis provinciis praxis est. – 2^o Si parochialium ecclesiarum cura et administratio dimittatur; quae aliunde nobis non competit⁴. Tunc enim substituentur curiones et parochi proprii, qui etiam conciones habebunt. – 3^o Si per praesidia, in quorum pluribus pro solis militibus detinentur nostri concionatores germani, permittantur capellani stipendiati; neque in hisce praeser-

⁴ Vö. *Constit.* P. IV c. 2; *MI Const.* III 105.

tim duobus punctis audientur contra nos ea murmura, quae hactenus. Constat autem in 12 vel 13 stationibus detineri nostros concionatores germanos pro solis iisque paucis praesidiariis militibus. Atque ita iuxta modo dicta facile fieri posset, ut concionatorum germanorum numerus per Ungariam imminuatur fere in vicenis. Aliunde concionatorum huiusmodi pro solis praesidiariis non videtur tanta necessitas. Nam si Viennae (quod pro exemplo allatum fuit), ubi adsunt aliquot millia gallorum, nullus tamen pro his in tota urbe concinator proprius habetur, cur pro praesidiariis paucis (nam alicubi neque centesimum numerum faciunt, uti certum est) in tot locis constitui debeat proprius? Causa urgens aut necessitas non apparet. Quod si tamen adhuc expedire videretur apud eos concionatores nostros occupari, sicut haec occupatio non tam est localis, quam personalis, pro militibus nempe, qui frequenter mutantur, veniunt ex Austria, Bohemia etc., rursusque redeunt, ita [188r] conveniret etiam ex iisdem provinciis mitti sacerdotes nostros, qui militibus suis popularibus adsint; quemadmodum alias mittuntur patres castrenses ad eas legiones militares, quarum agunt capellanos, etiam ex alienis provinciis. Pari ratione, si et ubi opus fuerit, succurrent absque dubio aliae nostrae provinciae vicinae, uti succurrebant hactenus, et uti succurrunt usque in praesens suis ternis per Ungariam provinciis patres franciscani ex aliis, nec enim erit minor Societatis nostrae charitas et zelus, quam illorum pro suis et pro salute proximi. Et sane, si divisio mixta fieret, utique tunc etiam pars provinciae germanica subveniret parti ungaricae. Cur ergo si constituatur divisio simplex, nollet succurrere provincia tota toti provinciae, mater filiae?

Hanc in rem ulterius quaeri potest: – Si concionatores germani per Ungariam tantopere ac tot sunt necessarii, vel sunt necessarii pro indigenis vel pro solis militibus praesidiariis? Si pro his tantum, iam dictum est hactenus, quid fieri possit. Si autem pro indigenis (pro quibus omnino constat, necessarios esse in locis non paucis, uti Posonii, Leutsoviae, Sopronii, Neosolii etc.), ergo iam indigenas constat esse germanos, eosque non paucos. Horum filii student in scholis nostris, nec pauci ad Societatem nostram admitti petunt, satis idonei, adeoque admitti poterunt. Et sic etiam cum tempore providebitur de germanis concionatoribus indigenis, quales etiam hoc ipso tempore in provincia nostra sunt non pauci de Societate, patebit id ex catalogo provinciae⁵. Hoc ipso anno 1700 degunt in collegio graecensi nostri tam sacerdotes, quam scholastici in Ungaria nati numero septeni, qui aliud idioma non callent bene nisi germanicum; plures autem per alia provinciae domicilia. Sunt nempe in pluribus Ungariae urbibus, in quibus domicilia Societatis fundata sunt, et scholae docentur, germani complures, uti Posonii, Sopronii, Jaurini, Budae, Leucsoviae, Eperiesini, Comaromii, Neosolii, Schemnizii etc., quorum filii et scholas nostras frequentant, et Societatem nostram complures expetunt, uti paulo ante dictum est.

Quod autem nunc in Ungariae domiciliis nostris pauci vel etiam nulli sint concionatores germani ex indigenis, videtur esse ex eo, quia, esto Societatem nostram exeperent, non suscipiebantur tamen, cum alibi per domicilia Germaniae multi eam exeperent, neque suscipi omnes possint. Unde illud etiam adiungi potest, cum in austriaca provincia multi quotannis ad Societatem nostram admitti postulent, ac deinceps etiam postulaturi sint, neque suscipi possint omnes, poterunt ex iis aliqui dirigi in ungaricam, qui pro suo fervore libenter ibunt, modo suscipiantur; ita constat, etiam in praesens ex aliis provinciis, Bohemiae, Germaniae Superioris, ac etiam Rhenana dirigi adolescentes ad nostram hanc provinciam Austriae. Accedit, quod semper hacte-

⁵ Az osztrák jezsuita provincia 1700. évre irt személyi katalógusát lásd: Pannonhalmi, Bibl. Archiabbatae OSB, cod. 118 E 2.

nus, ac nunc etiam in Ungaria, signanter Leucoviae, Trenchinii ac Tyrnaviae moravi, bohemi ac silesii, germanici simul et slavonici sermonis gnari, litteris dent operam in scholis nostris, ex quibus meliores, iique Ungariae ob hanc peritiam idiomatis germani magis utiles suscipi poterunt.

Demum, id etiam sequetur commodi pro Ungariae provincia in futurum, quod habitura sit concionatores eiusmodi meliores, quos cum tempore nancisceretur ac servaret constanter; nunc autem (saltem ita communiter persuasum est) meliores in Ungariam non mittuntur, sed pro [188v] Germaniae domiciliis applicantur; aut si qui ex tertia probatione mittantur aptiores, si laudem habeant, mox in Germaniam revocantur; qui vero mittuntur ex maturioribus, vel putantur esse tales, quos non libenter habeant in Germaniae domiciliis, vel cum praeter conciones, alias occupationes raras habeant, fit, ut aegre maneant ac redire flagitent.

Quod coadiutores temporales attinet, fere par est ratio. Si enim (uti allegabatur) germani sint necessarii pro Ungaria, erunt utique in eadem germani, qui suscipiantur. Atque nunc etiam vix est, imo, non est domicilium aliquod nostrum numerosius in Ungaria, in quo non sint e familia domestica germani sartores, arcularii, famuli ecclesiae etc., quorum non pauci expetunt suscipi ad Societatem. Apud externos etiam opifices catholicos non desunt similes. Nec enim ulla civitas est in Ungaria, ubi degunt nostri, in qua sint meri heterodoxi; sed ubique adsunt cives, opifices, eorumque socii catholici germani. Imo, iam per Dei gratiam, sunt aliquot civitates mere catholicae. Multi praeterea Societatem expetunt illic studentes maturiores ex inferioribus scholis; quales necessarii sunt pro oeconomia praesertim et re familiari; quales etiam in Germania suscipiuntur. Demum, uti supra de concionatoribus dictum, sic etiam, facta divisione, non omnes redirent in Germaniam, utpote non futuri necessarii, sed plures libenter manebunt.

Ad secundum – Quoad numerum tyronum ac scholasticorum (in quibus maior difficultas apparet) alentur deinceps in Ungaria plures. Quod enim hactenus pauciores fuerint sustentati, causa erat fere unica temporum iniquitas, rerumque caristia. Nunc autem, constituta pace, omnia erunt parabiliore pretio, adeoque plures ali poterunt ac debebunt. Sicuti constat, olim in tyrnaviensi collegio socios fuisse centenos etiam; cui postea nihil decessit, imo, accesserunt potius non pauca subsidia valde notabilia, adeo ut eius collegii proventus hoc ipso tempore sit auctus annuis ter mille florenis germanicis ad minus; hoc est, quasi mille quingentis scutis romanis, uti certum est. Augebiturque, Deo favente, deinceps amplius, facta divisione simplici.

Praeterea scholasticorum, praesertim theologorum, aliqui studiis operam navare possent in Urbe, in quam aliunde haec provincia mittere posset aliquos studiorum causa. Et in hunc ipsum finem iam anno superiore offerebatur huic provinciae summa capitalis non contemnenda, ex cuius censu aliqui scholastici nostri pro sola Ungaria sustentari possent in Urbe, ut tanto melius excolerentur in bonum apostolici regni. Accedent certo maiora subsidia in eundem finem, facta divisione simplici. Item, Vienne bini vel terni theologi in Collegio Pazmaniano sive Ungarico dicto, pari ratione sustentarentur ad mentem fundatorum, qui collegium illud fundarunt, et notabiliter auxerunt in bonum solius Ungariae. In quo semper necessarii sunt praefecti nostri theologi, siquidem alumnorum numerus plerumque superat septuagesimum. In ipso etiam collegio nostro academico viennensi, sub initium divisionis, aliquot sustentari possent, studiisque suis operam navare, ad minus ex charitate Societatis, cum aliunde collegium illud sit optime constitutum, et Austriae provincia tot scholasticis non indigeret Philosophorum aliqui, praeter Cassoviam ac Tyrnaviam, studere possent Zagrabiae. Interea etiam budense collegium adolescet ad habenda illic altiora studia, [189r] iuxta mentem Fundatoris, a Societate iam acceptatam.

Id etiam pro maiore ac sufficiente numero tyronum sustentandorum adiiciebatur, posse interea tyrones nostros hac ratione augeri, ut eorum pars non exigua in quopiam Ungariae collegio melius fundato constituatur ac instruatur; e. gr. in collegio jaurinensi prae caeteris melius fundato, in quo et locum sufficientem et sustentationem congruam haberent; quemadmodum in eodem collegio et antea instituebantur, et hoc ipso anno instituuntur patres tertiæ probationis. Iam autem anno proxime insequente inchoabitur tertia probatio in loco foundationis propriae Neosolii, ubi actu pro eorum accommodatione disponuntur omnia necessaria. Succurrent praeterea, si opus fuerit, pro alendo maiore tyronum numero alia collegia recentiora, melius fundata, et benefactores parati.

Ad haec omnia facilius in effectum redigenda, hoc ipso tempore praesto est summa capitalis pecuniaria in subsidium nostrorum per Ungariam domiciliorum a certis benefactoribus destinata; et quidem tanta, ut ex eiusdem censu quotannis obventuro sustentari possint sexageni ad minus, vel etiam septuageni nostri. Quae summa cum suo censu si applicetur (uti ex mente benefactorum illorum applicari poterit) utrique seminario nostro in Ungaria, spirituali nempe tyronum et litterario scholasticorum, iam sociorum numerus augebitur utrinque tantus, quantus erit necessarius ad continuandam successionem et scholasticorum et operariorum in provincia Ungariae. Neque aliud pro effectu desiderant benefactores illi, quam optatam divisionem simplicem. Hoc autem ipsum, ne speciose magis iactari, quam ex veritate dici videatur, exponetur totum specificè a Patre Procuratore misso in Urbem⁶.

His adiungi potest, quod fundatio transylvanica dicta excedat etiamnum in summa capitali centum millia florenorum germanicorum, sive quinquaginta millia scutorum romanorum; ex cuius censu (qui singulis annis accipitur) non impenduntur quotannis in missiones illas, nisi 1000 circiter floreni germanici, seu 500 scuta romana, vel parum supra. Reliquum igitur (quod nunc in alios provinciae usus impenditur) applicari posset seminariis ante dictis in Ungaria; praesertim cum in iis educantur socii pro Transylvaniae subsidio. Nam in iis, qui nunc degunt et operantur in illa regione, utcunque provisum iam est aliunde. Quae omnia suadent, sperari posse in Deo ac benefactoribus nostris, non temere, sed fundate.

Ad tertium – Quod Augustissimi Caesaris consensum attinet, procerumque aulae caesareae iudicia, uti et alias rationes politicae affines (si quae sint eiusmodi), censebant patres, qui pro simplici divisione suffragium ferebant, hac in parte difficultatem in re ipsa nullam subesse, sed forte solum, si non in desiderio aliquorum, certe in mera suspitione aut opinione, nullo autem vero argumento fundatam. Quod enim Augustissimus Imperator vel aegre in hanc simplicis divisionis normam consentiret, vel in aliam partem divisionis mixtae aperte propenderet, nullo hactenus certo indicio compertum fuisse. Imo, constare aiebant trium patrum aulicorum testimonio, Augustissimum Imperatorem verbis categoricis edixisse, contentum se fore quavis norma, in quam patres [189v] ipsi convenerint.

Insuper eorum unus retulit⁷, cum ea de re coram Augustissimo Imperatore facta fuisset mentio, eundem haec ipsa subiecisse: convenient patres ac decernant, prout iis in Domino visum fuerit, tamen in utraque provincia aequè subditi nostri erunt. Atque haec ipsa, si opus foret, sperabant iidem, ut Augustissimi chirographo roborentur, facile obtineri posse. Et sane metuimus interdum similia, pro cautela quidem, sed absque fundamento sufficiente. Sic etiam auditum non semel fuit, cum ad visitandam

⁶ Nem tudjuk ki volt, mert az 1700-ban tartott congregatio provincialis aktái hiányoznak.

⁷ Lásd erről P. Fr. Wolff, Lipót császár bizalmas tanácsadójának levelét: Doc. 29.

hanc provinciam paucis abhinc annis destinatus fuisset R.P. Fridericus Inninger⁸, pia memoriae, ab Augustissimo non admissum iri visitatorem ex alienis ditionibus. Et tamen, quia Clementissimus Imperator pro suo erga Societatem nostram affectu rebus nostris et favit semper, et etiamnum favere pergit, neque illis immiscere se vult, absque ulla displicentiae, imo etiam magna cum benevolentiae significatione, libens admisit. Unde cum ex hac parte reddamur securi de Augustissimi Caesaris benigno consensu, ex altera vero non nisi coniectura quaedam incerta proferatur, non apparet, quomodo coniectura sola declarationi cognitae praevalere debeat. Imo, displicere posset non leviter Augustissimo Imperatori, haec nostra de illius inclinatione aut voluntate opinio; utpote, quae videretur inter Maiestatem ipsam et ungaricam nationem seu movere seu indicare diffidentiam aliquam, utrique parti sane ingratam.

Caeterum expedita foret ratio certius ac securius cognoscendi mentem Caesareae Maiestatis, si nimirum Sua Paternitas Adm. Reverenda non gravaretur, superinde Augustissimo Imperatori scribere atque id ipsum proponere. Tria hinc sequerentur commoda: Primo enim, Augustissimo Imperatori certo id singulariter placeret, ubi videret facto ipso, suis in provinciis hanc adeo sinceram Societatis nostrae agendi rationem; quae sicut aliis in rebus, ita etiam hac ipsa in re tanti momenti nutum eiusdem religiose observaret. – Secundo, Maiestas eadem certo responderet Paternitati Suae Adm. Reverendae, mentemque suam declararet. – Tertio, et Sua Paternitas Adm. Reverenda et Societas nostra secure procederet, securaque in futurum etiam foret habita semper prae manibus resolutione caesarea. Videturque ob haec ipsa supradicta nunc vel maxime divisioni meditatae oportunitatem tempus dum superstes adhuc vivit Augustissimus Imperator modernus, Societati nostrae adeo propitius. Nam post eius decessum (quem divina bonitas adhuc longaezum servet) facile maiores difficultates in utramque partem emergerent.

Hoc etiam hic adnotandum videtur, unicum esse in aula caesarea ex nostris patrem huic divisioni contrarium⁹, qui forte posset etiam aliquid opinionis contrariae ingenerare in mente Augustissimi Caesaris. Reliqui autem omnes concorditer eandem probant.

Porro aulicorum, seu aulae caesareae ministrorum sensus et iudicia, quoad hoc punctum non tam in ratione, quam vel in affectu vel in praeconceptione quapiam opinione fundata, minus videntur curanda; cum illi res nostras aut non intelligant, sicut intelligit Augustissimus Caesar; vel non ita curent. Deinde (quod etiam videtur bene notandum) aulici non improbant absolute divisionem illam simplicem, quoad locum seu regionem, sed solum illam, quae nostros germanicae nationis excluderet ab Ungaria, prouti a nonnullis eorum expresse declaratum fuit. Hoc autem in ista [190r] divisione non intenditur. Neque enim germani omnes ab Ungariae domiciliis excludi possunt, in quibus non modo utiles, verum etiam necessarii semper aliqui futuri sunt. Iam vero, si commoditas ipsa tum divisionis faciendae, tum etiam visitationum necessarium spectetur, ea cuilibet vel minus insipienti topographicam provinciae nostrae tabulam, clare patebit, vel maxime ex ipsa constitutione locorum; qualis certe in nulla divisione mixta, qualiscunque demum excogitetur, haberi poterit. Ad hoc demonstrandum ipsis oculis satis erit inspicere atque consulere tabulam ipsam; et amplius adhuc patebit ex dicendis paulo post.

⁸ Fridericus Ininger S.I. (1640-1696), német származású jezsuita, aki 1693-95 között látogatta hivatalosan, a Generalis megbízásából az osztrák provinciát; lásd GERL, *Cat. Gen. Prov. Germ. Sup. S.I.* p. 200.

⁹ Franciscus Menegatti S.I. (1631-1710) osztrák jezsuita, aki 1691-től Lipót császár gyóntatója volt; lásd *Cat. Gen. Prov. Austr. S.I.* 995; DUHR III 792-93.

Caeterum in omnium provinciarum divisionibus difficultates eiusmodi aut pares hactenus obiectis, aut etiam graviores occurrebant; quae tamen Deo propitio superatae sunt, et cur non etiam sperari possit in hac divisionis methodo easdem superatum iri? Ac forte in altera divisionis ratione mixta difficultates non minores, imo et maiores occurrerent. – Primo, quia ratio communicationis et collegiorum inter se et membrorum nexu, capite, uti et visitationis ipsius utriusque provinciae praesidium expedita aequae non foret, ac in simplici; quod ipsa tabula docet. Extremae namque stationes nostrorum ad orientem in Dacia necessario coniungendae forent cum extremo quopiam collegiorum ad occidentem; nempe, aut passaviensi vel etiam schurczensi aut goritiensi. Inspiciatur nunc, quanta sit inter haec distantia; quodnam igitur inde visitationis compendium? – Secundo, quia non una, sed plures hactenus memoratae fuerunt methodi mixtae divisionis; nec sperari potest, ut in aliquam eorum adeo concordibus votis tot patres unquam conveniant, quot modo convenerunt in simplicem. Id quod facile conici potest ex ipsa congregatione provinciali, in qua cum 5 patres universim pro divisione mixta sententiam dixissent, eorum tamen sententiae non parum discrepabant. Primus enim ac tertius censebant, ita componi oportere, ut pars domiciliorum Hungariae cum parte domiciliorum Germaniae adunarentur, velut ex aequo, in unam provinciam; et adiungebat uterque hanc expressam clausulam: si non fiat divisio composita, nullam expeti oportere. Verum hi ipsi duo non designabant eadem ratione domicilia illa, quae utrinque deligenda iudicarent. Secundus, et primo aetate professionis proximus, vir decrepitus, uti iam superius memoratum fuit, nulla prorsus adiecta ratione seu motivo, imo, neque alio verbo, secutus duntaxat primi sententiam haec solum dixit: Sentio pro mixta. Cuius proinde suffragium videtur absque pondere. Quartus deinde (ordine suffragationis autem 25^{us}) censebat, momenta rationum utrinque allata sic posse combinari, ut neque omnino simplex divisio fieret, neque ita utrinque composita seu mixta, uti priores censebant, sed sic, ut omnia per Ungariam domicilia in unam provinciam coadunata coniungerentur domiciliis in utraque Austria, superiore videlicet ac inferiore, sitis. Caetera vero domicilia Styriae, Carinthiae, Carnioliae, partis italicae ac fors etiam Croatica manerent pro altera provincia.

Verum huic normae obstarent prae caeteris geminae difficultates non leves, iam supra memoratae. Primo enim, una illa provincia austriaco-ungarica haberet duo tyrocinia, viennense ac trenchiniense; altera vero nullum. Illa haberet tres universitates praeter quartam iam fundatam; ista unicam. Secundo, maneret supra memorata locorum distantia et visitationis incommoditas ab uno extremo ad alterum, Passavio videlicet ad extremos fines Daciae.

Demum, post haec omnia in medium allata, Reverendi Patris Provincialis suffragium expressum huiusmodi verbis comprehensum fuit (prout etiam in actis huius congregationis consignatum est): «Cum iudicet, nunc simplicem divisionem fieri non posse; neque petendam hac vice ipsam divisionem, sed expectandum esse, donec dispositiones ad eam sufficientes videantur». Ex qua suffragatione clare patet, Reverendum Patrem Provinciale approbasse normam simplicis divisionis, ac pro eadem tulisse suffragium, supposito, quod omnia forent satis parata. Hoc autem solum sensisse, nondum esse omnia sic instructa, ut simplex divisio nunc executioni dari queat¹⁰. [190v]

An autem sint vel non sint omnia satis disposita, saltem pro principio divisionis huiusce simplicis, et an sufficiens eam necessitas postulet, videtur ex hucusque dictis constare. Iam ergo cum et in priori congregatione, hanc praecedente, habitaque anno

¹⁰ P. Mechtl provincialis egy bővebb, a Generalishoz juttatott írásában fejtette ki véleményét; lásd Doc. 21.

1696, a longe maiore quinquaginta patrum, eo tempore congregatorum parte iudicatum fuerit pro divisione simplici; et in praesenti etiam non appareret nova ratio contrarium efficaciter suadens; quin etiam plures nunc accesserint, novasque rationes pro eadem norma simplici attulerint, consecrarium visum fuit eandem petitionem nunc etiam reiterandam esse. Et quemadmodum pro tunc ad provinciae postulatum Sua Paternitas Adm. Reverenda responderat: Negotium divisionis adhuc differendum esse ob sedulo expensas illorum temporum circumstantias, et solidas virorum prudentum secretas informationes, atque insufficientes pro tunc in Ungaria dispositiones. – Ex quo quidem responso conicere licet, postulatum provinciae etiam quoad modum divisionis non improbatum aut reiectum, sed solum dilatum fuisse. Ita nunc, si et mutatis in melius, tum per pacem cum Turca, tum per nova sustentationis seminariorum subsidia, temporum circumstantiis, et in multo commodiorem statum deductis in Ungaria dispositionibus, si accedant pares virorum prudentum (qui sane inter tricenos et quinque patres non deerant) informationes, non sine fundamento sperari potest benevolus assensus Suae Paternitatis admodum Reverendae pro hac divisione simplici tot suffragiis concorditer expetita. Pro qua quidem complures patrum, iique graviores viri eandem expetentes hoc pariter adiciebant: quod si haec impetrari non posset, potius nullam etiamnum expeti oportere.

Proponentur fortasse Suae Paternitati Admodum Reverendae aliae quaedam rationes arcanae hactenus caeteris non cognitae, neque in ipsa congregatione provinciali allatae¹¹. Rogatur suppliciter Sua Paternitas Admodum Reverenda, dignetur easdem saltem cum aliquibus viris gravioribus, pro simplici divisione sentientibus communicare. Forte facile dilui poterunt. Sane, de personis idoneis, sive ad spiritum, sive ad gubernandum, sive ad altiora docenda, difficultatem esse non posse, constat, et constabit inductione manifesta. Neque metui potest (quod auditum subinde fuit), ut per hanc divisionem decedant domui professae liberaliores ex Ungaria eleemosynae. Habebit illas, imo fortasse et ampliores; praesertim, cum et in Ungaria domus professa nulla futura sit; et Ungariae magnates tam saeculares, quam ecclesiastici aequae frequenter futuri sint Viennae atque nunc. Qui eo magis nostris ibidem addicti esse perseverabunt, ubi viderint concordii suffragatione nostrorum divisionem hanc, tantopere ab ipsis expetitam, semel demum impetratam esse. Unde potius ex adverso retraherent liberales manus, si adverterent, aut etiam suspicari possent, nostros ipsos eidem divisioni obstitisse.

28 P. Gabriel Kapi S.I.¹, P. Thyrso Gonzalez praep. gen. S.I.
Tyrnavia 27 martii 1700 – Romam

Admodum Reverende in Christo Pater noster².
Pax Christi.

Nisi literis et consilio R. Patris Assistantis Germaniae³ animatus, nunquam mihi tantum sumpsissem, ut his ad Reverendam admodum Paternitatem Vestram exaratis, eandem non interrogatus alloqui, et sententiam ei meam proponere, ac minimus

¹¹ Lásd a 14. és 25. sz. Doc-kat.

¹ Kapi Gábor (1658-1728) magyar nemesi családból származó jezsuita; 1698-tól 1706-ig Erdélyben működött, ahol a jezsuiták új letelepedésének vezető alakja volt; lásd *Cat. Gen. Prov. Austr. S.I.* II 680-81 és NAGY VI 79.

² TEXTUS: ARSI *Austr.* 22, f. 202r-03v; autographum.

³ Ignatius Diertins volt 1696-tól assistens Germaniae Rómában; lásd *Synopsis hist. S.I.* 636.

omnium de rebus illi maximi momenti praeter muneris mei rationem scribere ausus essem. Statui tamen, ut meo erga sanctam matrem religionem meam, et divinam gloriam promovendam debito studio satisfaciam, quae de provincia nostra, et divisione illius, ac potissimum de Societate nostra in Ungaria firmanda et excolenda Paternitati V. adm. Rev. significanda putavi, breviter et ea sinceritate, qua Deo loqui possum, perscribere; quae his diebus cum homine quidem alio nullo, sed cum eo tamen, qui pro nobis homo factus est, per orationem diligenter contuli; et quae iam pridem mecum ipse tacitus volvo et revolveo, nondum ausus, et diu mecum deliberrans, an ea aliquando proferrem. Omnia porro, quae scribere volo, tribus propositionibus complectar.

Prima propositio – Campus operationum magnarum et apostolicarum vix est, ac plane non est tantus Societati nostrae in Europae provincia ulla apertus, quantus in Ungaria. Ungaria ipsa inprimis est regio sat vasta. Pertinent ad eam proxime Croatia, Sclavonia et Dalmatia, Bosnia, Servia et Bulgaria, Transylvania, Valachia, Moldavia. Hae omnes nationes multum sibi in moribus, erroribus, et tam bonis quam malis rebus affines. Ab istis in Moscoviam, Tartariam, Graeciam, Turciam et Orientem omnem, atque inde huc ad nos, via est aperta. In omnibus his regionibus atque in ipsa Ungaria sive errorum in fide, sive vitiorum in moribus hominum est sylva uberrima. Praeter omnis generis haereses, est numerus ingens graeco schismate involutorum. Ruditas et in illis magna, sed in his maxime est incredibilis. Catholicorum, quod ad vitam attinet, ratio, non est a caeteris diversa. Linguarum diversarum summa commixtio. In Ungaria praeter ungaros, germanos, slavos, sunt croatae, rasciani, valachi plurimi. In Transylvania ungari, valachi, germani etc. His omnibus nihil deest ad omne bonum amplectendum, nisi virorum vere religiosorum et doctorum industria. Atque ut claro et uno verbo dicam, nisi veri S. Ignatii filii, qui nullam nationem spernant, omnem animam Christo lucrifacere unice expetant, agant et laborent diu noctuque viribus omnibus pro gloria Dei, caduca et humanas rationes infra se habentes, nec quidquam, nisi Deum spectantes et quaerentes. A nobis totus clerus a prima sui institutione et rebus in caeteris plerisque dependet. Nos a religiosis et omnibus aliis ordinibus imprimis audimur. Nos omnem ubique iuventutem educamus.

Nobis via, quo ire et ad ea, quae agere volumus, ante omnes patet. Multum boni, non nego, fit a nostris; sed id fit certe a nostris quasi dormientibus. Quid fieret, si vere vigilaremus? Si nos affectibus humanis mortuos, et S. Ignatii flamma incensos homines viderent. Mihi firmissime persuadeo, si nos alii quam simus; si iis, qualibus italica, quam biennio expertus sum⁴, et caetera Societas abundat, pares; si maioribus nostris similiores essemus, quotannis centenis aut potius millenis etiam animabus plures facile Christo parere hac tanta in messe possemus, tametsi pauciores, quam nunc, essemus. Scribitur e Transylvania, si nihil illic aliud agendum, praeterquam valachi tantum in [202v] Transylvania degentes iuvandi essent, campum laborum Societati darent illi uni et sufficientissimum et honestissimum. Non ita pridem ibidem noster missionarius ludum aliquem literarium aperuit; et iam bulgaros, armenos, persas numeravit discipulos. Si ea, quae fieri a nobis possent, et quae fiunt, homo Societatis nostrae Dei amore ardentior spectet, a lacrymis sibi profecto non temperabit. In praesidiis nostris zelus animarum vix mediocris, caeteros saepe ipsi saeculares stimulant et urgent ad ea, quibus a nobis ipsi iuvare possint, agenda. Plura non addo; nec quidquam exaggerate, imo infra id quod est, dici haec et sequentia a me puto.

⁴ P. Kapi 1684-ben Bolognában, 1685-ben pedig Velencében tanult teológiát; lásd *Cat. Gen. Prov. Austr. S.J.* II 681.

Secunda propositio — Nunquam in hac tanta messe fructum eum, quem possumus et debemus, colligemus. Nunquam Societas nostra in his partibus florebit, nisi provincia nostra dividatur in duas; et quidem ea conditione, ut pars illius austriaca in unam, Ungaria tota cum Croatia, Transylvania etc. in alteram reducatur provinciam. Duo membra habet haec propositio: unum est de divisione, alterum de forma dividendae provinciae. Utrumque eodem et unico argumento doceo. Quamdiu enim non dividemur, et non taliter, qualiter dico, dividemur, res nostrae, quibus hic potissimum divinae gloriae cursus communis innititur, nunquam bene fluent. Ratio huius est quidem et illa, quod ob vastitatem provinciae, hominum multitudinem ac diversitatem, curarum varietatem nunquam unus provincialis sufficiet ei gubernandae; neque eam, nisi cum plurimis et maximis defectibus, uti hactenus, gubernabit. Sed huic malo facta qualicunque provinciae divisione, occurri aliquatenus saltem posset.

At potissima mea ratio pro hac forma divisionis, et simul divisione, est haec, quod pars austriaca huius provinciae ungaricam, et haec vicissim alteram nunquam sincero oculo aspexit; nec est spes, quod unquam aspectura sit. Utrius partis id vitio fiat, an vero utriusque, Deus scit. Rem tamen ita, ut dico, se habere, est certissimum, et credo, Romae notissimum. Illud ad infelicitatem partis hungaricae accedit, quod austriaca pars dominatur, illa regit omnia; illa agit quod vult pro arbitrio suo et privata utilitate. Ex parte ungarica vix est aliquando, qui loqui pro ea confidat, timens ne id ei vitio singulari vertatur, et in perpetuum notetur, nulli unquam muneri magis conspicuo admovendus. Quid? Quod non desunt insuper ex nostris, qui humana passi, quae vel sperant vel timent, contra nos pro illis aperte loquuntur et agunt? Itaque nostrum cuncti, non tantum ungari, sed omnes cuiuscunque gentis, etiam germanicae, qui in Ungaria nati vel huic sumus patriae affixi, sumus in hac provincia ad partem austriacam non aliter, ac uti est privignus in domo ad filium: illi matrem, nos novercam (Parenti nostro conqueror) hanc sanctam provinciam experimur.

Taceo de susceptione ad tyrocinium, in qua etiam, non obstante tanta necessitate Ungariae, reiiciuntur prae illis, et multo pauciores admittuntur isti. Ad humaniora studia repetenda post tyrocinium vix aliqui nostrorum, illi plerique accedunt; nostri solas grammaticae fere scholas docent, illi communiter applicantur in ipsa etiam Ungaria rhetoricae et humanitati docendae; illi alia maiora quaequae in Ungaria et agunt et regunt; nostri autem saepe, quantumvis digni, communi per provinciam proverbio, dicuntur peccato originali a talibus arceri.

Sed mittamus ista. Quod est lacrymis dignum, contemnuntur ab illis in Ungaria praesidibus etiam omnes pene animae, quae non sunt germanicae vel austriacae; caeterarum cura exigua. Plurimis id, neque parvis exemplis doceri posset. Saecularibus haec ipsis valde nota. Unde summopere et illi desiderant hanc divisionem. Nemo fere austriacae partis huc venit, qui id sine murmure faciat; qui huc se non pro paenitentia, ut aiunt, missum putet; qui hic non omnia spernat, qui linguae alicuius huiatis addiscendae stu-[203r]dium minimum adhibeat; qui vel bono oculo interdum alios, praeter suos, hic aspiat. Cum patres germani ex Superiore vel aliis Germaniae provinciis huc nonnunquam veniunt, quam, Deus bone, longe alii illi erga nos! Quam vel illi mirantur statum et conditionem nostram! Quanto nobis cum illis melius convenit! Utinam vel R.P. Visitor ante aliquot annos ab adm. Rever. Paternit. Vestra ad nos missus⁵, haec tunc potuisset, vel alius aliquis posthac mittendus, oculis usurpare suis posset! Scio equidem nostros in Ungaria, sive virtus sive doctrina spectetur, exiles esse, ac nomini Societatis nostrae parum respondere; sed non miror; imo, id etiam, quod ad-

⁵ Fridericus Ininger S.I.; l. a Doc. 27 és ennek 8. jegyzetét.

huc sunt et faciunt, miror. Negligimur, non ita, uti oporteret, instituimur. Ultima praesidium cura sumus, ut privigni, non ut filii tractamur, plurimis animum tum ad literarum studia, tum ad alia quaevis bona despondentibus.

Accedit, quod, etsi nulla nos inter et illos animorum esset dissensio, non est, liceat fateri verum, in optimis patribus austriacis tantum sive virtutis sive doctrinae, ut illi societati ungaricae excolendae, et tantae messi, quanta hic se ubique offert, sufficiant. Nam, praeterquam quod pene pro barbaris nos habeant, spernant, horreant, ubi inter eos zelus ille, humilitas, ardor spiritus et charitatis amplitudo tanta, quantum haec tam inculta, varia, et ampla vinea requirit? Spiritus vanitatis, fucus et modus agendi, ut vocant, politicus, cupiditas honorum et commoditatum, functionum apostolicarum et viliorum contemptio, se signis saltem externis undique prodit in praesidibus etiam ac summis quibusque ipsorum, atque experimur. Haec certe disci a iuvenibus nostris, qui uno alteroque anno in parte provinciae huius austriaca versantur.

Quid plura? De alio literarum genere sileo. In studio humanitatis et latinitatis vix explicari potest, quanta sit in provincia nostra inscientia. Pars quidem ungarica et stimulis et praesidiis ad discendum fere omnibus destituta, quid scire possit? Pars austriaca id quod scit, est tale, ut ego certe inter maxima Dei beneficia reputem, quod Dei unius et librorum veterum ductu aliquatenus saltem ab ea sim scientia liberatus. Veram et sinceram latinitatem prorsus ignorant. Genus dicendi et scribendi sive carmine, sive oratione soluta tam ineptum, leve, inconditum, nullius succi roboris eloquentiae persequuntur, ut saepe mecum ita reputem, haec si a natura imbibissemus, studio dediscere, non doceri et docere alios deberemus. Nulla hinc librorum veterum et classicorum, nulla pene celebriorum Societatis nostrae scriptorum solida cognitio, nulla aestimatio. Si quid, quod vere artem et ingenium sapit, dicas aut scribas, rideberis, non intelligeris, contemneris, aut etiam erroris argueris. Quae mihi res (fatebor enim Paternitati Vestrae adm. Reverendae ulcus meum, quod nulli adhuc mortaliū aperui), quae res mihi, iuncta cum illa altera, nimirum animorum utriusque partis alienatione tam difficilis utraque et acerba, iam plures annos extitit, nisi messis ea animarum et indigentia Societatis, quam hinc video, me retinuisset, in aliam aliquam transferri provinciam saepissime, instantissime deprecatus fuisset.

Verum, si haec ita sunt, et si pars ungarica provinciae nostrae tum in virtute, tum in literatura est quam austriaca incultior, quae ipsa tamen expolitione magna eget, quaerat aliquis, quomodo ergo pars ungarica sola sibi est suffectura, cum adhuc quidquid in ea boni fuit elaboratum, austriacae parti acceptum ferre, ut illi aiunt, debeat? Huic ut quaestioni respondeam, sit

Tertia propositio — Si Ungaria cum provinciis sibi annexis separata fuerit a Societate austriaca, tunc aio primum, praesides provinciae ungaricae in eam primum et omnem oculum defigunt. Rectores collegiorum se, ut patres eorundem, non ut trium annorum hospites⁶, paulo post in Austriam reversuros gerent. Nemo praesidibus privigni, sed filii in loco erit, aequaliter quilibet; in rebus omnibus necessariis iuvabuntur cuncti efficacius. Alter alterum, cuiuscunque is demum nationis sit, tanquam fratrem ac sodalem eidem regioni excolendae sponte sua addictum, non ut extraneum et invitum huc repugnantemque intrusum aspiciet. Studia omnia pietatis et literarum cum ea consensione animorum et vigilantia superiorum florere melius poterunt. Dico iterum, nostros, qui in his Ungariae regionibus sunt, etsi in morum civilitate, pro patriae huius genio minus cultos, tamen non esse, nescio quibus elati, fucati, vani, delicati animi, ac literarum etiam humaniorum corrupte-[203v]lis aequae ac austriacos imbu-

⁶ A helyi előjárókat rendszerint három év után leváltották.

tos, emendationis et doctrinae bonae tam impatientes, sed rasae tabulae, quae quia nihildum in ea scriptum sit, characterem omnem recipere possit, similiores.

Quare dico postremo, Societatem ungaricam, cum incredibili animarum et regionum multarum fructu, optime et perfacile a Reverenda Paternitate Vestra excoli posse; et reddi provinciam hanc florentissimis nostris provinciis consimilem, si ad initia provinciae huius constituenda viri ab adm. Rev. Paternitate V. huc et scientia et charitate atque omni pietate eminentes mittantur. Germani, belgae, itali, hispani, galli etc. hi docere humaniora et altiora una cum nostris. Hi nostros regere et ad omne bonum informare variis in officiis poterunt. Hi solius tantum linguae latinae usu, hic valde communi, plurima bona agent, et reliquos suo exemplo ad eadem incitabunt. Hi hanc omnem provinciam spiritu suo animabunt. Taliter sunt fundamenta etiam austriacae olim, et provinciae deinde bohemicae posita; quae sane mihi iam praestare longe virtute et scientia viris nostrae provinciae videtur. Lacrymas mihi non raro excutit, dum lego ea, quae patres itali et alii superioribus annis in hac provincia austriaca exantlarunt; quae fecit in Transylvania, ut alios praeteream, Ioannes Argenteus, qui etiam deinde Austriam a Bohemia divisit⁷. Talis unus plus, quam 50 nostrum valeret. Imo, unus fortasse aut alter eiusmodi sufficeret initio. Deus et Filius eius, cuius nomen gerimus, S. Ignatius et Xaverius, zelotes animarum ardentissimus, respiciat de coelo regiones has, tempora huius ignorantiae, in qua tamdiu sunt, despiciens, et Paternitati V. adm. Reverendae, caeterisque Societatis nostrae praesidibus summis eam mentem ad haec statuenda infundat, quae beneplacito divino erit quam maxime conformis. Quis nostrorum hominum desertam volet hanc tantam Europae partem, unde in Orientem quoque et Septentrionem est aditus. Qui ad Chinas, Brasilos et Americanos volamus? Deserti autem erimus, mea quidem certe opinione, quamdiu cum patribus austriacis coniuncti, quamdiu non a talibus sociis, fratribus nostris in visceribus Christi dilectissimis iuvabimur.

Sit, Pater noster adm. Reverende, provincia haec ungarica, Beniaminus V. Paternitatis adm. Reverendae. Quam Deus per tot missiones et functiones apostolicas exercitam, ideo forte hoc tempore summae illi praefecturae affixit, ut in hoc regno apostolico Societati nostrae provinciam unam vere apostolicam, primum patrum nostrorum spiritu ardentem constitueret. Impediunt, differunt, oppugnant miris modis et artibus, probe intelligo, patres austriaci hanc divisionem; neque eorum omnes, sed quibus tantum dominari in nos et amplitudo provinciae austriacae, imò nomen pulchrum duarum austriacarum provinciarum teneri placet. At causas consilii sui, si bene attendantur, et nos etiam loqui sciamus aut possimus, certe nullas habent commune Societatis et gloriae divinae bonum spectantes. Quas iactari audio, sunt tam futiles et inanes, ut mirari, an stomachari, an gemere debeam, haud sciam. Si res nostris tantum praesidibus provinciae relinquatur, vix, ut illi ipsi confirmant, et ex voto suo, per decem aut viginti annos, aut unquam, nisi ita, ut illi cupiunt, dividemur; cum tamen omnis huius rei dilatio sit cum gloria divina et Societatis nostrae detrimento non parvo coniuncta. Si talis aliquis, qualis fuit R. P. Ininger visitator noster⁸, in aditu primo Ungariae nuper mortuus, quicumque is esset, modo germanus S. Ignatii filius, res nostras, si nomine is V. Paternitatis adm. Rev. inspiceret; praesertim cum tunc Ungaria

⁷ Ioannes Argenta S.I. (1560-1629) olasz modenai születésű jezsuita, aki 1604-1607 között Kolozsvárott volt rektor és viceprovincialis, 1609-12 és 1623-25 között osztrák provincialis; lásd *Synopsis hist. S.I.* 682-684. SOMMERVOGEL I 536-37; VERES E., *J. Argenti iratai 1603-1623* (Szeged 1983).

⁸ Lásd róla az 5. sz. jegyzetet. Újabb visitator küldését a császáriak nem engedélyezték; lásd a Doc. 30. 3. jegyzetet.

visitata non fuerit; haec ille et plura alia clare cuncta posset cognoscere. Plurima essent, quae scribere haberem, sed forte in his etiam verbosior, quam debebam, fui; maxime cum, si operae pretium futurum iudicatum fuerit, ut audiar, loqui saepius possim.

Ad extremum, Paternitatem V. adm. Rever. per Deum illum, quem illa unum amat et spectat, per sanguinem Filii eius et Matrem, quae Ungariae Domina Magna dici et esse a prima eius origine voluit, per Societatis nostrae bonum, quo nihil ipsi potius est, oro atque obtestor, ut huius rei tantae et constitutionem et accelerationem, cum Deo, cum animo suo sapientissimo, cum patribus suis, viris consultissimis et religiosissimis serio conferre, examinare et de ea statuere, quod optimum erit, dignetur.

Commendo me Paternitati V. adm. Reverendae,

eiusdem servus in Christo indignissimus

Gabriel Kapi⁹

29 P. Fridericus Wolff S.I.¹, P. Thyrsio Gonzalez praep. gen. S.I.
Vienna 20 novembris 1700 – Romam

Admodum Reverende in Christo Pater Noster².

Locutus est mihi Sua Maiestas Caesarea, illico post finitam hinc ultimam congregationem provincialem, de saepius meditata et in hac congregatione omnium, si paucos excipias, votis prolata divisione huius austriacae provinciae. Et, licet Suae Maiestati a nonnullis, non solum nunc, sed etiam alias saepius propositae sint causae concipiendae adversus hungaros, etiam nostrae Societatis homines, alicuius diffidentiae; quia nihilominus eadem Maiestas sua non solum universo Societati, verum etiam in specie hungarorum patrum et fratrum singularem semper experta est, usque ad carceres et quasi martyria, sibi praestitam fidelitatem, ipsimet archirebelli Tekelio usque adeo exosam, ut apud suos sequaces contra Societatem semper exceperit. Quia etiam hoc praesertim undique perstreptentium, si non praeliorum, saltem opinionum eorundem, tempore, nihil minus rebus suis convenire eadem iudicat, quam hungaricae nationi demonstrando suam non solum erga saeculares, sed etiam adversus Societatis, semper sibi alioqui fideles, diffidentiam, maioris adversus se suamque Augustissimam Domum, diffidentiae occasionem dare. Hinc, ad hanc [244v] iam satis superque (uti non facile quidquam inter mortales secretum manet) vulgo notum, tollendae hungaricae nationi diffidentiam, Suam Caesaream Maiestatem summe propendere animadverti, ad dandum divisionis, ut hic vocant, simplicis, et non mixtae faciendae consensum, ubi pro illa a Paternitate Vestra (sperat enim sine suo consensu nihil innovatum iri) fuerit requisita.

Et sane, praetermittendum non esset, imo omni ex capite impediendum, quominus ad paucorum, nescio, quibus principiis ductorum persuasionem mundus credat,

⁹ P. Kapi e levelére nem találtuk meg a Generalis választ. De amikor még ugyanabban az évben, mint az Erdélyben újra megtelepedett jezsuiták előljárója ismét írt a Generalisnak a provincia szétválasztásáról, ezt a választ kapta: «Quod R. a V. a in dividendo provinciae negotio mihi denuo commendatum voluit, curabo ita ut fiat, quidquid pro Dei gloria futurum iudicavero. Id enim scio unicum etiam votum esse R. ae V. ae». ARSI Austr. 10, p. 442.

¹ Fr. Wolff S.I. (1643-1708) dűneburgi nemesi családból származó jezsuita, aki több évben átvolt I. Lipót császár bizalmas tanácsadója. Lásd SOMMERVOGEL VIII 1196; DUHR III 800-13.

² TEXTUS: ARSI Austr. 22, f. 244r-45v; autographum.

Augustissimum Caesarem toti Societati usque adeo clementissime affectum, adversus tantam Societatis nostrae virorum insignium unius sibi subiecti regni multitudinem, eam fovere diffidentiam, qua moveatur huiusmodi ad Societatis spiritum et disciplinam conservandam usque adeo necessariae divisioni contrariari. Haec enim res non solum politicis Maiestatis suae, pro statu moderno, rebus, verum etiam Societatis nostrae in genere fidelitatis erga sibi praepositos principes, illibato nemini mirum in modum praeiudicatura esset. Nec tamen haec esset evitabilis, si hic et nunc, post maximae par-[245v]tis patrum congregatorum unanimis et satis saecularibus nota vota, illa provinciae divisio non sequeretur.

Quare, hoc ipsum Paternitati Vestrae humillime perscribendum censui, ut dispiceret, an non expediret Suae Caesareae Maiestatis et nostrae Societatis rebus, super hoc negotio Suam Caesaream Maiestatem humillime requirere. Quia vero R.P. Menegatti³ huic negotio, cum paucis aliis, se totum demonstrat contrarium, an non satius foret, mihi literas ad Suam Maiestatem scribendas secretissime mittere, qui responsum adaequatum citissime essem obtenturum.

Haec pro filiali debito, dum me paterno affectui demississime recommendans, maneo admodum Reverendae Paternitatis Vestrae filiorum in Christo minimus et servus

Viennae 20 novembris 1700.

Fridericus Wolff S.I.⁴

³ P. Menegatti, Lipót császár gyóntatójáról lásd a 27. Doc. 9. jegyzetét.

⁴ A következő év vége felé P. Wolff egy másik magyar ügyben, Rákóczi Ferencnek a császári börtönből való kiszabadulásában játszott igen jelentős szerepet. Magáról az esetről és következményeiről a Generalis 1701 dec. 10-i P. Wolffnak írt levele tudósít bennünket: «Audio quod Rev.a Vestra frequenter agendo cum coniuge Domini Rakocz, ab Aug.mo Caesare impetraverit ipsi Domino Rakoczio commodiorem habitationem ex arctiore arresto; ac etiam ut concederetur efferri ex Hungaria argenteam suppellectilem qua, conversa in pecuniam, corruptus sit capitanus custodiae praefectus ad manumittendum eum; atque ita famam nostram non leviter vulpare in aula Augustissimi, ac singulariter Serenissimum Romanorum Regem gravissime nobis offensum, nec facile placandum. [86v] – Mihi quidem persuadeo V.am Rev.am praedictas instantias apud Aug.mum Imperatorem bona fide, etsi minus circumspecte fecisse. Quia tamen iam aliam a Rev.a V.a Serenissimo Regi doloris et indignationis ansam data iudicatur, quam hac occasione (quidquid sit de culpa R.ae V.ae) plurimum irritata est, iudico in Domino ut R.a V.a ab aulae negotiis efficaciter se expediat, talesque rationes proponat Augustissimo, ut bona ipsius gratia in suam provinciam redire liceat. Praestat equidem obtinere veniam honeste recedendi, quam aut coactum aliquando valedicere, aut facere offensum Regiae Maiestatis animum; cuius gratia et benevolentia quantum nobis necessaria sit, quantumque oppositus affectus toti Societati, ac praesertim illis provinciis suo tempore incommodaret, perspicuum esse potest R.ae V.ae, rem tanti momenti debite consideranti ut pluribus explicare non conveniat. Curabo ut R.ae V.ae in sua provincia honestum provideatur officium quo cum decore occupabitur». ARSI Austr. 17, 86r-v.

A P. Generalis 1702 febr. 4-i, ugyancsak P. Wolffnak írt levelében visszatér erre az ügyre: «Accipio priscas a Rev.a V.ra 16 ianuarii; multumque laudo efficacem operam quam V.ra Rev.a adhibuit ad obtinendam licentiam recedendi ab aulae obsequiis; quamvis enim prorsus mihi persuadeam, ex occasione fugae Domini Rakozii multa aliena a veritate sparsa esse contra R.am V.am; prudenti tamen ipsiusmet R.ae V.ae iudicio magis consonum est ut spontaneae se subtrahat, melius prospecturam suae religiosae quieti ac praeventura metuendas aliquando maiores indignationes regias. Informatio a V.a R.a luculenter huc missa serviet ad refellendas quorundam fabulas tuendamque famam V.ae R.ae. Sapientissimo Aug.mi Caesaris iudicio de non mutanda provincia omnino adhaereo, atque pluribus de causis censeo, minime aut necessariam aut consultam esse eiusmodi translatione. Mihi vero cordi et curae erit, ut Rev.a V.a applicetur muneris in quo non minus gloriae divinae, quam bono Societatis operam suam navare poterit» ARSI Austr. 17, f. 87r.

- 30 P. Albertus Mechtl praep. prov. Austriae S.I., P. Thyrsio Gonzalez praep. gen. S.I. Viennae 15 martii 1701 – Romam¹

Admodum Reverende in Christo Pater.
Pax Christi

Proxime accepi et hisce communico Paternitati Vestrae Augustissimi nostri mentem de provinciae huius divisione. Respondit igitur – 1^o Provinciam nulla ratione sic dividendam esse, ut ungari soli novam constituent – 2^o Placere sibi modum illum, quo quasi per medium scissa, secundum Danubii cursum Posonio Petri-Varadinum usque sic dividetur, ut Hungaria cis-danubiana austriacis ditionibus tota maneat coniuncta, domicilia vero trans-danubiana novam faciant Ungariae provinciam² – 3^o Huic novae provinciae non adicienda esse collegia in aliis haereditariis regionibus existentia, utpote nequaquam avellenda a corpore suo membra – 4^o Non expedite tamen, ut hoc anno fiat ulla divisio, cum nunc in motu sint omnia, et incerta belli alea etiam Ungariae extra omne periculum non futurae possit imminere; monstraturum interea hunc annum, quid fieri deinceps queat; post unum proinde, alterumve annum sibi negotium hoc denuo proponi posse; nec impeditur se executionem, ubi congrue et opportune ea fieri poterit – 5^o Si quam interea difficultatem in tam amplae provinciae visitatione eiusdem praepositus videatur habiturus, hanc temperari posse mittendo virum e suis fidelem ad lustranda remotiora quaedam domicilia – 6^o Nolle se, ut ex aliena provincia visitator aliquis a Patre Generali constituatur³. Haec Sua Maiestas, pro clementissimo et quasi paterno in Societatem affectu. Quibus rite perpensis, facile Paternitas vestra videbit, quid statuendum sit. [201v]

Hac occasione porro et hoc innotuit: Eminentissimum Cardinalem a Kollonitsch apud Caesarem, occasione data, locutum fuisse multa contra simplicem illam, quam vellent ungari cum adhaerentibus, divisionem; et addidisse, quod si haec fieret, subtracturus ipse sit subsidia, quae hactenus in Hungaria Societati dederit, paraveritque. Unde ex istius benevolentissimi Principis hac de re sensus omnino fit manifestus⁴.

Innotuit etiam, Patrem Fridericum Wolff, requisitum, ut videtur, ab inquietioribus quibusdam alterius sententiae patronis, proposuisse Maiestati suae simplicem, uti supra, divisionem, et insuper ingessisse necessitatem, nescio quam, extranei visitatoris; responsum tamen haud aliud accepisse, quam Caesarem hac de re locuturum patribus ex hac provincia. Unde factum videtur, quod Augustissimus aperte monuerit, non placere sibi eiusmodi visitatorem.

Commendo me demississime cum tota provincia paternae benevolentiae, et in omnia sancta, permaneoque adm. Reverendae Paternitatis vestrae servus et filius in Christo.

Viennae 15 martii anno 1700.

Albertus Mechtl m. pr.

¹ TEXTUS: ARSI *Austr.* 22, f. 201r-v et 204r-v; autographum.

² A provincia szétválasztásáról lásd a 22. és 25. Doc-t.

³ Fridericus Ininger német jezsuita 1695-96-ban látogatta a Generalis megbízásából az osztrák provinciát (lásd a Doc. 27-t és ennek 8. jegyzetét). Mivel időközben bekövetkezett halála miatt a visitatio félbeszakadt, 1701-ben felmerült egy új visitator küldésének terve.

⁴ Kollonich véleményéről már tájékoztatta a provincialis P. Generalist; lásd a 90. sz. jegyzetét.

- 31 P. T. Gonzalez praep. gen. S.I., P. F. Voglmayer praep. prov. Austriae S.I.¹
Roma 19 ianuarii 1704 – Viennam²

Magnopere denuo R. ae V. rae commendare visum est, quod eo graviore sensu hic accipimus, quod efficacius iam alias et tanta cum sollicitudine nostra in provinciam istam scriptum fuisse³ ipsamet adhuc meminerit, de desiderato videlicet nostrorum istic spiritu, quo ex communi nobis omnibus sancti Instituti nostri lege non solum de aliis nationibus sinistre non sentire aut loqui, sed potius et bene sentire et peculiari affectu diversas a sua natione prosequi quisque in Domino obstringitur⁴.

Audio, proh dolor, recentissime, adeo vel negligi vel dissimulari datam monitionem nostram, ut sint, qui imprudentes utique ac immaturi iudices esse ausi sint, dice-reque, omnes omnino ungaros rebelles esse etc., opprobrio nationis istius adeo intolerabili, ut rei indignitate commoti saeculares me metuere incipiant, ne illiberalibus adeo dicteriis denuo respondet, ut antehac toties evenit, nostrorum tandem ex universa Transylvania electio.

Quare R. a V. ra per omnia provinciae suae domicilia gravibus datis encyclicis efficaciter hortetur commoneatque nostros omnes, tum quod hoc, tum quod alia regulae trigesimae communium debemus observantiae⁵, et quando tam nostra loquendi iudicandique apud quosdam libertas coerceri solis adhortationibus posse non videtur, R. ae V. rae et superiorum caeterorum conscientias onero, ut in vindicanda dicta regula nostra et tanta loquendi licentia funditus tollenda, nullis parcant paenitentis publicis, quibus legis illius reos quamprimum pro meritis fortiter castigent, eosque R. ae V. rae denuntient; qui vero, quod Deus avertat, hisce nec absterri, nec emendari deprehenduntur, eos R. a V. ra nobis deferat, velut et superiores in hac officii sui parte remissiores, ut quid porro cum his et illis fieri debeat, nos statuamus.

Cupio denuo omni contentione, cordi cumprimis esse R. ae V. rae hanc voluntatem nostram, et una mei item memoriam impense commendo.

- 32 P. Michael A. Tamburini praep. gen. S.I.¹, P. Engelberto Bischoff S.I.²
Roma 24 iulii 1706 – Viennam

TEXTUS: ARSI *Austr.* 11, f. 32r-v; regestum.

SUMMARIUM: *P. Generalis exterrefactus nuntio: Patrem Cseles missum a Francisco Rákóczi ad Imperatorem, ut consensum ad dividendam provinciam impetraret.*

Nunc accipio inexpectatissimum nuntium quo certior fio, venisse Viennam P. Martinum Cseles³ ex Ungaria, missum a . . . Ragozi legatum ut ipsius nomine petat ab Augustissimo Imperatore, ei licere velit, austriacam provinciam nostram in duas deinceps dividi, in austriacam videlicet et ungaricam.

¹ Fr. Voglmayer S.I.; lásd fentebb, Doc. 22 1. sz. jegyzetét.

² TEXTUS: ARSI *Austr.* 10, p. 720; regestum.

SUMMARIUM: *Quid de iudicio jesuitarum austriacorum: omnes hungaros esse rebelles – sentiat?*

³ Lásd fentebb, a Doc. 6 35. jegyzetét.

⁴ Lásd Aboedti provinciális 1672-i körlevelét: *De locutionis cautela* . . . ; fentebb, Doc. 11.

⁵ E szabály szövegét lásd *Institutum S.I.* III 11.

¹ M. A. Tamburini S.I. (1648-1730) italus mutinensis; ab 1706 praepositus generalis S.I.; v. *Synopsis hist. S.I.* 499-507.

² E. Bischoff S.I. (1655-1711), styrius; anno 1706 a confessionibus Eleonorae imperatricis; v. *Cat. Gen. Prov. Austr. S.I.* I 101.

³ Cseles Márton S.I. magyar jezsuita; 1. fentebb a 105. jegyzetét.

Ego ob periculum in mora, cum vereor rem committere P. Provinciali et absenti nunc Vienna, et - ut audio - nec bene valenti, hisce Rev. am V. ram enixe obtestor, velit ipsa Augustissimo Imperatori devotissima cum observantia repraesentare iustissimum dolorem meum, quem ex inopinata ista unius meorum ista commissione accepi; et quod longe a me absit ut approbarem, P. Martinum istud in se negotium impertinentissimum suscepisse, me nec iubente nec per-[31v]mittente; imo, ne quidem cogitante, cum utique, si eiusmodi postulatum porrigi aut aequum aut necessarium visum fuisset, Sacrae Ipsius Caesareae Maiestati ego omnium primus ipse humillimo libello supplex accidissem. Quod tamen praesenti sane rerum tempestate adeo accidendum non erat, ut ne quidem de eo deliberandi locum esse, firmissime persuasus etiamnum credam.

P. Martino R. a V. a meo nomine indicet, ipsum me longe invitissimo tractare ausum esse negotium, quo me ne quidem conscio sibi imprimis sustinuit, non solum nullo religiosae obedientiae merito, sed tanto insuper Societatis nostrae periculo. Videat R. a V. a etiam atque etiam, ut qua poterit ratione nutantibus rebus nostris adhuc in tempore consulat. Faveant propitii superi, quibus me R. a V. a quoque commendet in sanctissimis sacrificiis suis⁴.

33. P. Michael A. Tamburini praep. gen. S.I., P. Baldassari Miller S.I.¹

Roma 31 martii 1708 – Viennam

TEXTUS: ARSI *Epp. NN.* 45, f. 89r–v; regestum.

SUMMARIUM: *Cum etiam Viennae in curia imperiali inimici Societatis summo studio nitantur principes habsburgicos convincere, Societatem non esse sincerum eorum amicum, P. Miller ostendere contendat contrarium esse verum.*

Quanto è maggiore la clemenza con cui la M.à della Imperatrice vedova² si degna di favorire la Compagnia, tanto è più grave il ramarico che io provo al sentire che la medesima Compagnia vien rappresentata come indegna della benignissima protezione di Sua M.à. Io non posso impegnarmi a dire che tra tante migliaia di huomini che sono nella Compagnia, non vi sia stato chi scordandosi degli obblighi immensi che habbiamo all'Augustissima Casa della religiosità e della prudenza, non habbia potuto trascorrere in qualche fallo. Ma posso bene assicurare V. R. che la parte senza comparatione maggiore ha e mostra l'attaccamento e la veneratione dovuta a Cesare³ ed al re Carlo suo fratello⁴.

In fatti in Napoli, ove sono più centinaia dei nostri, a pena tre o quattro si numeravano del partito contrario, ancor quando questo dominava in quel regno. Quasi lo stesso posso dir del restante d'Italia, come lo sa chi n'è pratico. Dalla medesima Spagna mi vengono continue querele della parte opposta contro ai nostri di Madrid e di altri di quei paesi. Ove la Compagnia è creduta avversa a chi ivi governa, e attaccata al

⁴ Magától értetődik, hogy P. Cseles is írt a generálisnak és tájékoztatta a történekről. A rendfőnök elmarasztaló rövid válasza megérdemli, hogy közöljük: «Quam bene Rev. a V. ra commissum sibi – ut scribit 15 iulii – negotium confecerit Viennae, necdum satis adhuc intelligere potui. Nos hic saltem ea conferre non intermittemus quae a nobis fieri posse aut debere videbuntur. Nec prius rem pluribus explicam. [37r] Eum interim eventum precor, quem in Dei conspectu velle possum optimum et commendatissimum una mecum cupio» ARSI *Austr.* 11, f. 36v–37r; regestum.

¹ Lásd róla a Doc. 23 5. sz. jegyzetét.

² Eleonora császárné. I. Lipót özvegye.

³ I. József császár (1705-1711).

⁴ VI. (III.) Károly császár (1711-1740).

partito austriaco. Onde V. R. può dedurre che a quei pochi che in Barcellona havessero parlato fuor di proposito, si possono contraporre altri senza numero, che sono di sentimenti e dettami totalmente contrarii. Aggiungo che tra quelli che sono accusati di poco affetto verso l'Augustissima casa, molti sono del tutto innocenti. Questo a me costa evidentemente per più e più casi che sarebbe lungo il riferirli. Ne accenno un solo, del qual forse V. R. avrà sentito parlare.

Poco dopo che gl'imperiali entrarono in Napoli, occorse non so qual susurro di conspiratione contro al nuovo governo. Subito un nostro scrisse a me e scrisse a Vienna che autori della congiura erano stati due gesuiti del collegio di S. Francesco Saverio. Cosa sì falsa e insistente che il C. Martiniz, all'hora V. Re ne toccò con mano la falsità e protestò ai nostri di Napoli che costì havrebbe dichiarato che quella era stata una mera calunnia.

Hor se un nostro arriva a scrivere così francamente il falso in cosa sì pernicioso alla Compagnia, V. R. s'imagini che faranno gli esterni; mentre in ogni luogo habbiamo tanti avversarii che cercano tutte le occasioni di metterci in disgratia dei principi, e che sono disposti a credere tutto il male che sentono di noi, e anche a fingere il male che non vi è. Io so certo che molti sono stati accusati di partialità, da cui mi costa che'erano totalmente alieni. Onde non sarebbe gran cosa che simili calunnie fossero state ordite anche in Barcellona. Ma dato ancora che alcuni siano veramente colpevoli, certo è che questi sono pochissimi in paragone degli altri, i quali sono di sentimento del tutto opposto.

Nell'Ungheria i gesuiti per se medesimi e per gli ordini che ho mandati di qua, sono disposti a perder quanto hanno in quel regno e ad essere scacciati più tosto che mai consentire a minima cosa contraria all'Augustissima Casa. In Catalogna e per tutto, ove si è potuto, si sono spediti di qua ordini pressantissimi, per impedire ogni inconveniente, come ben sanno quelli che qui mi assistono.

So che per quanto faccia la Compagnia, non potrà mai corrispondere al sommo debito che ha con cotesti augustissimi regnanti, ma posso almeno assicurarmi che il comune della Compagnia e la maggior parte dei soggetti di essa faranno sempre quel poco che possono, per corrispondere. V. R. accerti di questo Sua Maestà, humiliandole i miei profondissimi ossequi e ringraziamenti per questo nuovo contrasegno della sua benignissima protezione. Ringratio pure V. R. del suo zelo per il nostro ben pubblico, e mi raccomando ai suoi santissimi sacrifici et orationi.

34 Informatio, interrogatorium et postulatium de divisione Provinciae Austriae¹ Anno 1712

Informatio de negotio divisionis Provinciae Austriae in Ungaricam

Postquam obtentae fuerunt ab Aug.mo Imperatore regales invitatoriae, frustra opponente se Cancellario Regni², obtulit P. Provincialis Austriae³, stimulantibus magnatibus, libellum supplicem Primate Regni⁴, quo petebatur restitutio Societatis et admissio ad sessionem cum iure suffragii, quod iam ante saeculum habuit Societas.

¹ A magyar jezsuitákat az országgyűlésen képviselő rendtagok részvételéről lásd fentebb, a 36. lapot.

² Magyar kancellár ebben az évben Illésházy Miklós (1706-1723) volt.

³ Hevenesi Gábor S.I. (1656-1715) magyar jezsuita, aki 1712 és 1714 között volt osztrák tartományfőnök; l. *Cat. Gen. Prov. Austr. S.I.* II 555.

⁴ Keresztély Ágost százsz herceg (1666-1721), esztergomi érsek 1707-től.

Cum autem aequa videretur petitio, ad primatos cleri consessus admissi primo sunt nostri cum sequentibus conditionibus: 1. Ut nomine omnium tres tantum admitterentur. – 2. Ut post omnes infulatos, sed tamen ante omnes ablegatos, considerent. – 3. Ut ius sessionis tantum eousque nostris competere, quandiu possidebunt abbatias et praeposituras, quibus annexum est. Deinde, ab eodem clero actum est, ut ad ipsa regni comitia duo tantum nostri admitterentur. Fuerunt, qui putarunt, id concedendum tantum sub conditione separationis provinciae. Sed opposuit se P. Provincialis, docens, hanc conditionem non esse in nostra, sed Aug.mi potestate. Hoc tamen, non obstante is, qui postulata regnicolarum compilavit, adiecit hanc conditionem, reclamante uno ex ablegatis, et dicente, contra mentem Societatis adiectam esse. Oblatum est nihilominus hoc postulatam Suae Maiestati⁵, ignaro Patre Tönnemann⁶, qui facile occurrere potuisset iis, quae secuta sunt.

Lecto postulato duplicis irreverentiae per adversarios apud Aug.mum insinulati sunt nostri. Cum autem satis videretur constare de substantia postulati, ut constaret etiam de circumstantiis, exivit edictum de convocandis et examinandis superioribus provinciae Austriae. Et primo auditi sunt viennenses. Quorum responsio cum interrogatoriis postea ponetur. Advenit deinde P. Provincialis celeriter evocatus, qui ita satisfecit commissioni caesariae, ut ista nos immunes a culpa cum laude declaraverit. Descendit ille sub haec, probantibus consultoribus provinciae, Patre Socio excepto, Posonium. Sed iam prodiderat responsum Suae Maiestatis, vi cuius privabantur nostri concessa sessione. Hoc facto, P. Provincialis per libellum supplicem, a P. Tönnemann compositum, ostendit Suae Maiestati, nos Illa invita non occupasse sessionem, cum Ipsa concesserit invitatorias; sed neque voluisse nostros separari provinciam, invita Sua Maiestate. Et hoc ostendit primo exhibitis originalibus literis Adm. R.P.Nr. Generalis⁷ ad P. Rescalli provincialem 1708 datis⁸. Item ex responso R.P. Thyrsi p. m. 1700 ad postulatam provinciae⁹; demum ex protestatione Patris Provincialis, de qua testabatur Primas regni¹⁰, et caeteri etiam testimonium perhibere parati erant, et ex reclamatione publica Patris Ravoss¹¹.

Etsi autem Aug.mus, audito Patre Provinciali, [fol. 1v] promiserit, non passurum se, ut fieret Societati iniuria, intercessisset etiam Aug.ma Mater¹², haerebant tamen nostri spem inter et metum, donec ipsi Status novum postulatam¹³ obtulissent de concedenda nostris sessione et divisione provinciae. Hoc enim accepto, etsi multum esset priori contrarium, cum diceretur, quod nostri declaraverint se non esse in ipsorum potestate, facere divisionem provinciae, et 1700 definitam aliter decretam non esse, quam si placeret Aug.mo; in priori autem dictum fuerit, quod nostri patres ablegati publice asseruerint, P. Generalem cum provincia Austriae in divisionem consensisse. Hoc, inquam, accepto, Aug.mus restituit sessionem, sed divisionem ex causis relevantibus et sibi notis, negavit.

⁵ A rendek postulatámának ezt az első formáját l. alább, e Doc. III. részében.

⁶ Georgius Vitus Tönnemann S.I. (1659–1740), germanus westphalus, annis 1712–40 Imperatoris a confessionibus; *Cat. Gen. Prov. Austr. S.I.* III 1720.

⁷ Michael Angelus Tamburini S.I., praepositus generalis S.I. annis 1706–1730; l. Doc. 32.

⁸ A generalis utasítását a provincia szétválasztásáról l. fentebb, a 110. jegyzetben.

⁹ Lásd lentebb, e Doc. III. részében.

¹⁰ Keresztély Ágost érsek; l. fentebb, a 113. jegyzetben.

¹¹ Ravasz Ferenc S.I. (1649–1727) nagyszombati jezsuita, aki 1708-ban a pozsonyi kollégiumban az anyagi ügyek gondozója volt; l. *Cat. Gen. Prov. Austr.* III 1343.

¹² Eleonora regens-királyné.

¹³ A rendeknek ezt a második postulatámát l. lentebb, e Doc. III. részében.

Occupata igitur a nostris sessio est tertio augusti, et relaxatum decretum convocatorium Superiorum, agente etiam Emin.mo Primate, et Celsissimo Palatino Ungariae¹⁴, inter Regni articulos inserta est concessio sessionis, etsi se opponat, idque Statibus, tanquam displiciturum et delendum a Sua Maiestate, dissuadeat regni Cancellarius. Agnoscunt nostri pro singulari munere Providentiae divinae, quod ad tempus iis ablata fuerit sessio, cum eo tempore actum fuerit de successione Aug.mae Domus in linea faeminina, nec ferri votum potuisset a nostris, sine periculo vel offendendi regnicolas, si successioni subscripsissent nostri, vel Augustissimum, si secus fecissent.

Interrogatoria in puncto separationis provinciae ab austriaca

1. Utrum superiores provinciae austriacae, et an omnes, an aliqui tantum in praedictam separationem provinciae ungaricae ab austriaca consensum dederint?

2. Quando et quo tempore super hoc Patri Generali scriptum fuerit pro obtinenda ipsius licentia et consensu?

3. Quare autem hoc ante omnia Suae Maiestati indicatum non sit, eiusque clementissimum beneplacitum et approbatio humillime postulata et expectata non fuerit?

4. Quis ablegatis de Societate ad regni Ungariae diaetam instructionem et plenipotentiam tribuerit coram diaeta dicendi, P. Generalem et provinciam austriacam S.I. in separationem ungaricae provinciae ab austriaca consensisse.

5. Quis sit tenor praedictae instructionis et consensus Patris Generalis ac provinciae austriacae?

Ad inclytam commissionem caesaream humillima responsio
Patris Iosephi Schalletari¹⁵, collegii S.I. Viennae rectoris.

Accepi profunda, qua par est, reverentia nomine Sacratiss.ae Caesareae, Catholicae et Apostolicae Maiestatis, Domini Domini nostri clementissimi, ab inclyta [2r] hac commissione mihi submissa in puncto separationis provinciae huius austriacae Soc. Iesu interrogatoria. Ad quam submississime respondeo.

Ad primum dico, mihi non constare, quod postremis his annis in separationem provinciae Soc. Iesu austriacae ab Ungaria Superiores Societatis in eadem provincia consensum suum dederint. Reperio tamen, quod anno 1700 in congregatione provinciali, cum confecto feliciter turcico bello totum Ungariae regnum in Aug.mae Domus potestatem redactum fuisset, et crescente in dies provincia, eius administratio uni praesidi admodum difficilis videretur, universae congregationis votum fuerit, ut separatim aliqua constitueretur. Sed invenio quoque, ad hoc votum, sibi per provinciae procuratorem propositum, Patrem Nostrum Generalem p. m. Thyrsus Gonzalez hisce formalibus respondisse: Cum novi bellorum motus turbent rem publicam, et alio avertant animum Aug.mi Caesaris, qui ante omnia consulendus est, in opportunitiora tempora relictum existimamus hoc negotium¹⁶. Et memini, me audivisse, demandatum fuisse a moderno P. N. Generali, Michaeli Angelo Tamburino¹⁷ ali-

¹⁴ Esterházy Pál herceg (1635–1713), nádor 1681-től.

¹⁵ Franciscus Rescalli; 1710-től a gráci kollégium főnöke a katalógus szerint; l. *Austr.* 127, f. 589v.

¹⁶ Vö. e Doc. 9. jegyzetét.

¹⁷ Lásd e Doc. 7. jegyzetét.

quot ab hinc annis, occasione caeptae diaeta ungarici regni, ut totum hoc negotium clementissimo Aug.mi Caesaris Iosephi I glor. mem.¹⁸ arbitrio ac beneplacito permitteretur.

Ad secundum – Constat ex paulo ante dictis.

Ad tertium – Certum mihi est, si unquam deveniendum fuisset ad actuale provinciae separationem (ad quam eventum non fuisse in hanc diem, est omnino indubium), ante omnia Praepositus Generalis et provincia ipsa austriaca humillime supplicandum censuisset pro clementissima Aug.mi Imperatoris, gloriosissime regnantis approbatione et annutu. Quin et pro summa illa, quam Societatis Praepositus Generalis, et provincia haec Aug.mae Domui subiectissima in Aug.mum et Invictissimum Imperatorem, D.num, D.num nostrum clementissimum profitentur, observantia, mihi certo certius asseverare posse videor, nunquam illis in mentem venisse de hac separatione, ullo unquam tempore, nisi praevio clementissimo beneplacito Sacratissimae Maiestatis Suae, facienda.

Ad quartum et quintum – Respondeo, me, quae in illis quaeruntur, ignorare.

Atque hisce me gratosissimo favori commendo. Viennae 7 iulii 1712.

Humillimus servus — Iosephus Rescalli¹⁹, rector.

A – Postulatum Ordinum Regni Ungariae

Ad 21 – Rationibus et motivis in prioribus suis humillimis replicis apposis, vel ex eo etiam firmissime instarent, quod per felicem Maiestatis vestrae sacratissimae coronationem adeptumque gubernium, cum omnium regnicolarum applausu, tam commodum tempus, quo commodius nunquam desiderari posset, affulsisset. Sed et RR. PP. Societatis Iesu per Status et Ordines ea conditione recepti [2v] fuissent, ut desideratam a longo tempore provinciae separationem, praesertim cum eorundem ad dietam ablegati, tam Patrem eorundem Generalem, quam provinciam austriacam in eam consensisse, publice protulissent, sub amissione sessionis accelerare studeant, ideo status, et ordines supplicant humillime, ut desideriis eorundem Maiestas Vestra Sacratissima assentiri dignetur.

B – Responsum Sacrae Caesareae Maiestatis

Ad 21 – Non existimasse quidem Suam Maiestatem Caesareo-Regiam, quod patres Societatis, esto, per regales ad dietam invitati, novo tamen et insolito exemplo, sine scitu et assensu suo, ad sessionem inter status, quantumvis conditionatam, admittantur. Illud vero maiori cum admiratione et displicentia Eandem percepisse, quasi ad petitam provinciae divisionem tam P. Generalis, quam austriaci patres, omissa erga Suam Maiestatem, qua supremum terrae principem, debita reverentia, nec explorata eiusdem clementissima voluntate, iam plene consensissent. Hinc propositam provinciae separationem, velut altioris indaginis existentem, necdum concedi, adeoque nec sessionem, sub ea conditione admissam, applacidari posse.

C – Postulatum Ordinum Regni Ungariae

Postquam patres Societatis articulariter dudum in regnum recepti, erga praevias Vestrae Maiestatis Caesareo-Regias literas regales sessionem cum voto in sui medio apud Status et Ordines cum adiuncta conditione, videlicet qua abbatiarum et praeposi-

¹⁸ Lásd e Doc. 8. jegyzetét.

¹⁹ Lásd e Doc. 15 jegyzetét.

turarum possessores, nomine colectivo duo tantum, et usque ad tempus duntaxat possessionis eiusmodi beneficiorum, obtinuissent; memorati patres per certos suos deputatos se declarassent, quod hoc non sit illorum proprie potestatis, sed Vestrae Regiae Maiestatis, et licet dudum, idque circa annum 1700 iidem patres divisionem provinciae, Patre ipsorum etiam illius temporis Generali consentiente, definivissent; quia tamen id non secus, quam praesupposito Suae Maiestatis Caesareo-Regiae benigno assensu et voluntate, intendissent; hinc iidem Status et Ordines motu proprio demisse supplicant Vestrae Maiestati, ut antelatis patribus sessionem cum voto clementissime admittere, separationem provinciae benigne concedere dignetur.

D – Responsum Sacrae Caesareae Maiestatis

Ad 21 – Quamvis modo exposita patrum Societatis exculpatio cum prioribus Statuum narratis plane sit contraria, et nequiquam ex integro cohaereat, sessio tamen iisdem per Status admissa ob respectum benignarum regalium non impeditur. Divisio vero provinciae ex relevantibus et Suae Maiestati notis rationibus admitteri non potest.

Haec omnia ad verbum extracta sunt ex ipsa ungaria cancellaria²⁰.

35 Ex actis congregationis provinciae Austriae S.I.¹ Anno 1746 celebratae

... Octiduo iam a patrum adventu lapso, insonante rursus campanae domesticae pulsu, hora pridie designata, se retulere in coetum, atque ad huius diei deliberationes, tacitis ad Deum precibus, religiose accinxere. Abhinc considentibus pro more, per secretarium congregationis², tum acta universa sessionum praecedentium, tum quae in postrema unanimi suffragantium sensu comprobata fuerant, postulata provinciae, Adm. R. P. Nostro per electum nuperrime procuratorem romanum exhibenda, publice repetita ac praelecta sunt; rogantique subinde Reverendo provinciae Praesidi³, num aliud ab his, quidpiam e re boni communis futurum, postulatis romanis adiungendum censerent, maxima quidem patrum congregatorum pars, latis singillatim suf-

²⁰ A generalis, amikor értesült róla, hogy 1712-ben az osztrák provinciában újra erősen zajlik a szétválasztás ügye, irt P. Millernek, hogy hozza tudomására az ő álláspontját az illetékeseknek: «Havendo sentito il gran rumore eccitato costi da non so qual voce sparsa intorno alla divisione di cotesta provincia, giudico di trascriver qui le precise parole, con cui si rispose al P. Provinciale che me ne haveva scritto, e si conservano nel solito registro, sotto i 25 di giugno 1712: Negotium illud – divisionis scilicet provinciae – in quo R.a V.a lumen et directionem nostram desiderat, eiusmodi sane est, ut non tantum a nobis, quantum ab augustissimo Caesaris voluntate pendere videatur. Ante omnia itaque de illa et quis modus divisionis illi probeatur, constare debet. – Tale fu la mia risposta. Prego V.a R.a a valersi detta notizia, quando stimerà necessario et opportuno il farlo» ARSI Epp. NN. 45, f. 205v (1712 aug. 6). – Szept. 10-i levelében megköszönte P. Millernek a közvetítést: «Dalle ultime due gratissime di V.a R.a vengo assicurato che resti sincerata Sua Maestà del rispetto usato da me e degli altri superiori della Compagnia nel punto della divisione, e ne provo un contento ben grande. Ringratiò di core V.a R.a del molto che vi ha cooperato col solito zelo, che ha per il nostro bene comune, corroborato dalle grazie e dalla benignità sempre costante dell' Aug.ma Imperatrice Madre» ARSI Epp. NN. 45, f. 208r (1512 szept. 10).

¹ TEXTUS: ARSI Congr. 90, f. 276r-77r; originale.

² Theophilus Thonhauser S.I. (1690–1757), aki 1746-ban a linzi kollégium rectora volt; l. Cat. Gen. Prov. Austr. S.I. III 1709.

³ Mathias Pock S.I. (1690–1779), pozsonyi magyar jezsuita, aki 1744 és 1747 között osztrák tartományfőnök volt; l. Cat. Gen. Prov. Austr. S.I. II 1247-48.

fragiis, nihil ultra postulandum, persuaserat; quatuor tamen ex omni caetu, amplissimae huius provinciae divisionem, quae ad Austriae ac Hungariae domicilia facilius gubernanda, paternasque praepositorum curas egentibus propius adhibendas, plurimum conferret, expetendam suggererunt, ne quibus illud consilium animo iam pridem sederet, regni apostolici magnates non pauci, neglectam a nobis hanc solitudinis partem aegre laturi, impetrent ab aula regia, ingratis nostris, ut ad secernendas Austriae Hungariaeque provincias, adducere animum mandato Principis compellamur, exiguamque feramus laudem solius obedientiae renitentis. De hoc igitur argumento, cum patrum universorum sententia audienda videretur, in suffragia descensos, oratione gravi praemonuit R. dus provinciae Praepositus, ut sapienter in rem praesentem consulerent, perspectum notumque esse omnibus oportere.

Primo, retroactis iam saepe temporibus, negotium de constituenda nova Hungaria [276v]riae provincia, finibusque ab Austria dividendis, in provincialibus quoque comitiis, quod emeritorum, qui aderant, praesidum conscientiam minime fugiat, matura patrum congregatorum deliberatione discussum, et ad gravissima quaevis rationum momenta, in omnem consilii partem se offerentia, expensum fuisse; neque tamen incommoda, quae ex praesenti provinciae amplitudine, ut nonnullis visum erat, enascerentur, de plurimorum suffragiorum sensu, tanti unquam habita esse, ut pro maiori provinciae bono futurum reputarent, quod non citra malam principum austriacorum gratiam, gravemque aulae caesareae, unitam Austriae Hungariaeque provinciam e re sua vehementer optantis, commotionem, se aggressuros animo providebant.

Secundo, eadem de causa, vocatos iam pridie ex formulae praescripto, in secretum consilium patres deputatos, cum secretario congregationis, ut faciendo eorum delectui, quae Roma postulentur, intenderent, magna animorum consensione intercessisse, ne Adm. R. P. Noster, qui suggestum iam alias provinciae huius dividendae propositum, in opportuniora reipublicae tempora differendum responderat, de negotio invidiae atque periculi, ob incerta animorum in aula principis subversantis plenissimo, intempestive iterum compelleretur.

Tertio, in recentissima adhuc versari memoria, quanto boni communis in austriacam aequae ac Germaniae Superioris provincias dimanantis studio, Adm. R. P. Noster praesidum utrinque operam ac solitudinem incitarit, ut aulam regiam, quae nuper admodum ex belli fortuna in Bavariam dominata, ad Societatis per Tyrolim domicilia, poscentibus ita status politici emolumentis, a religioso illius provinciae gubernio avulsa, austriaco praeposito subiicienda animum obfirmarat, ab eo consilio rursus avertere totis viribus conniterentur; allegatis ad principem augustam, ea propter duobus e provincia Germaniae Superioris collegiorum rectoribus, qui expositis gravibus incommodis, Societati ex illa domiciliorum tyrolensium a veteri praepositorum gubernio avulsione, obventuris susceptum, eius rei propositum nervose disuaderent⁴.

Quarto – Dubitari non posse, quin ubi Adm. R. P. Noster in binas Societatis provincias, Austriam Hungariamque diviserit, ad alios quoque principes europaeos exempli vis manatura sit, qui pro diversa item status politici, ex qua imperium suum conformant, ratione, eundem perpetua religiosi gubernii interpellatione, seu uniendarum in ditionibus suis, seu dispensandarum provinciarum causa, in gravissimas identidem curas sint abstracturi, prout vel in unam Flandro-Belgicam respectantibus abunde constaret; ad cuius divisionem expetendam rex item Galliarum christianissimus, ut non nemo ex emeritis provinciae praepositis meminerat, simillimis de causis, animum iam olim adiecerit.

⁴ Lásd erről DUHR IV/ 1 220-22.

Tam gravia rationum momenta, cum aequa iudicii lance appendissent patres con-[277r]gregati, tanta singuli suffragiorum concordia decrevere, abstinendum omnino esse a postulanda provinciae in austriacam atque hungaricam partitione, ut nemo unus eorum, qui huius consilii suggestores fuere, mutata idem sententia, pro insigni, quo tenebantur uniti, religiosae charitatis et tranquillitatis publicae studio, non improbaret . . .

36 P. Laurentius Ricci praep. gen. S.I.¹, P. Ignatio Kampmiller S.I.².

Roma 2 ianuarii 1762 Viennam.

TEXTUS: ARSI *Epp. NN. 20/a* (prius *Hist. Soc. 241*, p. 151), p. 51; regestum.

SUMMARIUM: *De «periculo» dividendae provinciae avertendo.*

Intelligo, agi isthic de dividenda Hungaria ab Austriae provincia. Ut hoc periculum avertatur, rogo R.am V.am, ne operae et industriae parcat; clementia Aug.mae et favor eorum; qui illi propius adsunt, si opportune excitentur et adhibeantur, malum praevertere possunt; praesertim cum nulla sit querela modo aut iusta causa, cur ea divisio postuletur; multae vero gravesque rationes, quae eam dissuadeant, quaeque id ipsum spectant, ut Aug.mae ipsi bene pro nostra tenuitate obsequamur ac famulemur. Rem non levis momenti, caeterasque etiam maioris, quae ad universam Societatem pertinent, commendatas plurimum habeat.

¹ L. Ricci S.I. (ob. 1775) italicus florentinus, ab anno 1758 praepositus generalis S.I.; v. *Synopsis hist. S.I.* 498-507.

² I. Kampmiller S.I. (1693-1777) bécsi származásu jezsuita, aki 1761-től a császárné gyónatója volt; l. *Cat. Gen. Prov. Austr. S.I.* II 678.

A B S T R A C T

The Jesuits settled in Hungary also quite early. The great humanist prelate, Miklós Oláh, archbishop of Esztergom was instrumental in their coming to Nagyszombat in 1561. During the second half of the 16th century the numerical growth of Hungarian members was slow, but later on the pace picked up speed. Thus by mid-17th century it was feasible to think of a separation from the motherprovince and the establishment of a separate province by the General of the order. Yet this did not take place before 1773, the suppression of the order. Though by then the Austrian Province had close to two thousand members (not a single European Jesuit province reached the number one thousand), the number of Hungarian members was over nine hundred. Thus not one but two Hungarian provinces could have been established.

The question is therefore justified: Why did the division of this mammoth province into two not take place. Till very recently as a well-known Hungarian historian confesses: The Hungarian Jesuit province did not come into existence, because the Hungarian Jesuits did not ask for it and «insisted» on living together with the Austrian members. According to the testimony of numerous reliable sources, however, the opposite is true. For a hundred hundred years they incessantly asked it of the General officially, but without results. A dozen of Provincial Congregations between 1649 and 1746, infallibly addressed the question of the division of the province. In many of them the vote was unanimously or by a vast majority in favor of the necessity of the division. Thus they officially asked the General for it. They even enumerated the reasons that made the division of the province mandatory. In their replies the Generals acknowledged the legitimacy of the request, but gave essentially evasive, dilatory answers. As time went by the Austrian Provincials brought it to the General's attention that complying with the request was not just an internal matter of the order. On the contrary it was something that depended primarily on the will of the leading, responsible politicians of the monarchy. Moreover, they themselves would never acquiesce to the existence of a new, independent, exclusively Hungarian province. According to them the Hungarians, the Jesuits included, were extremely nationalistic and rebellious. This fact is borne out by the events of history: the Wesselényi-, Thököly- and Rákóczi- like uprisings. From the point of view of Austrian politics it was imperative that in Győr, Komárom, Kassa as well as elsewhere the superior of the house not be a Hungarian but an Austrian. The establishment of an independent Hungarian province would only boost the struggle for independence of the Hungarian people. This then, is the officially documented answer to the question: Why the legitimate dream of the early Jesuits could not become reality that they have their own, independent province and work; «Ad maiorem Dei Gloriam».

SZEMÉLY-, HELYNÉV- ÉS TÁRGYMUTATÓ

A

- ABOEDT, Adam** (1613–1690), osztrák jezsuita, provincialis – 1672-ben körlevéllel fordult a magyar és horvát rendtagokhoz: kéri, hogy nagyon óvatosan nyilatkozzanak az uralkodó és kormánya intézkedéseiről 59-60; 7 tekintélyes társával 1678-ban írást szerkesztett a generalis számára a magyar prov. felállítására ellen 21-23.
- ARGENTA, Ioannes** (1560–1629), olasz jezsuita, 1623–25 osztrák prov. – az 1600-as évek elején vice-prov. Erdélyben 12.
- AVANCINUS, Nicolaus** (1612–1686), osztrák jezsuita, prov. – hangoztatta: ha a magyarok külön prov-ban fognak élni, hamar eltávolodnak a Rend szellemétől.

B

- BALASSA Pál** magyar jezsuita – 1674-ben elpanaszolja a gen-nak, mennyire bántották hazafias önértetét a gráci koll-ban fiatal osztrák társainak magyar-ellenes nyilatkozatai 19; a teol. végén nem sikerült a nagy vizsgálja. A gen. megengedte, hogy megismételje, de újra nem sikerült. Tanárai közül főleg a román Ivult vádolta a vele szemben táplált, nem leplezett ellenszenv miatt 19-20; 1675/ 76. iskola évben retorika tanár Nagyszombatban. Egyszer merészen hazafias témát adott növénydekének kidolgozásra. Ezek pártfogásukba vették a magyar felkelő hazafiakat, és elmarasztalták az uralkodót és felelős minisztereit. Feljelentették a történetekért a gen-nál is, aki felve az udvar haragjától – elbocsátotta a Társ-ból 20 62.
- BÁRTFAI SZABÓ Dávid** történész 33.
- BÁTHORY Zsófia** (1629–1680), II. Rákóczi Gy. özvegye – miután visszatért a kat. Egyházba, az óriási Rákóczi-birtokokon rendkívül kedvező apostoli lehetőség nyílt a jezsuita misszionáriusok számára 25 53.
- Bécs** – fontos földrajzi és egyházipolitikai helyzete miatt Loyolai Sz. Ignác örömmel vállalta 1551-ben a koll. alapítását 7; kezdettől fogva számos magyar nemes ifjú tanult ott 7; az osztrák jezsuiták egy része azért is ellenezte a magyar prov-t, mert féltek, hogy ezzel a bécsi jezs. professus ház elesik a magyar nemesek anyagi segítségétől 53.
- BENDA Kálmán** történész 55.
- BERCSÉNYI Miklós** – 1704-ben kiutasított Magyarországról 10 osztrák jezsuitát «nationalitásuknak hamissága miatt» 34.
- BERTHOLD, Ioannes** (1606–1673), tridenti származású jezsuita, osztrák prov. – a gen. megbízta 1659-ben: tegyen ajánlatot, milyen joghatósággal ruházza fel majd a magyar vice-prov-t 13; «Interrogatorium» c. írást szerkesztett erről, melyben alaposan megnyirbálta a v. prov. joghatóságát 13; P. Palkovics szerint elfogult a magyarokkal szemben és ellenzi a magyar prov. felállítását 13; szerinte a magyarok között nincs elég képzett rendtag, nem alkalmasak a rendházak vezetésére, nem értenek az anyagiak kezeléséhez 28; állítja, hogy a magyar előljárók kegyetlenül bánnak a magyar házakban élő és dolgozó német rendtársakkal 28.
- BISCHOFF, Engelbert** (1655-1711), osztrák jezsuita, császári gyóntató – P. Gen. kéri 1706-ban: kérdezze meg az uralkodót, mit tegyenek a magyar jezsuiták ügyében 34 105-06.

BRENNER apát, II. Rákóczi Ferenc római követe – a Fejedelemből megbízta, hogy számoljon be a P. Gen-nak is a magyar jezsuiták ügyéről 34.

BUCELLEN, Ioannes Bapt. (1600-1669), olasz származású jezsuita, osztrák prov. – 1648-ban a felsőmagyarországi rendházak hivatalos látogatásakor igen biztató apostoli munkalehetőségeket talált 43.

C

CAMEL (Kamel), Daniel (1617-1691), osztrák jezsuita, győri házfőnök – bepanaszolják a P. Gen-nál, hogy megveti a magyarokat 12.

CARRILLO, Alfonsus (1553-1618), spanyol jezsuita – az 1500-as évek végén vice-prov. volt Erdélyben 12 45.

COEMANS, A. történész 51.

Congregationes provinciales (rendtartományi gyűlések), rendszerint 3 évenként hívták össze Bécsben – aktái beszédesen tanúsítják, hogy a magyar jezsuiták igenis és pedig sűrűn hivatalosan kérték (mindvégig eredménytelenül) a magyar provincia felállítását 10; a magyar jezsuita prov. kérdése a Congr. prov. aktáiban: 11-42 (1649), 42-44 (1655), 44-45 (1658), 46 (1660), 57-58 (1665), 58 (1669), 58-59 (1671), 60-61 (1675), 64 (1678), 65 (1681), 65 (1681), 65 (1682), 66 (1685), 67 (1693), 111-13 (1746).

Cseh jezsuita rendtartomány (provincia) – 1622-ben a cseh, morva, sziléziai rendházak kívánnak az osztrák prov.-ból és létrejön az önálló cseh prov. 8; a rendtagok száma és nemzetiségi összetétele 1625-ben 9; tiltakoznak, hogy néhány morva rendházat csatoljanak a felállítandó új magyar prov.-hoz 49.

CSELES Márton (1641-1709), magyar jezsuita – 1706-ban részt vett a Miskolcon tartott gyűlésen és védi a jezsuiták ügyét 34; Rákóczi Bécsbe küldi, hogy megszerezze a császáriak engedélyét a magyar jezsuita prov. felállításához és így elkerüljék a száműzetést 35 105; eredménytelen vállalkozását a bécsi politikusok vakmerőnek és sértőnek bélyegezték, a P. Gen-t pedig megrémítette 35 105-06.

D

DIERTINS, Ignatius, a P. Gen. német assistense 1696-tól – ő kérte P. Kapit, hogy írja meg levélben véleményét a prov. szétválasztásáról 97.

E

EDERI, Iosephus (1637-1697), olasz jezsuita, udvari szónok Bécsben – egyike azoknak, akiknek az uralkodó kijelentette, hogy elfogadja a prov. szétválasztásának azt a módját, amelyet a Tarsaság fog választani 74.

Erdély – az 1500-as évek végén és az 1600-as évek elején jezsuita vice prov. volt ott 12.

ESTERHÁZY Pál herceg (1635-17), nádor – lelkes támogatója a független magyar jezsuita prov. létesítésének 55.

F

FERDINÁND I császár – 1551-ben megalapította a bécsi jezsuita koll-ot, az első Észak-, Nyugat- és Közép-Európában 7.

G

Germanizálás – Győr a legkiáltóbb példája, hogyan igyekeztek elnémetesíteni a várost 12; Mechtl prov. terve: a Duna vonala legyen a határ a két jezs. prov. között; felette a magyar prov., de csak Pozsonytól Erdélyig, osztrák rendházak (Passau stb.) nélkül. A Duna vonala alatt Bécs központtal, az összes osztrák és dunántúli magyar házakkal (Sopron, Győr stb.) az osztrák prov. Ez a megoldás megkönnyítette és meggyorsította volna a Dunántúl elnémetesítését és végül is Ausztriához csatolását 83; Mechtl másik terve: a Komáromon átmenő merőleges vonal legyen a határ, még veszélyesebb lett volna magyar szempontból; így nemcsak a Dunántúl, hanem a Felvidék nyugati része is a elnémetesítés veszélyébe került volna 83; az osztrák jezsuita ellenzék 1700-ban nyíltan vallja: «cum, ut fieri coeptum est, amplius et amplius in Ungaria germani augebuntur» 79.

GONZALEZ, Thyrus, spanyol jezsuita, 1687-től generalis – mit tett a magyar jezsuita prov. ügyében? 23-33; 1688-ban a P. Prov.-hoz írt levelében felveti a prov. vegyes (mixta) szétválasztásának gondolatát, amelyet később az osztrák jezsuita kisebbség, majd a császáriak is magukévá tettek 24 66-67; már 1688-ban jelzi a P. Prov.-nak: a prov. szétválasztásában «fortasse longioris temporis sit futura» 67; 1698-ban ugyanezt megismétli: «cum divisio ipsa in multos fortasse annos differenda sit» 69; 1696-ban, a congr. prov.-nak adott válaszában ezek a meglepő szavak olvashatók: «suadentibus secretis prudentum virorum informationibus». P. Senyey ezeket úgy értelmezi, hogy a generalis teljesen magáévá tette az osztrák ellenzékiek véleményét a prov. szétválasztásáról 74; 1704-ben levelet ír a P. Prov.-nak; meghagyja neki: csillapítsa az osztrák rendtagok magyarelles érzelmét, akik nyíltan hangoztatják: «omnes omnino ungaros rebelles esse» 105.

G y ő r – egyike a legkiáltóbb példáknak, hogyan igyekeztek az osztrákok elnémetesíteni a városokat 12.

H

HERMANN Egyed O. Praem., történész 33.

HEVENESI Gábor (1656-1715), magyar jezsuita, prov. – királyi meghívó levéllel részt vesz az országgyűlésen. Kéri a Rend jogi elismerését és hogy a jövőben a jezsuiták képviselői részt vehessenek az országgyűlésen mint az egyházi rend tagjai 36 107.

I

ILLÉSHÁZY Miklós magyar kancellár, 1712-ben ellenezte, hogy a magyar jezsuiták képviselői részt vehessenek az országgyűlésen 107.

ININGER, Fridericus (1640-1696), német jezsuita – 1693-tól a P. Gen. nevében vizitálja az osztrák prov.-át, de meghalt mielőtt befejezhette volna 95 99 101 104.

IVUL Gábor (1620-1678), román jezsuita – P. Balassa vádolja, hogy amikor vizsgáztatta őt, nagy mértékben ellenszenve vezette ítéletében 20 61.

J

JÖRGERER, Franciscus (1613-1676), osztrák jezsuita, a prov. titkára – azzal vádolják, hogy ő és nem a P. Prov. állítja össze a rendtagok munka-beosztását, és hogy a jobb helyeket csak osztrákoknak adja 17.

Jezsuiták – a prov-ák szétválasztása és újak létesítése a generális kizárólagos joga 10; 1650 körül erős mozgalom volt a Renden belül a prov-ák szétválasztására 10; l. Loyolai szt. Ignác, Jezsuiták Magyarországon, Magyar jezsuiták, Cseh j. prov., Osztrák j. prov. stb.

Jezsuiták Magyarországon – 1561-ben Nagyszombatban nyílik meg az első jezs. koll. 7; 1640-ben Mo-on 5 jezs. koll. és 5 kisebb rendház volt 8; 1651 körül még nem volt annyi munkaképes rendtag, hogy a független m. jezs. prov-át fel lehetett volna állítani, de függő (dependens) vice-prov-át igen 9; 1688-ban a jezsuiták hivatalosan elismert és jogilag bejegyzett erkölcsi személy lettek az orsz. gyűlés határozata értelmében 49; a Thököly felkelés idején bebörtönözött jezs-ák szabadon bocsátásáért a kurucok súlyos váltságdíjat kértek. P. Gen. nem engedélyezte, hogy ezt kifizessék 55-56; 1700-ban Mo. területén 481 jezs. élt, ezekből 360 született Mo. területén 75; kimutatás 1700-ból a nagy tanárhiányról Mo-n és Horvátországban a jezs-ák alsófokú osztályaiban 84-86; 1712-ben királyi meghívó levéllel a jezs-ák képviselői résztvehettek az országgyűlésen 107; P. Prov. u. o. kérte, hogy jogilag állítsák vissza a Rendet, és hogy a jövőben mint az egyházi rend tagjai vehessenek részt a gyűléseken 107; a rendek kedvezően fogadták a kérést 108; l. Magyar jezsuiták.

K

KAMPMILLER. Ignatius (1693–1777), bécsi sz. jezs., császári gyóntató – P. Ricci gen. kéri 1762-ben, hogy hártsa el a «veszélyt, amelyet az jelentene, ha a m. országgyűlésen újra szóba kerülne a m. jezs. prov. felállításának kérdése 113.

KAPI Gábor (1658–1728), m. jezs. – 1684-ben Bolognában, 1685-ben Velencében tanult teológiát 98; levele P. Gen.-hoz (1700 márc. 27) a prov. szétválasztásáról 97-102; a P. Gen. német assistensének felszólítására írta meg ezt a fontos levelet 32-33; úgy látszik, ez nem nyerte meg a gen. tetszését, mert nem találtunk rá választ 102.

KERESZTÉLY Ágost (1666–1721), szász herceg, eszt. érsek – közvetíti a m. jezs-ák kérését az orsz. gyűlésen a Rend jogi elismerése érdekében 107.

KERESZTES István m. jezs. – 1659-ben veszi a bátorságot és megírja a gen.-nak, hogy a m. jezs-ák csak azért nem kapnak előkelőbb beosztást, mert magyarok 18.

KOLLONICH Lipót (1631–1707), eszt. érsek – ellenzi a független m. jezs. prov. felállítását; sikerült rávennie az uralkodót is a két vegyes (mixta) prov. létesítésének elfogadására 32 104.

KOSÁRY Domokos történész – légbőlkapott állítása: a m. jezs-ák ragaszkodtak az osztr. prov.-hoz, ezért nem került sor az önálló m. jezs. prov. felállítására 10.

L

LIPÓT I. császár – mi volt az álláspontja a m. jezs. prov. kérdésében? 30.

L j u b l j a n a – a jezs. koll.-ban nemzetiségi viszályok vannak 16.

LOYOLAI szt. Ignác, a jezs. Rend. alapítója – felismerte Bécs fontos szerepét a kat. Egyh. védelme és terjesztése szempontjából 7.

M

MECHTL, Albertus (1636–1718), bécsi sz. jezs., prov. – 1700-ban néhány osztr. társával írást szerkesztett a gen. számára a magyarok által óhajtott független m. jezs. prov. ellen 28-29 77-84; részletes terve a prov. szétválasztásáról: l. Germanizálás; 1700-ban ezt ajánlja: mivel jelenleg a független m. jezs. prov. létesítése megvalósíthatatlan, ne is kérjék hivatalosan a gen-től; várják meg a kedvező időpontot 30; 1701 márc. 15. levele a gen-hoz: az uralkodó fogadta és közölte: a prov. szétválasztásának kérdésében a vegyes megoldást hajlandó jóváhagyni 104.

MENEGATTI, Franciscus (1631–1710), osztr. jezs., császári gyóntató – P. Wolff szerint: ő a független m. jezs. prov. létesítésének legádázabb ellensége 31 95.

MILLER, Balthasar (1635-1718), Eleonóra császárné gyóntatója – egyike azoknak, akiknek az uralkodó kijelentette, hogy elfogadja a prov. szétválasztásában azt a megoldást, amelyet a Társ. választ 74.

Magyar jezsuiták – jogilag az osztrák jezs. prov. tagjai 7; számuk az osztr. prov.-ban: 1651-ben 165, 1700-ban 360, 1773-ban 906 9; Kosáry történcész véleménye szerint a m. jezs.-ák azért nem éltek 1773-ig önálló m. prov.-ban, mert ragaszkodtak az osztr. prov.-hoz, vagyis nem is akartak külön m. prov.-át 9 10; a közölt bőséges forrásanyag tanúsítja: a m. jezs.-ák jól vizsgáztak hazaszeretetből.

Magyar jezsuita provincia kérdése – az 1649-ben tartott congr. prov-on tárgyalták először részletesen a prov. szétválasztásának szükségességét és kérték hivatalosan a gen-től a megvalósítását 10; a rendszerint 3 évenként tartott congr. prov-ok aktái meggyőzően tanúsítják, hogy a m. jezs.-ák sűrűn kérték a m. prov. felállítását 10; az 1649.-i congr. prov. érvei a prov. szétválasztása érdekében: 40 rendház, a rendtagok száma meghaladja az 1000-t, a rendházak között igen nagy a távolság (Passau–Ungvár–Gyulafehérvár), egy prov. nem tudja ellátni a legsürgősebb teendőket sem 11 41-2; a gen. válasza a congr. prov. kérésére 1649-ben: az ügy még nem érett 11; nem kedvezett a m. prov. ügyének, hogy épen 1650 körül a Renden belül fekezni kellett a vezetőknek a prov.-ák szétválasztását célzó törekvéseket 10;

- az első congr. prov.-kon a résztvevők egyhangúlag kérték a prov. szétválasztását 11; 1655.-i congr.-on hangoztatták, hogy 1622-ben közel sem volt annyi és oly nyomós ok a cseh prov. felállítására, mint a magyar prov. esetében 11; 1655-ben az érvek erősítésére egy a prov.-ról készített térképet is csatoltak a hivatalos postulatumhoz 11; erre P. Nickel feltűnően biztató választ adott 12 40; az 1558-as congr. aktái szerint a vice prov. felállítása nem jelentene újítást, már volt ilyen a prov. multjában 12; 1658-as congr. aktáiban ez az érv is szerepel: a m. főpapok és főurak panaszkodnak, hogy a jezs.-aktól nem kapják meg a remélt támogatást a m. Egyház megújítására 12;

- P. Trinckel volt prov., 1658-ban elpanaszolta a gen.-nak, hogy a P. Prov. nem-hogy évente nem tudja a m. rendházakat hivatalosan látogatni, de még 3 évenként sem 12; a gen. megbízta, hogy részletesen tájékoztassa a prov. szétválasztásáról 12; a congr. prov. tagjait pedig értesíti ugyancsak 1658-ban: nem feledkezett meg ígéretéről 13; utasítja a P. Prov.-t: határozzák meg, milyen joghatósággal ruházza fel az új prov.-t 13; P. Trinckel elkészíti a kért tanulmányt és 1559-ben elküldi a P. Gen.-nak 13;

- P. Berthold prov. egy «Interrogatorium» c. írást ad tanácsosainak, amelyben kifejti a prov. szétválasztásáról véleményét 13; ez szerint a m. vice prov. joghatósága hihetetlenül megnyirbált lett volna 13; P. Palkovics írásban foglalt véleményét

- megküldi P. Gen-nak is 13; figyelmezteti a gen-t, hogy Berthold prov. elfogult a magyarokkal szemben és erősen ellenzi a m. prov. létesítését 13; P. Oliva vicarius gen. védelmébe veszi P. Bertholdot 13; elfogadja ennek álláspontját: nincs meggyőződve a prov. szétválasztásának szükségességéről, sok érv szól ellene 14; P. Olivának ez a m. ellenes állásfoglalása erősen megingatta a m. jezs-ák bizalmát az új gen. iránt 14;
- az 1660-os congr. prov. postulatumaához csatolták P. Trinckel terjedelmes írását is a prov. szétválasztásáról 14; Trinckel egyik érve: az osztr. prov. területe akkora, mint Olasz-, Francia vagy Spanyolországé, ezek mindegyikében nem egy, de őt prov. van 15; egy másik érve: nem akadály, hogy a jezs-ák Mo-on nem befogadott jogi személy, mert megvan a szükséges jogi biztonság, Angliában illegálisan, de mégis ott vannak a jezs-ák 15; az sem fedi - szerinte - a valóságot, hogy nincs elegendő m. rendtag, jobb a helyzet mint volt 1622-ben, a cseh prov. születésekor 15; ajánlja: ha szükséges, csatoljanak az új m. prov.-hoz egy-két morva kollégiumot 15; küzd a terv ellen, hogy függő vice prov. létesüljön, ez nem oldja meg a meglevő nehézségeket és újakat teremt 15; végső következtetése: ne nyirbálják meg a m. vice prov. jogkörét nagyon, mert «alias vix pax, quies et tranquillitas» 16;
 - P. Oliva 1661-ben is elutasító választ adott a congr. prov. postulatumára 16; meg nem értése nagyban növelte a m. jezs-ák családottságát 17; 1665-ben a congr. tagjai hangsúlyozzák: az idő kedvező a prov. szétválasztására, mert a vasvári béke (1664) megkötése után tartós nyugodt szakasz várható Mo-on 16; P. Oliva nem osztja a congr. derűlátását, tudomására jutott, hogy Mo-n nő az elégedetlenség az erélytelen törökellenes osztrák magatartás miatt 16; 1669-ben történt először, hogy a cong. prov. tagjai nem egyhanguan szavazták meg, hogy hivatalosan kérjék a prov. megosztását 16; 1671-ben a congr. résztvevői - hivatkozva a Wesselényi összeesküvés leverésére - állítják: «iam alia est Hungariae facies», de P. Oliva rendületlenül békésebb időkre halasztotta kérésük teljesítését 16-17; 1675-ben a congr. ismét hangoztatja: «Hungaria pacata et tranquilla» est, a császári csapatok jelenléte a biztosítéka ennek 17;
 - 1678-ban 8 osztrák tekintélyes rendtag (élükön a prov.-sal) beadványt készített a gen. számára a m. prov. létesítése ellen 21-23; e csoport tagjai: PP. Avancinus prov., Pizzon, Sicuten, Aboedt, Sautter, Gentilotti, Camel 62; azért írtak külön, mert a leg súlyosabb érveket a szétválasztás ellen a cong-on nem merték szóvá tenni 21; szerintük «gravissima impedimenta» állják útját a prov. szétválasztásának 21; ilyen pl. a m. genius: mérték felett szabados és nacionalista, elégedetlen és lázadó, a m. jezs-ák sem kivételek, nem tűrik a fegyelmet 21-22; fő érvük (ponderosissima ratio): ez a kérdés nemcsak a Társ. belügye, egyetlen lépést sem lehet tenni a nélkül, hogy előzetesen ki ne kérje az udvar hozzájárulását 22; az uralkodó azonban és tanácsosai sohasem fognak beleegyezni a magyarok által óhajtott független m. prov. létesítésébe 22; nem tűrnék, hogy Győrött, Komáromban, Kassán, ahonnan a császár katonái sakkban tartják a rebellis magyarokat, megbízhatatlan m. jezs-ák legyenek a házfőnökök 22; az osztr. politikusok félnek: ha a m. jezs-ák önállóak lesznek, nyíltan vagy titokban, a felkelők oldalára fognak állni 22; meggyőződésük: a m. jezs-ák lélekben már elszakadtak osztr. rendtársaiktól 22; végső következtetésük: amíg Mo-n a felkelésnek minden csíráját a császáriak el nem taposták, nem lehet a prov. szétválasztására gondolni 23 64; az ellenzéki osztrák rendtagok végérvényesen meggyőzték Oliva gen-t: a prov. szétválasztását a császáriak akarata ellenére nem lehet megvalósítani, akik sohasem fogják elfogadni a magyarok által óhajtott megoldást 23;

- .. jöllehet a Thököly felkelés semmikép sem kedvezett a m. jezs. prov. ügyének, a Congr. prov. 1681 1682 és 1685-ben is megismételte a kérést a prov. szétválasztásáról, jöllehet a gen. válasza előrelátható volt: várni kell alkalmasabb időpontot 23; P. Gonzalez, az új gen., már 1688-ban kijelenti: mihelyt befejeződik a háború, komolyan hozzá kell látni a prov. szétválasztásához, nemcsak az ismert nehézségek miatt, hanem mert a magyar főurak és nemesek nagyon kívánják 24; az új gen. tudatában van a császáriak részéről fenálló nagy nehézségnek, ez azonban szerinte elhárítható, ha a két prov. mindegyikében vegyesen lennének osztrák és magyar házak, ő tekinthető tehát a mixta divisio atyjának 24; ez a megoldás nemcsak az osztrák jezs. kisebbség tetszését nyerte el, hanem a császáriakét is 24;
- P. Gen. 1693-ban meghallgatta P. Sennyeynek, a prov. kiküldöttének a beszámolóját a prov. szétválasztásáról 24; aki igyekezett meggyőzni őt, hogy az összeesküvések sem akadályai a prov. szétválasztásának, amint nem volt 1622-ben a cseh felkelés sem 24; 1693-ban a Congr. prov. feltűnően biztató választ kapott a gentől, felszólítja őket: állapodjanak meg a szétválasztás módjáról 24; erről két terv született: a nagy többség a simplex divisiot ajánlotta, azaz a m. prov. csak m. házakból alakuljon. - A törpe, osztr. rendtagokból álló kisebbség a mixta divisiot ajánlotta: mindkét prov.-ban legyenek vegyesen német és magyar rendházak és rendtagok 25; 1695-ben a Congr. prov. nagy többsége nemcsak a szétválasztás szükségességét jelentette ki, hanem határozottan a simpl. div-t kérte a gen-től 25; 1695.-i Congr. prov.-on szerepel először nyilvánosan a törpe ellenzék 25; a magyarok a Congr. postulatumához újra csatolják P. Trinckel friss adatokkal kiegészített tanulmányát 25;
- a gen. az 1695.-i Congr. prov.-nak adott válaszában egyetlen szóval sem említi a simpl. div-ot, pedig a nagy többség ezt kérte tőle 26; válasza ez volt: elhalasztja a prov. szétválasztását «ob ... solidas virorum prudentum secretas informationes» 26; P. Sennyey e válaszból arra következtet, hogy az ellenzék egy írásával megerősítette a gen-t a mixta div. melletti állásfoglalásában, ezért nem említi a simp. div-t 26; levelet ír (1698) a gen.-nak, hogy megcáfolja az ellenzéknek a m. prov. ellen felhozott érveit 26-27; visszafordítja az ellenzék érvét: ha 50 német szónok kell Mo-n, akkor igen sok a német hallgató, így remélni lehet, hogy ezek fiaiból idővel néhányan belépnek a Rendbe és így lesz elég német szónok 26; másik ellenvetés: a m. házaknak nincs elégséges anyagi bázisa, felelet: most mikor Thököly kurucai feldúlták és kifosztották a rendházakat, de béke idején lesz elég, amiből élhetnek 26-27; van megfelelő nagy koll. is, ahol lehet majd Congr. prov-t tartani, Pozsonyban két rendház van, Nagyszombatban is nagy építkezések vannak folyamatban 27; nem felel meg a valóságnak az az állítás sem: az uralkodó nem adja beleegyezését a simp. div.-hoz, három alkalommal kijelentette: elfogadja azt a megoldást, amelyet a Társ. választ 27; nem kell aggodni, hogy a független m. prov.-ban élő magyarok csatlakoznak majd a rebellis honfitársaikhoz, ellenkezőleg, ha nem engedélyezik a m. prov.-t, elkeserítik a m. rendtagokat, így nagyobb lesz a veszély, hogy a felkelők mellé állnak 27; P. Gen. válasza P. Sennyey levelére: Egyelőre nem tud dönteni és lehet, hogy sok idő fog eltelni, míg sor kerülhet a m. prov. megvalósítására 27.
- P. Voglmayr prov. a maga és ellenzéki társai nevében készített beadványa a gen.-hoz a m. prov. felállításá ellen 27-28; érvei: a m. jezs. hivatások nem sokat érnek, tehetségtelenek, nehezen nevelhetők, nem tűrik a fegyelmet, nincs elég képzett rendtag, nem alkalmasak a rendházak vezetésére, nem értenek az anyagiak keze-

- léséhez, ha magukra maradnak, túlzott nationalismusukkal magukra haragítják az uralkodót 27; Vogelmayr prov-nak írásával sikerült végkép meggyőzni a gen-t: ebben az annyira vitatott kérdésben egyedüli járható út: a mixta divisio 27;
- 1700-ban mindkét fél újabb fontos írást készített a prov. szétválasztásának módjáról: az ellenzék hangoztatja ebben: a Congr. prov-on több minden elhangzott, ami nem fedti a valóságot, ezért írnak a gen-nak 28; sokat átvettek P. Vogelmayr prov. írásából 28; állítják, nemcsak elegendő német szónokkal nem rendelkezne az új m. prov., de segítőtestvérekkel sem 28; idézik P. Avancinus prov-t: ha a magyarok külön prov-ban fognak élni, hamar eltávolodnak majd a Társ. szellemétől 28; P. Mechtl prov. az ellenzék beadványához csatolta a maga írását arról, hogyan képzei ő a gyakorlatban a prov. szétválasztását 28-29; azaz a két prov. között a Duna vonala lenne a határ, vagy pedig a Komáromon átmenő merőleges vonal 29; - a m. jezs-ták, látván, hogy a gen. a mixta div-t tette magáévá, 1700-ban utolsó kísérletet tesznek, hogy a maguk igazáról meggyőzzék 29 87-97; biztosítják, hogy a szétválasztás szükségességéről kivétel nélkül egyetértének, az eltérés a megvalósítás módja körül van, de a Congr. prov-n résztvevő 40 tagból csak öten szavazták meg a mixta div-t, 35 pedig a simpl-t kérte 29; sorra vették az ellenzék ismert 3 nehézségét a m. prov. ellen, ezekre már P. Sennyey 1698.-i levelében megadta a választ 29; megismétlik, hogy az uralkodó három alkalommal kijelentette: elfogadja azt a megoldást, amelyet a Társ. fog választani 30; ajánlják: a gen. kérje írásban az uralkodó engedélyét a m. független prov. létesítéséhez 30; a m. jezs-ák álláspontja a prov. szétválasztásának kérdésében (1700): «quod si haec [i. e. simplex divisio] impetrari non posset, potius nullam etiamnum expeti oportere», ezt az elvet követték 1700 után egészen 1773-ig, ezért történhetett meg, hogy még függő vice prov. sem létesült Mo-n 97;
 - a divisio simplex és mixta hívei egyaránt állítják, hogy az uralkodó az ő partjukon áll, mi volt tehát Lipót álláspontja? 30; az ellenzék már 1678-ban állította írásában: hogy a mixta divisiót helyesli 30; P. Wolff, Lipót bizalmasa viszont azt írja 1700-ban a gen-nak, hogy a császár kész jóváhagyni a magyarok által óhajtott megoldást, hálából a Thököly felkelés idején tanusított hűségükért 30-31; P. Wolff szerint P. Menegatti, a császár gyóntatója a m. prov. létesítésének legelészántabb ellensége 31; a gen. utasítja a prov-t: tudja meg, mi a császár akarata ebben az ügyben 31; a kihallgatáson a császár közölte vele: csak a mixta div-t hajlandó elfogadni és hogy egyelőre nem tartja megvalósíthatónak a szétválasztást 32; azt is megtudta a prov. a kihallgatás alkalmával: Kollonich vette rá a császárt, hogy csak a mixta div-t engedélyezze 32; Lipót tehát kezdetben hajlandó lett volna elfogadni azt a megoldást, amelyet a Társ. választott volna, de 1700 után, elsősorban Kollonich érélyes közbelépésére, a mixta divisio híve lett 32; a mixta div. következtében vegyesen lettek volna mindkét prov-ban osztrák és magyar rendházak, ez nem kis mértékben kedvezett volna a császáriak germanizáló politikájának, a m. jezs-ták időben észrevették, hogy ez veszélyeztetheti a nemzeti egységet, ezért határoztak: ha nem lehet független m. prov., maradjon a prov. austr. indivisa, mert ez kisebb rossz, mint a div. mixta 33 38;
 - P. Kapi levele (1701) a gen-hoz a m. prov. létesítéséről 33; a jezs-ák munkája Mo-n nem kielégítő, nem is lesz, míg nem szakadnak el az osztrákoktól 33; a m. rendtagok a közös anyának mostoha gyerekei, u. i. az osztrákoknak adatott minden hatalom, lenézik a magyarokat 33; a prov. szétválasztásáról az a meggyőződése: «Si res nostris tantum praesidibus provinciae relinquatur, vix, ut illi

ipsi confirmant, et ex voto suo, per 10 aut viginti annos aut unquam, nisi ita ut illi cupiunt, dividemur» 101; jellemző, hogy e levelére nem találtunk gen-si választ 33;

- a Thököly felkelés után nemhogy «pacatiora tempora» nem jöttek, hanem következett a Rákóczi szabadságharc, amely a császáriak ellenállását a m. független prov.-val szemben mérhetetlenül felfokozta 33; ez a kérdés ekkor közügyi, politikai kérdéssé is vált, mind a királyhoz hű, mind a Rákóczihoz csatlakozott rendek sürgették megvalósítását 34; Bercsényi már 1704-ben kiűzött 11 osztr. jezs-t Mo-ról «nationalitásoknak hamissága miatt» 34; a szécsényi orsz. gyűlés (1705) egyik határozata: ha a jezs-ák 4 hónapon belül nem szakadnak el az osztr-tól és nem csatlakoznak Rákóczihoz, száműzik őket 34; Miskolcon (1706) újra szóba jött a jezs. kérdés, a jelenlevő P. Cselesnek nem sikerült a rendeket rávenni, hogy változtassák meg álláspontjukat 34; Széchényi P. érsek 1707-ben írt a gen-nak: állítsák fel a m. prov.-t. ellenkező esetben a m. rendházak feloszlatása elkerülhetetlen 34; a gen. utasítja P. Bischoff, császári gyóntatót, kérdezze meg az uralkodót, mit tegyenek 34; Rákóczi 1707-ben megbizsa római követét: számoljon be a gen-nak a történekről 35; Bécsbe küldi P. Cselest: szerezzé meg az illetékesek hozzájárulását a m. prov. felállításához, hogy elkerüljék a feloszlást és száműzetést 35; megbízatása eredménytelen volt, Bécsben ezt vakmerőnek és sértőnek minősítették, gen. pedig megrémült, félt az udvariak bosszujától 35; most P. Millernek, Eleonora császárné gyóntatójának írt: csillapítsák le a felbőszült politikusok haragját 35 114; mivel a száműzetés veszélye nőtt, a gen. 1707-ben utasítja a prov.-t: szerezzé meg az udvar engedélyét a m. prov. felállításához «cum nunc tantum sit in mora periculum» 35; intézkedése elkésettnek bizonyult, a rendek 30 rendházat feloszlattak és 268 rendtagot száműztek 35; a szabadságharc leverése után nem maradhatott el a számonkérés a császáriak részéről, a jezs-ák sem lehettek kivétel 35.
- 1708-ban az uralkodó a megbékélés érdekében országgyűlést hívott egybe, résztvehettek a m. jezs-ák képviselői is «regales invitoriae» levél alapján. P. Hevenesi prov. kérte: a jövőben mint az egyházi rend tagjai vehessenek részt 35-36; a rendek kedvezően fogadták a kérést, de feltételt szabtak: ha felállítják a m. provt. Így fogalmazták meg a kérést az uralkodóhoz 36 108; az udvari politikusok a rendek postulatumát kétszeresen is sérelmesnek ítélték «duplicis irreverentiae», ezért visszautasították, csak akkor teljesítették a kérést, amikor új postulatumot nyújtottak be a sérelmezett feltétel nélkül 36; a rendek első és második postulatumának szövege 110-11; a bécsi pol. bizottság magyarázatot kért a jezs. vezetőktől a m. jezs. prov. ügyében történekről 36 109; P. Scalettar, bécsi rektor válaszol a jezs-ák nevében 36 107-09; a kielégítő válasz eredményeként az uralkodó újra engedélyezte, hogy a jezs-ák képviselői részt vehessenek az országgyűléseken 37;
- a szabadságharc leverése után már csak nagyon elvétve kerül szóba a m. prov. ügye a jezs. kéziratok forrásaiban, mert a független m. prov. engedélyezése teljesen kilátástalan volt, a vegyes mixta prov.-át pedig eleve elvetették a magyar rendtagok a benne rejlő nemzeti veszély miatt 37; az osztr. jezs-ák 1746-ban így fogalmazták meg álláspontjukat: a prov. szét nem választásából származó nehézségek közel sem akkorák, mint azok a hátrányok és veszélyek, amelyeket a császáriak akarata ellenére végrehajtott szétválasztás eredményezne 38; 1746-ban congr. prov. végén 4 m. résztvevő kívánságára tárgyalták, hogy kérjék-e a gen-től a m. prov.-t, de úgy döntöttek, hogy nem kéri 37; 1700-ban a congr. résztvevői-

nek 95 százaléka kérte a m. prov. felállítását; 50 év múlva már csak 4 m. akadt, aki szóvá merte tenni, természetesen eredmény nélkül 37; 1751-ben szóba került az ügy az országgyűlésen is, a gen. ugyanis utasítja P. Tersztyánszkit, a budai koll. lakóját, hogy írja meg mindazt, ami a m. prov. ügyében elhangzott az országgyűlésen 38; 1762-ben is napirenden szerepelt a jezs. prov. ügy; ekkor P. Ricci gen., megrémülve a hír hallatára, meghagyja a prov.-nak, hogy tegyen meg mindent a «veszély» (periculum) elhárítására 39 113.

N

NÁDASY János (1614-1679), m. jezs. – az 1675-ös congr. prov. aktáinak megfogalmazója 17.

NICKEL, Goswinus (1582-1664), praep. gen. – hosszú körlevele (1655) a Társ. tagjaihoz a nacionalismus túlkapásai ellen 17; feltűnően biztató feleletet adott az congr. prov. szétválasztásáról 12 44; 1659-ben megismételte: kész teljesíteni a congr. prov. kérését 13; P. Palkovicsnak adott válasza (1659) 45-46.

NOYELLE, Carolus de, belga, 1682-1686 között praep. gen. – 1685-ben ő is azt válaszolja a congr. prov. kérésére: a prov. szétválasztásával várni kell békésebb időkre 23.

N a g y s z o m b a t (Trnava) – 1561-ben itt nyílik meg az első m. jezs. koll. 7.

Nationalista érzés az osztr. jezs. prov.-ban – a rendalapító szt. Ignác akarata: fiai kerüljék a nacionalismus túlzásait 56; a – túlzásai az osztr. prov.-ban 17-21; P. Nickel gen. 1655-ben hosszú körlevelet intéz e tárgyról az egész Társ.-hoz 17; 1658-ban megparancsolja a prov.-nak: tegyen meg mindent a túlzott nacionalismus kiküszöbölésére 17; 1659-ben tudomására hozza egy rendtag: a prov.-ban nagy az egyenlőtlenség, van classis dominorum, civium és rusticorum 18; 1669-ben néhány m. rendtagot feljelentenek a gen.-nál, vád: szították a hangulatot Szelepcsényi érsek és az uralkodó ellen 18; 1671-ben a gen. figyelmezteti a m. rendtagokat: ne zúgolódjanak a kivetett adóterhek miatt 18; P. Aboedt prov. körlevele (1672): a m. és horvát rendtagok igen óvatosan nyilatkozzanak az uralkodó és kormánya intézkedéseiről 19 59-60; 1678-ban a prov. elhatározza: a jövőben eltávolítja Mo.-ról azokat a rendtagokat, akik meggondolatlan nyilatkozatot tesznek 19; 1679-ben a gen. figyelmezteti a prov.-t: fel kellett volna jelentenie azt a m. rendtagot, aki az uralkodó ellen lázító beszédet mondott 19; 1704-ben a gen. megrója az osztr. rendtagokat m. ellenes kifakadásaik miatt, akik nyíltan hangoztatják: «omnes omnino ungaros rebelles esse» 105.

O

OLÁH, Miklós, eszt. érsek – 1561-ben letelepíti a jezs.-kat Nagyszombatban 7.

OLIVA, Ioannes Paulus, olasz jezs., 1661–1681 között praep. gen. – 1661-ől kezdve állandóan elutasító választ ad a congr. prov. megismételt kérésére a prov. szétválasztásáról 16; álláspontja: nincs meggyőződve a szétválasztás szükségességéről és sok érv szól ellene 14; védelmébe veszi Berthold prov.-t, aki – P. Palkovics szerint – elfogult a magyarokkal szemben és ellenzi a m. prov. felállítását 13; megengedi, hogy P. Balassa megismételje nem sikerült fontos vizsgáját, akit azonban elküldött a Társ.-ból túlzott nacionalismusa miatt 61-62..

Osztrák jezsuita provincia – első száz éve 7; 1562-ig a német prov.-hoz tartoztak 7; 1562-ben a rendfőnök a bécsi, prágai és nagyszombati kollégiumokból megal-

pítja az osztrák rendtartományt 7-8; a rendtagok számának meglepő szaporodása: 1579-ben 176, 1600-ban 365, 1640-ben 784, 1710-ben 1226, 1773-ban 1845 8; a szétválasztás kérdése 1600 körül merül fel először 8; 1622-ben kerül sor erre: a cseh, morva és sziléziai rendházakból állítja fel a gen. a cseh prov.-át 8; 1640-ben megvoltak a feltételek, hogy újra szétválassza a gen. 8-9; 1640 után a tagok rendkívüli nagy száma miatt egyedülálló természetellenes képződmény, «mammut» prov. volt 8; numerus clausus az új tagok felvételében, a gen. csak annyit engedett felvenni, amennyinek az eltartása biztosítva volt, 1648-ban 25-t, 1658-ban 50-t vehetett fel a prov. 86; 1650 után a rendházak és a rendtagok száma akkora, és a házak között a távolság is oly nagy, hogy egy prov. nem tudta a legszükségesebb teendőket sem ellátni 11; a prov. térképe 1655-ből 11 47; 1701-ben a császár jelzi a jezs-táknak: nem helyesli, hogy a gen. visitatort küldjön 104; 1751-ben a m. orsz. gyűlésen a rendek tiltakoznak, hogy a bátaszéki apátság birtokait a bécsi Theresianum koll. kapja 38.

P

PÁHI János m. jezs. – 1706-ban részt vett P. Cselessel a miskolci gyűlésen, ahol napi-rendre került a m. jezs-ák ügye is 34.

PÁLFY Ferdinánd m. jezs., majd egri püspök – hagyatéka a nagyszombati jezs. koll. javára 76.

PALKOVICS Márton (1607–1662) m. jezs. – 1659-ben ír a gen.-nak a prov. szétválasztásáról 13 45-46.

PÁZMÁNY Péter jezs., eszt. érsek – alap nélkül hivatkoznak rá a m. jezs. prov. ellenzői, mintha azt javasolta volna, hogy a m. jezs. rendházakban osztr. rendtagokat tegyenek meg házfőnököknek 22.

PIZZON, Franciscus (1603–1685), olasz sz. jezs. – az osztr. prov. kiküldötte 1660-ban a római congregation 51.

POCK Mátyás (1690-1779), pozsonyi m. jezs., prov. – 1746-ban a Congr. prov-on meggyőzi a részvevőket, hogy tekintve a körülményeket, ne küldjenek postulatumot a gen.-nak a prov. szétválasztásáról 37 111-13.

Postulatum – a prov. szétválasztásáról készített postultumok szövege: 1649 (42) 1655 (42-44) 1658 (45) 1660 (46) 1665 (57) 1669 (58) 1671 (59) 1675 (61) 1678 (64) 1681 (65) 1685 (66) 1693 (67) 1695 (hiányzik).

R

RÁKÓCZI II. Ferenc – közbenjár 1705-ben a m. jezsuitákért az onódi gyűlésen 34; utasítja római követét: tájékoztassa a jezs. gen.-t mindarról, ami a jezsuitákkal történt Mo-n 35; Bécsbe küldi P. Cselest: szerezzé meg a császáriak hozzájárulását a független m. prov. felállításához, hogy elkerüljék a száműzetést 35.

RAVASZ Ferenc m. jezs. – 1712-ben az országgyűlésen kijelenti, hogy nem a jezs-ák felelősek, hogy az uralkodóhoz juttatott postulatumba belekerült a feltétel: elismerik a jezsuitákat, ha megalakítják a külön m. prov.-t 108.

RICCI, Laurentius (ob. 1775) praep. gen. – 1762-ben kéri Kampmiller császári gyóntatót: hártsa el a veszélyt, mert a m. országgyűlésen újra szóba került a prov. szétválasztása 113.

RUMER Gergely (1570-1627), m. jezs., prov. – II. Ferdinánd császár nagyra becsülte 57.

S

SCALETARI, Iosephus (1658-1712), goriziai sz. jezs. – ő válaszolt a bécsi vizsgáló bizottság kérdéseire a m. jezs. prov. ügyében 109.

SENNYEY László (1631–1702) m. jezs. – 1693-ban mint a prov. kiküldöttje tájékoztatja a gen-t a prov. szétválasztásának kérdéséről 24 68; figyelmezteti a gen-t: a m. nemzetre sértő volna, ha az új prov-t nem magyarnak neveznék 68; hosszú levele (1698) a prov. szétválasztásáról 26-27; sorra cáfolja ebben az ellenzék érveit 26-27 73-77; tanúsítja: neki is személyesen kijelentette az uralkodó: elfogadja a prov. szétválasztásának azt a módját, melyet a Társ. választ 74.

SICUTEN, Michael horvát jezs. – P. Berthold prov. őt ajánlja m. vice provincialisnak 14
SZÉCHÉNYI György (1592–1695) eszt. érsek – a jezsuiták javára tett alapítványai 26 60.

SZÉCHÉNYI Pál kal. érsek – közbenjár 1705-ben az onódi gyűlésen a m. jezsuiták ügyében 34.

SZELEPCSÉNYI György eszt. érsek – jezs. rendházak alapítója 66; néhány m. jezsuitát azzal vádolnak, hogy szították a hangulatot ellene 18.

T

TAMBURINI, M. Angelo (1648-1730) olasz jezs., praep. gen. – P. Cseles vállalkozása miatt fél a császáriak bosszújától 105-06; kéri P. Millert: győzze meg a Habsburg cs. tagjait: a Társ. őszinte hívük, ne adjanak hitelt az ellenkező mendemondáknak 106-07.

TERSZTYÁNSZKI János (1706-1781) m. jezs. – a gen. 1751-ben kéri: jelentse, mi minden hangzott el a m. országgyűlésen a m. jezs. prov. ügyéről 38.

THONHAUSER, Theophilus (1690–1757) osztr. jezs. – az 1746.-i congr. prov. titkára 111.

TÖNNEMAN, Georgius Vitus, német jezs., császári gyóntató – a gen. kéri: csillapítsa a császáriak haragját a magyar rendek postulatuma miatt, melyet «duplicis irreverentiae»-nek minősítettek 108.

TRINCKEL Zakariás (1602-1665) m. jezs., prov. – 1653-ban még nem tartotta érettnak a prov. szétválasztásának kérdését 42; fájlalja, hogy az ismert nehézségek miatt a prov. alig tudja a m. rendházakat 3 évenként meglátogatni, pedig évenként kellene 12; a gen. megbízza: készítsen részletes jelentést a prov. szétválasztásáról 12; hosszú tanulmányát megküldi a gen-nak 1659-ben 13 46-57; a m. rendtagok ezt csatolják az 1660-as postulatumhoz 14; 1695-ben pedig új adatokkal kiegészítve ismét eljuttatják a gen-hoz 46–57.

V

VID László (1619–1686) m. jezs., prov. – igen nehéz időben nagy elismeréssel kormányozta a prov-t 57.

VOGLMAYR, Franciscus (1637–1713) tiroli sz. jezs., prov. – ellenzéki írása (1695) a m. prov. ügyében 27 69-73; véleménye: «videtur haec divisio in praesenti quidem impossibilis, nec intra plurimos annos sperabilis» 69; a gen. utasítja: hallgattassa el azokat az osztr. rendtagokat, akik nyíltan hangoztatják: omnes omnino ungaros rebelles esse 105.

W

WOLFF, Fridericus (1643–1708) dűneburgi sz. jezs. – 1700-ban állítja: a császár kijelentette neki: elfogadja a prov. szétválasztásának azt a módját, amelyet a Társ. fog választani 30-31 102; ajánlja: a gen. írjon a császárnak: kérje hozzájárulását a m. független jezs. prov. felállításához 103; fontos szerepet játszott II. Rákóczi Ferenc kiszabadításában az osztr. börtönből 31 103.

*A jezsuiták római központi levéltárában őrzött
és tanulmányunkban felhasznált jelentősebb
kéziratos kötetek jegyzéke **

1. Austr. 1 6-11 (Regesta epistolarum patrum generalium 1573-1719)
2. Austr. 17 (Regesta epistolarum patrum generalium sic dictae «Soli» 1678-1734)
3. Austr. 22 (Epistolae Austriae 1661-1766)
4. Congr. 72 74-76 78-83 85 90 (Acta congregationum provincialium 1649-1749)
5. Congr. 20/b (De rebus congregationum generalium I-V)
6. Epp. NN 2 (Epistolae patrum generalium ad diversos extra Italiam 1584-1629)
7. Germ. 127 (Acta visitationum etc. assistentiae Germaniae).

* A jezsuiták római központi levéltáráról (Archivum Romanum Societatis Iesu = ARSI) lásd *Catalogi personarum et officiorum provinciae Austriae S.I. I* (1551-1600) Romae 1978 p. 13*-14*.

LUKÁCS LÁSZLÓ EDDIGI MUNKÁSSÁGÁRÓL

REKTORI KÖSZÖNTŐ*

Tisztelettel és szeretettel köszöntöm egyetemünk lefiatalabb honoris causa doktorát. Mindig örvendezésre okot adó esemény, amikor az Alma Materünkhöz szoros szálakkal kapcsolódó tudós professzorok családja forma szerint is gyarapodik. A mai ünnepi tanácsülésnek külön jelentőséget ad, hogy hozzájárul az itt képviselt két nagy erkölcsi és intellektuális intézményrendszer, az egyházak és az egyetemek közti megértés és alkotó kapcsolat élesztéséhez, fejlesztéséhez. Ez a kapcsolat meggyengült, úgyszólván megszűnt abban az időben, amikor országunkban az állam és az egyház különvált; s az utóbbi években nem külsődleges érdekek, hanem a tudomány fejlődésének szükségletei élesztik újjá.

Minden közösség, minden szervezet megismerése és önmegismerése történetének feltárásán keresztül valósul meg. A két évezredes római katolikus egyház és a XVI. század történelmi kihívására válaszul létrehozott belső szervezete, a Jézus Társaság ugyancsak kutatja saját történelmét. De nem kevesebb szükségése van napjainkban történelmi önismeretre magyar hazánk művelt és művelődő népének, s benne azoknak az intézményeknek, amelyek a jövő számára képezik az önálló gondolkodásra képes, kiművelt emberfők seregét. Ennek a két különböző irányú történelmi vizsgálódásnak az egyenese egy eukleidészi pontban találkozik, s ez a pont – napjainkban és számunkra – Lukács László professzor, egyetemünk doktora, s immár tiszteletbeli doktora. Érvényes ez a *more geometrico* megfogalmazott metafora annyiban is, hogy, hasonlóan az eukleidészi ponthoz, Lukács László munkássága sem bontható elkülönülő részekre: mindennapi kutatásaiban szorosan együtt van a magyar történelem és az egyháztörténelem. A hazai művelődés- és oktatástörténet felderítésében és megismertetésében szerzett érdemei tudatában ő is bizvást elmondhatná azt, amit a nagy rendtárs, Pázmány Péter ír a nagyszombati egyetem alapítólevelében, hogy nemcsak a vallási célzat, de *patriae charissimae sublevandae* (a kedves haza felemelésének) intenciója is vezette őt.

Tisztelt Egyetemi Tanács! Kedves Vendégeink! Végezetül hadd kapcsolódjak a jezsuita rend megalapítójának, Loyolai Szent Ignácnak a szavaihoz, aki így intette rendtársait: «Akit akkora elkötelezettség köt le Isten szolgálatára, mint titeket, az nem elégszik meg a közönséges munkával és szolgálattal». Kedves Lukács professzor! A mai napon egyetemünk azt az elkötelezettséget ünnepli a tőle telhető módon, amellyel Ön az egyetemes tudományt szolgálta, azt a nem közönséges munkát és szolgálatot ismeri el, amelyet Ön a hazai művelődés emlékeinek feltárásában évtizedek óta végez. Kívánok Önnek jó egészséget és hosszú életet. Kívánom, hogy végezzen továbbra is sikeres alkotómunkát a tudomány javára, saját öröme, és mostmár egyetemünk dicsőségére is.

* Elhangzott 1988 március 3-án Lukács László díszdoktorrá avatásán.

ÉLETRAJZ

A tudományos munkát derekasabban éppen 40 esztendeje elkezdő Lukács Lászlónak a nehéz családi körülmények, a történelem viszontagságai és a rendjében vállalt feladatok csak szokatlanul késői indulást engedélyeztek.

Egyszerű, ám a szakértelmet és folyamatos, szívós munkát becsülő és megbecsültető munkáscsaládban született 1910 október 27-én. Apai nagyapja a Kápolnásnyék határában fekvő grófi tanyán volt bognár, anyai nagyapja Stószon a kőgyárban szakmunkás, apja pedig vasesztergályos. A megélhetést keresendő Stósz, Szekszárd és Kápolnásnyék között ingázó három gyerekes család számára is sok szenvedést és nélkülözést hozott az első világháború. Édesapját behívták katonának, ahonnan sebesülten tért vissza, a gyerekeket egyedül nevelő édesanya betegsége elmélyült és 1918 februárjában elhunyt. Az apa még ilyen körülmények között sem mondott le a gyermekek iskoláztatásáról. Így került Lukács László 1922-ben a szekszárdi, majd a jezsuiták pécsi gimnáziumába. Ez utóbbi intézmény tanárai oly nagy hatással voltak rá, hogy hosszabb útkeresés, s egyben a megélhetést is biztosító munkavállalás után 1931. szeptember 8-án belépett a jezsuita rendbe.

Életének következő évtizedét a majd későbbi tudományos munkásságában kamatozó Budapesten és Szegeden immár rendi irányítás alatt folytatott retorikai, filozófiai és teológiai tanulmányok töltötték ki. Majd azt a megbízást kapta tartományfőnökétől, hogy iratkozzék be a szegedi egyetem történelem – földrajz szakára. Ez saját elképzelésével is harmonizált, hiszen arra adott volna lehetőséget, hogy az egyetem elvégzése után az életútját döntő módon befolyásoló egykori pécsi tanárai nyomdokain járjon. 1943-ban elkezdett, de háború által megszakított tanulmányait 1946-ban fejezte be, s Hermann Egyed irányításával már egy olyan doktori disszertációt védett meg, amely legálabbis sejteti a pálya későbbi irányultságát: a budapesti egyetemi könyvtár egy anonim prédikáció-gyűjteményéről állapítja meg, hogy szerzője a jezsuita Szabó István. Következett a nagy kedvvel vállalt – ma is elérékenyülten emlegetett – tanári munka rendjének kalocsai gimnáziumában, amely azonban az egyházi iskolák államosítása miatt csak egy esztendeig tarthatott.

Az 1948-as esztendő azonban nem várt nagy lehetőséget is hozott számára. Tartományfőnökétől azt a megbízatást kapta, hogy a nehézségekkel és veszélyekkel nem törődve utazzék Rómába, hogy a rend központi levéltára vezetőjének segítségére legyen. Amint ő mondja «hosszú, keserves odüsszeia» után már annak tudatában érkezett meg az Örök Városba, hogy ezt a nagy lehetőséget nem szabad elszalasztania. A rend hosszú történetében ugyanis még egyetlen magyar jezsuitának sem adatott meg az a lehetőség, hogy szinte a régi kódexek között élhessen.

A másodlevéltárosi beosztás azonban természetesen csak lehetőség volt. Különösen akkor, ha valaki – mint Lukács László több kutató visszaemlékezése szerint is tette – nem tekinti nyűgnek a világ minden tájáról érkezett tudósok «kiszolgálását», hanem egyre bővülő forrásismeretével, a kutatott tematikákra ráhangolódni tudásával mindenben segítségükre van. Lukács László nagy titka, hogy ezzel együtt hosszú éveken át csendben megszálloottsággal dolgozva, s a külvilág zajától önmagát minden tekintetben távoltartva éppen ekkor alapozta meg rendkívüli szorgalommal és kitartással későbbi tanulmányait és fundamentális jelentőségű forráskiadványait. S ráadásul nem csupán «saját» levéltárában dolgozott, hanem hallatlan fegyelmezett munkarendet tartva hatalmas anyagismeretre tett szert Róma úgyszólván minden magyar szempontból jelentékeny archivumában.

Igy történt, hogy az ötvenes évek derekán már tanulmányokba fogalmazhatta ennek az alázattal és a mentés jókedvével folytatott munkának az első eredményeit, s hogy a rend vezetői nem csupán áthelyezték történeti intézetükbe, hanem rábízták annak az európai művelődéstörténeti szempontból hallatlan fontos vállalkozásnak az irányítását is, amely azt vizsgálja, hogy a rendi kereteken messze túlmutató, s az európai «iskolaügyet» megtermékenyítő jezsuita iskolareform hogyan bontakozott ki. A nem mindennapi paleográfiai jártasságot és erudíciót igénylő vállalkozás, a Monumenta Pedagogica Societatis Iesu eddig öt hatalmas kötetet ölel fel, s a megjelenés előtt áll további két kötet is. A magyar tudományosság nagy szerencséje, hogy olyan kutató végezte el ezt a munkát, aki kitűnően ismeri a magyarországi dokumentumokat is.

Még direktebben vált fontossá számunkra az a sorozata, amelyen a fenti vállalkozásban elért eredményei alapján úgyszólván jutalom gyanánt dolgozhatott. A Monumenta Antiquae Hungariae négy vaskos kötete arra vállalkozott, hogy teljes egészében közze tegye azt a dokumentumanyagot, amely a XVI. század második felében a jezsuiták magyarországi tevékenysége során született. Elsőrendű fontosságú forrásanyagot adott a hazai történészek és irodalomtörténészek kezébe, s szerencsére egyre világosabbá válik, hogy a politikatörténet kutatói éppúgy nem kerülhetik meg, mint a vallástörténet vagy a mentalitástörténet munkásai. Fárasztó és időigényes, de a legtöbb esetben Magyarországon el sem végezhető munkától kímélik meg a hazai kutatókat a magyarokat felölelő osztrák jezsuita rendtartomány személyi katalógusait közze tevő (Catalogus personarum), illetve a jezsuita életutak legfontosabb állomásait rögzítő (Catalogus generalis) kiadványai.

Lukács László ugyan elsősorban európai színvonalú forráskiadványaival vívta ki a hazai és nemzetközi kutatók elismerését, de szorosabban magyar szempontból nézve is rendkívül fontos tanulmányok kerültek ki tolla alól. Gondoljunk csupán a Káldi-féle bibliafordítás megszületésével foglalkozó, a Pázmány pálya egy-egy szakaszát új megvilágításba helyező, vagy éppen mostani kötetünkben közölt, s előítéletek árnyalt tisztázását remélhetően elősegítő írására.

A 79-dik évében járó tudós ma is a hosszú évek során megszokott fegyelmezett munkarendben dolgozik. Talán csak arra van kevesebb energiája, hogy az intézet kertjében ásson, kapáljon, gyomláljon és illatos rózsákat meg izes magyar paprikát termeljen. De ebben vannak folytatói. Talán reménykedhetünk abban, hogy akadnak olyanok is, akik az ő remélhetőleg még hosszú ideig élvezhető segítségével a magyar múlt dokumentumainak feltárásában folytatják munkáját. — (B. M.)

BIBLIOGRÁFIAI ÁTTEKINTÉS*

FORRÁSKIADVÁNYOK

Documenta romana historiae Societatis Iesu in regnis olim corona hungarica unitis

A Monumenta Antiquae Hungariae sorozat anyagának előzetes, kis példányszámú közlése.

I. 1550–1570. Romae 1959. 400 pp. (Polgár Lászlóval közösen). – Recenzió: M. Lacko S.I., AHSI 29 (1960) 172–73.; Ernest J. Burrus S.I., *Manuscripta* 5 (1961) 113–14.; Benda Kálmán, *Századok* 98 (1964) 574.; Domokos Pál Péter, ITK 72 (1968) 486–87.; J. Simončič, *Správy Západoslovenského Múzea* 6 (1968) 33–35.; Tonk Sándor, *Studia Universitatis Babeş-Bolyai Series Historica* 2 (1968) 134–36.

II. 1571–1580. Romae 1965. 549 pp. (Polgár Lászlóval közösen). – Recenzió: L. Szilas S.I., AHSI 35 (1966) 250–51.; Domokos Pál Péter, ITK 72 (1968) 597–98.; J. Simončič, *Správy Západoslovenského Múzea* 6 (1968) 33–35.; Tonk Sándor, *Studia Univ. Babeş-Bolyai* 2 (1968) 134–36.

III. 1581–1586. Romae 1967. 696 pp. – Recenzió: Domokos Pál Péter, ITK 72 (1968) 720–21.

Monumenta Antiquae Hungariae (= Monumenta Historica Societatis Iesu)

A teljesség igényével közli a jezsuiták XVI. századi magyarországi tevéysége során született forrásanyagot. A dokumentumok nagyobb részben a rendfőnökök, a helyi előljárók, valamint az egyes rendtagok által írt és pontosan regisztrált levelek. Ezekben nem csupán a rend belső ügyei kerülnek elő, hanem beszámolókat olvashatunk a fontosabb történeti eseményekről, politikai és vallási intézményekről és áramlatokról. A köteteket különösen a rend magyarországi története szempontjából fontos tanulmányok vezetik be. — Összefoglaló bemutatása: Holl Béla, ITK 86 (1982) 253–55.

I. 1550–1579. Romae 1969. 1041 pp. (= MHSI 101.)

A jezsuita rend első (1561) – Oláh Miklós patronálta – behívása során elkezdett dokumentumok, a nagyszombati kollégium tevékenysége, a Báthory István kezdeményezte 1579-es erdélyi betelepítés előzményei és eredményei, Szántó István beadványai a római Collegium Hungaricum ügyében. — Recenzió: Holl Béla, ITK 86 (1982) 253–55.; L. Szilas S.I., AHSI 51 (1982) 197–202.

II. 1580–1586. Romae 1976. 1072 pp. (= MHSI 112.)

A rend erdélyi tevékenységének dokumentumai, a kolozsvári és gyulafehérvári kollégium, a pápai szeminárium létrehozása, a jezsuita hittérítés megindítása, a protestáns felekezetekkel folytatott viták. — Recenzió: Holl Béla, ITK 86 (1982) 253–55.; L. Szilas S.I., AHSI 51 (1982) 197–202.; Mészáros István, *Magyar Tudomány* 28 (1983) 326–28..

III. 1587–1592. Romae 1981. 915 pp. (= MHS 121.)

Erdélyre vonatkozóan a Báthory István halála utáni levelezésanyag, Báthory Zsigmond neveltetése, az 1588-as küzdelem, Possevino és Carrillo levelei és értekezései, Magyarországról a turóci és vágsellyei kollégium anyaga. — Recenzió: Holl Béla, ITK 86 (1982) 253–55.; L. Szilas S.I., AHSI 51 (1982) 197–202.; R. J. W. Evans, *The Catholic Historical Review* 70 (1984) 347–48.

IV. 1593–1600. Romae 1987. 616 pp. (MHSI 131.)

Erdélyre vonatkozóan a drámai történeti események főleg Carrillo és Szántó István leveleiben és értelmezéseiben, a kolozsvári és gyulafehérvári kollégium tevékenysége. A királyi Magyarországon a turóci és vágsellyei kollégium jól dokumentált tevékenysége, a hittérítő missziózás kibontakozása.

Előkészületben: *Erdélyi és hódoltsági jezsuita missziók (1612–1686)*. – (Több kötetben Balázs Mihállyal, Fricsey Ádámmal és Monok Istvánnal közösen).

Monumenta Paedagogica Societatis Iesu

Nagyrészt publikátlán forrásanyagot közöl a jezsuita iskoláztatás első félevezszázadából. Az iskolai szabályzatokat, congregációs és hivatalos aktákat, az iskolarendszer kialakulása során született levelezésanyagot, valamint a jelesebb személyiségek tanulmányairól fennmaradt dokumentumokat közlő sorozat alapvető iskola- és oktatástörténeti mű. Kirajzolja azt az utat, amelynek során a rend iskoláiban fokozatosan egységesültek a nevelési és oktatási elvek és módszerek, eljutva az egész európai iskolaügy egyik alapvető dokumentumához, az 1599-ben bevezetett Ratio studiorumhoz. A kötetek elé írt tanulmányok a dokumentumokat európai kitekintéssel értelmező «bevezetések». — Összefoglaló bemutatása: L. J. Renard S.I., *Nouvelle Revue Théologique* 98 (1976) 355-56.; Peter Schmidt, *Quellen und Forschungen aus italienischen Archiven und Bibliotheken* 60 (1980) 636-37.; Mészáros István, *Magyar Tudomány* 28 (1983) 326-28.; J. W. Doyle, *The Catholic Weekly* (1987) VII.

I. 1540–1556. Romae 1965. 683 pp. (= MHSI 92)

Az első jezsuita kollégiumok (Padova, Messina, Gandia, Roma) szabályzatai, a Collegium Germanicum keletkezése, Alfonsus Polanco és Hieronymus Nadal alapvető értekezései, a rendalapító Loyola szent Ignác és az első nemzedék több más tagjának az iskolaügyet érintő levelei. — Recenzió: J. Andriessen, *Ons Geestelijk Erf* (1966); A. Barinaga, *Razón y fe* 174 (1966) 389.; F. J. Turner S.I., *The Month* 36 (1966) 204-08.; G. E. Ganss S.I., *Renaissance News* 19 (1966) 252-53.; D. Mauritio, *Broteria* 82 (1966) 861.; J. F. Gilmont, *Revue d'histoire ecclésiastique* 62 (1967) 325.; F. T., *Civiltà cattolica* (1967) II 270.; W. V. Bangert, *The Catholic Historical Review* 54 (1968) 150-51.; H. Dickerhof, *Hist. Jahrbuch* 88 (1968) 236-37.; H. Wolter, *Philosophie und Theologie* 43 (1968) 568.; M. Scaduto S.I., *AHSI* 37 (1968) 176-83.

II. 1557–1572. Romae 1974. 1037 pp. (= MHSI 107)

A római, illetve az annak mintájára kialakított további (Bécs, Prága, Ingolstadt stb.) kollégiumok szabályzatai, a Collegium Germanicum dokumentum anyaga, a H. Nadal által 1565-ben megfogalmazott első Rómából hivatalosan kiküldött, de ideiglenes Ratio studiorum. — Recenzió: M. Colpo, *Civiltà cattolica* (1975) III 327-28.; L. J. Renard, *Nouvelle Revue Théologique* 98 (1976) 355-56.; M. Scaduto, *AHSI* 44 (1975) 278-85.

III. 1557–1572. Romae 1974. 694 pp. (= MHSI 108.)

A rendi és rendtartományi gyűlések iskolaüggyel foglalkozó aktái, a különböző kollégiumok (köztük Bécs, Ingolstadt, Olmütz, Braunsberg, Vilna) vizitációja során született akták, valamint az ezt kísérő levelezés anyag. — Recenzió: M. Colpo, *Civiltà cattolica* (1975) III 327-28.; L. J. Renard, *Nouvelle Revue Théologique* 98 (1976) 355-56.; M. Scaduto, *AHSI* 44 (1975) 278-85.

IV. 1573-1580. Romae 1981. 887 pp. (= MHSI 124.)

A kollégiumok újabb szabályzatai, a pápai szemináriumok (köztük Olmütz, Braunsberg) első dokumentumai, újabb congregációs és vizitációs akták, a kollégiumok sorsát, életmódját érintő levelezésanyag. — Recenzió: M. S. Battlori, *AHSI* 52 (1983) 168-71.

V. 1586, 1591, 1599. Romae 1986. 470 pp. (MHSI 129.)

A nemzetközi összetételű római bizottság által készített Ratio studiorum szövege, valamint a provinciákból beérkezett vélemények alapján elkészített újabb szövegváltozat, az 1591-es «átmeneti» és az 1599-ben elfogadott végleges Ratio studiorum. — Recenzió: M. Battlori, *AHSI* 55 (1986) 312-15.; M. Colpo, *Civiltà cattolica* (1986) III 302-03.; F. Farusi, S.I. – *Notizie e commenti* 14 (1986) 27-28.; A. da Silva, *Broteria* 122 (1986) 540-50.; A. Mancina, *Cristianesimo nella storia* 9 (1988) 202-05.; A. Mancina, *Gregorianum* 69 (1988) 332-39.

Előkészületben: *Complementa ad Rationem studiorum*

VI. Az 1586-os Ratio studiorumról a különböző provinciákban készült bírálatok.

VII. Az 1591-es Ratio studiorumról készült hasonló bírálatok, a rendfőnök e tárgyban folytatott levelezése, újabb congregációs és vizitációs akták.

Catalogi personarum et officiorum provinciae Austriae Societatis Iesu

A magyarokat felölölő osztrák rendtartomány katalógusai. A kötetek nem csupán a kéziratok katalógusokat közlik, hanem megadják a bennük szereplő jezsuiták rövid életrajzát is. Így egyszerre szolgáltat adatokat az egyes kollégiumok személyi összetétele és a különböző életutak rekonstruálásához.

I. 1551–1600 Romae. 1978. 828 pp. (= MHSI 117.) — Recenzió: J. Andritsch, *Zeitschrift des Historischen Vereins für Steiermark*, 70 (1979) 154–55.; A. Pinsker S.I., *Biblos* 28 (1979) 67–68.; M. Scaduto, *AHSI* 48 (1979) 322–23.; Klaniczay Tibor, *Hungarologia Értesítő* 2 (1980) 32–33; Barlay Ö. Szabolcs, *Magyar Könyvszemle* 97 (1981) 172–73.

II. 1601–1640 Romae 1982. 800 pp. (= MHSI 125) — Recenzió: L. L., *AHSI* 52 (1983) 314–15.

Catalogus generalis seu Nomenclator biographicus personarum provinciae Austriae Societatis Iesu (1551–1773)

I–III. Romae 1987–1988.

A felosztásáig lemásolt, de a nagy terjedelem miatt eddig meg nem jelentetett katalógusok hasznosításával készült életrajzi vázlatok mindazokról, akik 1551–1773 között léptek be az osztrák provinciába. Mutatóval utal a *Catalogus personarum* anyagára. — Recenzió: M. Colpo, *Civiltà cattolica* (1987) IV 311–12.

TANULMÁNYOK

Szabó István S.I. élete és szónoki munkái (1695–1753)

1946-ban Szegeden megvédett kéziratok doktori értekezés. – Az ELTE könyvtárának egy kéziratok kolligátumáról megállapítja, hogy Szabó István tollából származó ünnepi prédikációkat tartalmaz.

Die Gründung des Wiener päpstlichen Seminars und der Nuntius Giovanni Delfino (1573–1577), in *AHSI* 23 (1954) 35–75.

Kimutatja, hogy a tridentinum utáni papnevelés egyik fontos intézménye, a pápai szeminárium kialakításában G. Delfino, Északon történő (Prága, Olmütz, Braunsberg, Vilna, Kolozsvár) elterjesztésében pedig Possevino játszott döntő szerepet.

Die nordischen päpstlichen Seminarien und Possevino (1577–1587), in: *AHSI* 24 (1955) 33–94.

Bemutatja, hogy Possevino olykor a magasszintű diplomáciai utazásokat is felhasználva, szívesen munkálkodott azért, hogy a pápai szemináriumokat Északon is életre hívja.

Káldi György, a bibliafordító, in *Katolikus Szemle* 7 (1955) 129–33.

Az életút és a fordítás körülményeinek ismertetése.

Újabb adatok Káldi Biblia fordításának történetéhez, in: Káldi György Társaság *Civitas Dei* évkönyve I (1956) 7–24.

Új levéltári adatok alapján mutatja ki, hogy Káldi – saját nyilatkozatának megfelelően – valóban nem használta rendtársának, Szántó Istvánnak fordítását, hanem önállóan dolgozott.

Le catalogue-modèle du Père Lainez (1545), in: AHSI 26 (1957) 57–66.

Jacques Lainez kéziratosszemélyi katalógusának bemutatása, amely a későbbiekben mintaként szolgált a rend életében.

De prima Societatis Ratione studiorum sancto Francisco Borgia praeposito generali constituta (1565–1569), in AHSI 27 (1958) 209–32.

A rend első hivatalos, s a jezsuita kollégiumokban 30 esztendőn keresztül mértékadó iskolai szabályzatának bemutatása. Ismerteti keletkezésének körülményeit, közli és értelmezi egyes részeinek (humaniorák, filozófia, teológia) szövegét.

De origine collegiorum externorum deque controversiis circa eorum paupertatem obortis, in: AHSI 29 (1960) 189–245 és AHSI 30 (1961) 1–89.

Annak a félévszázados vitának a részletesen dokumentált bemutatása, amelyet a renden kívülieket tanító és biztos alapítványokból élő kollégiumok elszaporodása váltott ki a társaságon belül. A különböző álláspontok leírása mellett a szerző igazolja, hogy a kollégiumok léte nem idegen az alapító atyák szellemétől, hiszen győződő útkeresésük során belátták, hogy a műveltséget közvetítő intézmények nélkül nem felelhetnek meg a kor követelményeinek. A tanulmányról az alábbi fordítások, illetve ismertetések jelentek meg: *Origen de los colegios externos*. Avance 8 (1961) 78–105 118–37; *Origine des collèges pour externes dans la Compagnie et controverses au sujet de leur pauvreté*. Lettres du Bas-Canada 15 (1961) 212–22; *The origin of jesuit colleges for externs and the controversies about their poverty 1539–1608*. Woodstock Letters 91 (1962) 123–66; *L'origine dei collegi della Compagnia per alunni esterni*. Didattica 102 (1963) 3–27; — Recenzió: I. Iparraguirre S.I., *Pensamiento y actitud de san Ignacio de Loyola acerca de los colegios*. Revista calasancia 8 (1962) 189–98.

De graduum diversitate inter sacerdotes in Societate Iesu, in: AHSI 37 (1968) 237–316.

Kimutatja, hogy a rendalapító elképzelésétől elkanyarodást jelentett az a megkülönböztetés, amely merev határt húzott a nagyobb, illetve kisebb teológiai műveltséggel rendelkező rendtagok között. Részletesen elemzi az olykor mechanisztikusan alkalmazott kritériumok megszületésének körülményeit, történeti példákkal igazolja a különbségtétel szubjektív és ártalmas voltát.

De primo diplomate doctoratus a Collegio Romano exarato (1558), in: AHSI 39 (1970) 362–66.

Ismerteti a történetét és közli a szövegét a müncheni állami levéltárban található az első eddig ismert doktori diplomának, melyet a Collegium Romanum rektora állított ki a Németországba induló Hermann Thyraeus jezsuitának.

Autour de la nomination de Péter Pázmány au siège primate d'Esztergom (1614–1616) – Pázmány est-il resté jésuite après sa nomination ?; (Szabó Ferenc-cel közösen) in: AHSI 54 (1985) 77–148.

A tanulmány nemcsak a címben jelzett kérdést válaszolja meg igenlően, hanem eddig ismeretlen dokumentumoknak közlésével és értelmezésével világítja meg Pázmány életútjának több fontos állomását.

Jezsuita maradt-e Pázmány mint érsek ?; in: *Pázmány emlékezete halálának 350. évfordulóján*. Szerk. Lukács L. és Szabó F. Róma 1987. 197–267.

Az előbbi tanulmány magyar vonatkozásokat erősebben szem előtt tartó változata.

* Rövidítések:

AHSI — Archivum Historicum Societatis Iesu.

ItK — Irodalomtörténeti Közlemények.

MHSI — Monumenta Historica Societatis Iesu.

A SZERKESZTŐ UTÓSZAVA

Vállalkozásunk – amely a képtelenül hosszú *Adattár a XVI–VIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez* címet viseli – eljutott huszonötödik kötetéhez (bár ez legfőljebb húsz máris kézbevehető kötetet jelent; egy könyvtártörténeti tárgyú «belső sorozat» hiányzó kötetei azonban remélhetőleg szín. »¹ megjelenhetnek még a következő évtized első felében). A szerkesztő – akit még ebben az évben más vált föl ezen a poszton – igen büszke arra, hogy Lukács László professzor úr szegedi diszdoctori előadásának tanulmányá bővített változatát, a csatlakozó dokumentumgyűjteménnyel e sorozat számára följánlotta, s természetesen igen hálás azért is, hogy komoly anyagi nehézségeinken a nyomdaköltség átvállalásával enyhített. Méltó és hasznos dolog az is, hogy a szerző eddigi munkásságának áttekintését ugyanez a kötet adja (s köszönet illeti az ebben közreműködőket is).

Mi várható el a szerkesztő e rövid «búcsúiratától»? Legfőljebb három dologban kísérelheti meg véleménye, tapasztalatai fölvázolását.

1. *A sorozatról* megállapíthatja, hogy kötetei igyekeztek szolgálni a korai újkor magyar művelődésének – az európai összefüggéseket figyelembe vevő – kutatását; de a forrásfeltáró alapkutatásokat föl kellene – és lehetne – gyorsítani, olyan témakörökre koncentrálni, ahol az ilyen alapkutatás – többé-kevésbé – «befejezhető», s mielőbb összekapcsolható a korszerű elemzés és – akár monografikus – földolgozás elindításával. (Bizonyos, hogy az egyik ilyen részterület közvetlenül kapcsolódik majd Lukács László egész munkásságához, ezen belül névtelenül végzett, igen becses gyűjtő, orientáló s kutató-generációkat nevelő tevékenységéhez!)

2. *A «Lukács-kapcsolat» históriájáról* – annak kezdeteiről – illő épp a szerkesztőnek legalább annyit elárulni: a József Attila Tudományegyetem diszdoctoravátását egy fél évtizeddel előzte meg a komoly, munkás kapcsolatok fölvétele. Akkor Holl Béla – budapesti lakásán – ismerkedő megbeszélést szervezett a szegedi «régí magyarosok» és a külföldön működő katolikus történészek eminens alakja között. A teadélutánból *percek alatt* munka-megbeszélés lett, ahol az igen gyorsan körvonala-zódott tervek realizálásnak ütemét, mint vérbeli parancsnok, Lukács László szabta meg. Nagyon gyorsan reagált minden észrevételünkre, de – máig hiszem: eléggé megalapozott – aggályainkra nem; ha kishitűségünknek, lehetőségeink korlátozottságának adtunk hangot, mindannyiszor meghökkenten nézett ránk, s félreérthetetlen legyintéssel intette le az akadémikust, hogy tovább haladassunk a legapróbb részletekre is kiterjedő tervek vázolásában. Ő akkor magánúton, családi hívásra volt Magyarországon, s nem tudta fölkeresni a Tisza-parti várost, egyetemi tanulmányainak és pályakezdésének színhelyét. Mi, szegediek ismertük s használtuk már akkor Lukács magisztrális műveit, főleg a Monumenták gazdag anyagát. Merész – néha ép-penséggel kalandor vállalkozók hírében álltunk a szűkebb szakma köreiben. Mégis megdöbbszünk Lukács László angyali egyszerűséggel előadott javaslatán: hozzunk létre Róma és Szeged közt együttműködést a 17. századi magyar vonatkozású jesuitikák módszeres feltárására és kommentált kiadásukra. Az *Adattár* és kisebb vállalkozásaink megindítása óta először lett úrrá rajtunk a szorongás: hogyan, mikor nőhetünk föl ekkora feladathoz? Lukács László – úgy látszott – észre se vette meg-lepődésünket (már-már megingásunkat). A *tárgyra* tért, a munka részletkérdéseire. Nagyvonalúsága, bátran előlegezett bizalma most másvalamivel lepte meg szegedi, világi fiatalabb partnereit, s szinte minden jelenvolt hazai kollégáját: megszégyenítő gyakorlati jártasságával. Engem akkor hozzáértése, humora, a technika leigázásán

érzett – már-már kárörvendő – büszkesége, derűs önbizalma sokat próbált székely ezermesterre emlékeztetett.

Igy jöttek létre akkor egy katolikus–világi–külföldi–hazai koprodukció körvonalai. Akkor, amikor egyik sem volt még se divat, se állami és egyházi intézmények által versenyben üdvözölt kezdeményezés. Lukács László másfél óra alatt útra indított egy fontos új hazai kutatási irányzatot, egy témacsoportot, s ugyanakkor egy kutató-editori *munkastilus* felé ellökte a fiatalabbakat, akik ettől fogva nemcsak jó textológusok, hanem rátermett, hatékonyan dolgozó fényszedők is kívántak lenni ... Hát így kezdődött. A folytatásról már nem e sorok írójának, hanem azoknak kell majd egyszer beszámolniuk, akik 1984-től résztvettek s résztvesznek a közös munkában.

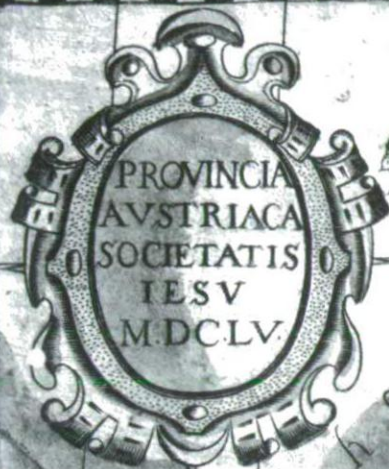
3. A «Lukács–kapcsolat kisugárzásáról» illik végül szólnom, s már nem mint szerkesztőnek, hanem mint a József Attila Tudományegyetem egyik tanárának. Rektorunk aligha veszi rossz néven, ha diszdoktor-avató beszédének egy fontos részletét kommentálom, kiegészítem. Éppen, mert kiemelni szeretném, hogy bár «két nagy erkölcsi és intellektuális intézményrendszer, az egyházak és az egyetemek közti megértés és alkotó kapcsolat meggyengült» (korábban), de «az utóbbi években nem külsődleges érdekek, hanem a tudomány fejlesztésének szükségletei élesztik újjá». Nos, a «Lukács–kapcsolatnak» tényleg volt és van az egyházak és egyetemek alkotó kapcsolatát élesztő hatása. Szegeden különösen fölgyorsította az együttműködést Lukács László munkássága, ösztönzése (s még az ünnepélyes diszdoktor-avatás is). Csak egy példát említek erre: négy évtized óta először ebben a tanévben újra tanít a szegedi bölcsészkaron a katolikus Hittudományi Főiskola néhány tanára; az «áttanítás» fordítva is megindult, s a hallgatók is kezdenek mindkét részről járni a másik helybéli felsőfokú iskolába; az oktatási-kutatási együttműködés kiterjed a korai és a XX. századi magyar művelődéstörténetére, a filozófiára, a vallási néprajzra, sőt a tanárjelöltek neveléstörténeti, pedagógiai-módszertani képzésére s e szakterületek módszeres kutatására is.

Köszönet érte annak, akitől oly sok bátorítást és segítséget kaptunk az elinduláskor s azóta is, s akitől annyit várunk ezután is!

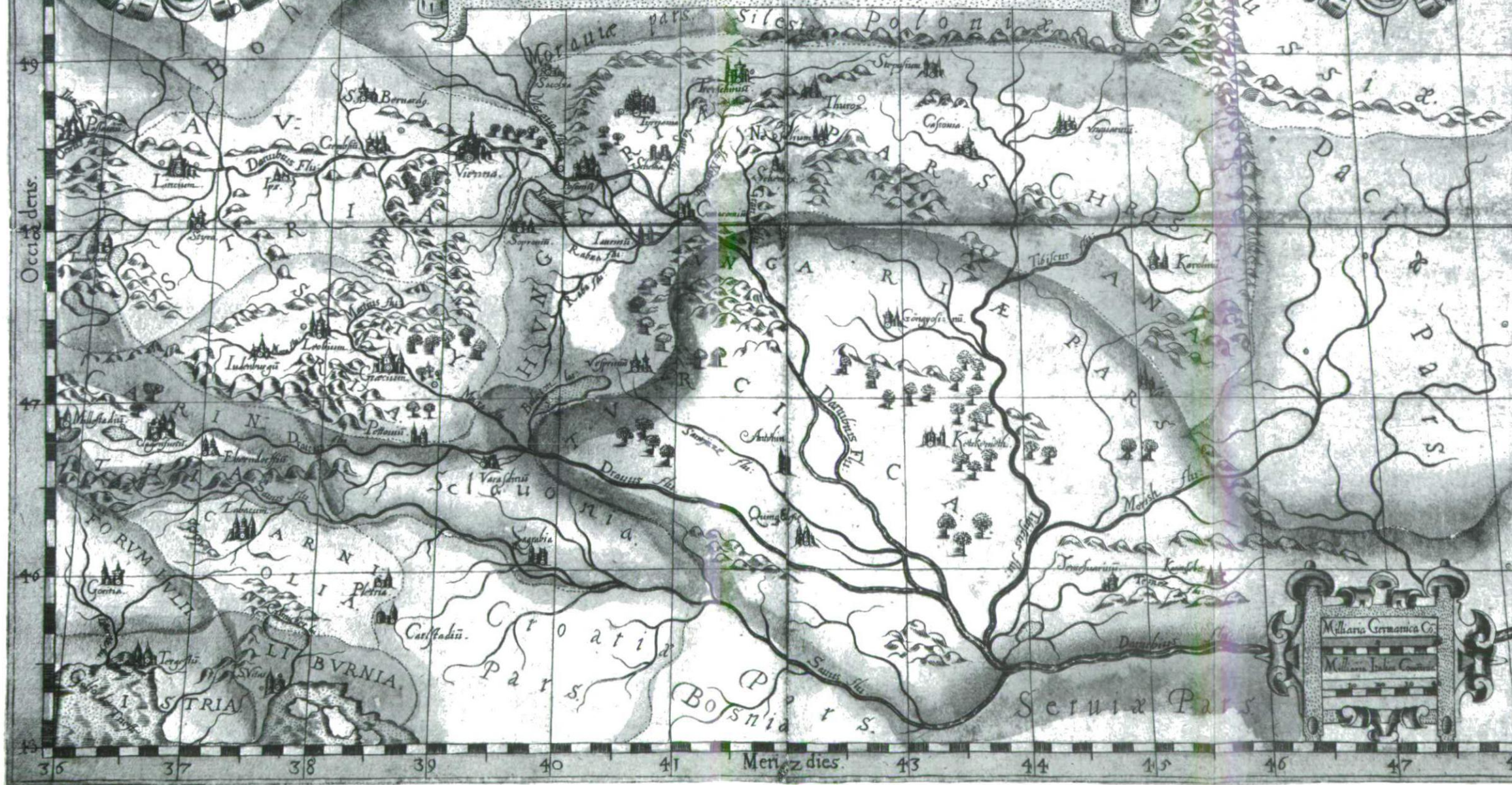
Szeged, 1989 április 20.

Keserű Bálint

36 37 38 39 40 41 Septembris 42 43 44 45 46 47 48



Habet in longitud. miliaria Germanica (quodcumq. 67 in Equatore facit quindecim) 124 Italica 620. In maxima latitudine 80 Germanica 400 Italica. In minima 41 Germanica 208 Italica. Continet autem Regna et Provincias sequenti: Hungariam, Sclavoniam, Croatiam, Daciam, Archiducatum Austriæ in duas Provincias divisi, præterea Styriam, Carinthiam, Carnioliam, Forum Julii, Iliriam, Liburniam. In his est Domus Professorum una Probationis Tyroneum 2. Tertia Probationis 2. Collegia 20. quorum uni adiectum etiam est Collegium Missionariorum. Reliqua sunt 14. Missiones 12. Collegia Concursum et Seminarium 22. Universita. 3. Præter has, in alijs duobus Collegiis docetur Philosophia, quædam Theologia Moralis, cum Controversiis, et Iure Canonico in alijs 5. Pro tot gentium diversitate, præter latini idiomatis communem usum, sunt necessaria, Germanica, Italica, Hungarica, Sclavonica, Croatica, Ilirica, Carniolica. Degunt autem de cetero in tota Provincia Socii 970. qui tanta Regionum amplitudine ac Sectarum diversitate, necdum sufficient.



36 37 38 39 40 41 Meridies 42 43 44 45 46 47 48

ADATTÁR XVI–XVIII. SZÁZADI SZELLÉMI MOZGALMAINK TÖRTÉNETÉHEZ

MATERIALEN ZUR GESCHICHTE DER GEISTESSTRÖMUNGEN DES 16–18. JHS. IN UNGARN

A szegedi József Attila Tudományegyetem régi magyar irodalmi
tanszékének kiadványai

Veröffentlichungen des Lehrstuhls für ältere ungarische Literatur
an der Attila-József-Universität Szeged

Szerkeszti / Hrsg.
Keserű Bálint

1. Polgári irodalmi és kulturális törekvések a XVII. század első felében (1965)
Literarische und kulturelle Bestrebungen des Bürgertums in der ersten Hälfte des 17. Jhs.
2. Apáczai és kortársai (1966)
Apáczai und seine Zeitgenossen
3. Művelődési törekvések a XVII. század második felében (1971)
Kulturelle Bestrebungen in der zweiten Hälfte des 17. Jhs.
Az 1–3. kötetben Herepei János cikkei / Bd. 1–3. Aufsätze von J. Herepei.
4. Szenci Molnár Albert és a magyar késő reneszánsz (1978)
Francia, magyar, német és szlovák nyelvű közlemények.
Albert Szenci Molnár und die ungarische Spätrenaissance (französische, ungarische, deutsche und slowakische Studien.)
5. Literátor-politikusok levelei Jenei Ferenc gyűjtéséből, 1566–1623. (1981)
Briefe literarisch tätiger Staatsmänner (1566–1623) aus dem Nachlaß von F. Jenei.
6. Peregrinuslevelek 1711–1750. Külföldön tanuló diákok levelei Teleki Sándornak (1980)
A függelékben Nagy Géza: Külföldön bujdosó erdélyi diákok levelezése. Kolozsvár, 1933. című kiadványának hasonmása.
Briefe von Peregrinanten (1711–1750) an Sandor Teleki. (Im Anhang Géza Nagy: Siebenbürgische Studenten im Ausland. Klausenburg, 1933. Facsimile Ausgabe).
7. Giovanni Argenti jelentései magyar ügyekről, 1603–1623. (1983)
Latin és olasz nyelvű jezsuita írárok és levelek.
Berichte von G. Argenti S.J. über die Vorgänge in Ungarn, 1603–1623. (Mit deutscher Zusammenfassung.)
8. Ecsedi Báthory István meditációi (1984)
Meditationen des István Báthory von Ecsed (Mit deutscher Zusammenfassung.)
9. Orvoslókönyvek Radvánszky Béla gyűjtéséből (1989)
Handschriftliche Medizinbücher aus dem Nachlaß von B. Radvánszky (1989)

10. Szövegek, glosszák, adatok a magyar reneszánsz és barokk idejéből (Sajtó alatt)
 Texte, Glossen, Daten aus der Zeit der ungarischen Renaissance und Barock (Im Druck)
11. A magyar könyvkultúra múltjából. Iványi Béla cikkei és anyaggyűjtése (1983)
 Über die Geschichte der ungarischen Bücher und des Lesens. Aufsätze von B. Iványi.
12. A Dernschwam-könyvtár. Egy magyarországi humanista könyvjegyzéke (1983)
 Die Bibliothek Dernschwam. Bücherverzeichnis eines Humanisten in Ungarn.
13. Magánkönyvtárak Magyarországon (1553–1657). S. a. r. Varga András. Budapest–Szeged (1986)
 Privatbibliotheken in Ungarn 1553–1657.
14. Partiumi könyvesházak 1623–1730. S. a. r. Fekete Csaba, Kulcsár György, Monok István, Varga András. Budapest–Szeged (1988)
 Privatbibliotheken in Partium 1623–1730.
15. Kassa olvasmánykultúrája (XVI–XVIII. század). Sajtó alatt.
 Die Lesekultur von Kaschau (XVI–XVIII. Jahrhundert). Im Druck.
16. Erdélyi könyvesházak (Előkészületben).
 Privatbibliotheken in Siebenbürgen (In Vorbereitung).
- 17–20. Könyvtártörténeti kötetek (Előkészületben).
 Bibliotheksgeschichtliche Bände (In Vorbereitung).
21. Bornemissza Anna megbúvöltetése. Közreadja Herner János. Budapest–Szeged (1988)
 Die Bezauberung der Anna Bornemissza.
22. Johann Jakob Grynaeus és magyar kapcsolatai. S. a. r. Szabó András. Szeged (1989)
 Johann Jakob Grynaeus und seine ungarischen Verbindungen.
23. Tudóskapcsolatok (levelezés, 1623–1742) Szerk. Herner János. Szeged (1989)
 Verbindungen von Wissenschaftlern (Korrespondenz 1623–1742).
24. Székely László bécsi utazása. S. a. r. Németh S. Katalin. Szeged (1989)
 Die Wiener Reise des László Székely.
25. A független magyar jezsuita rendtartomány kérdése és az osztrák abszolutizmus (1649–1773)
 Die Frage der unabhängigen ungarischen Jesuitenprovinz und der österreichische Absolutismus.